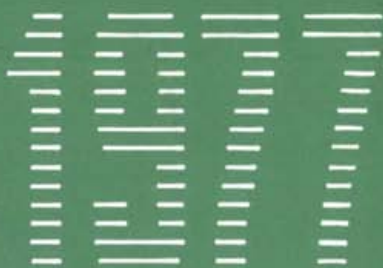
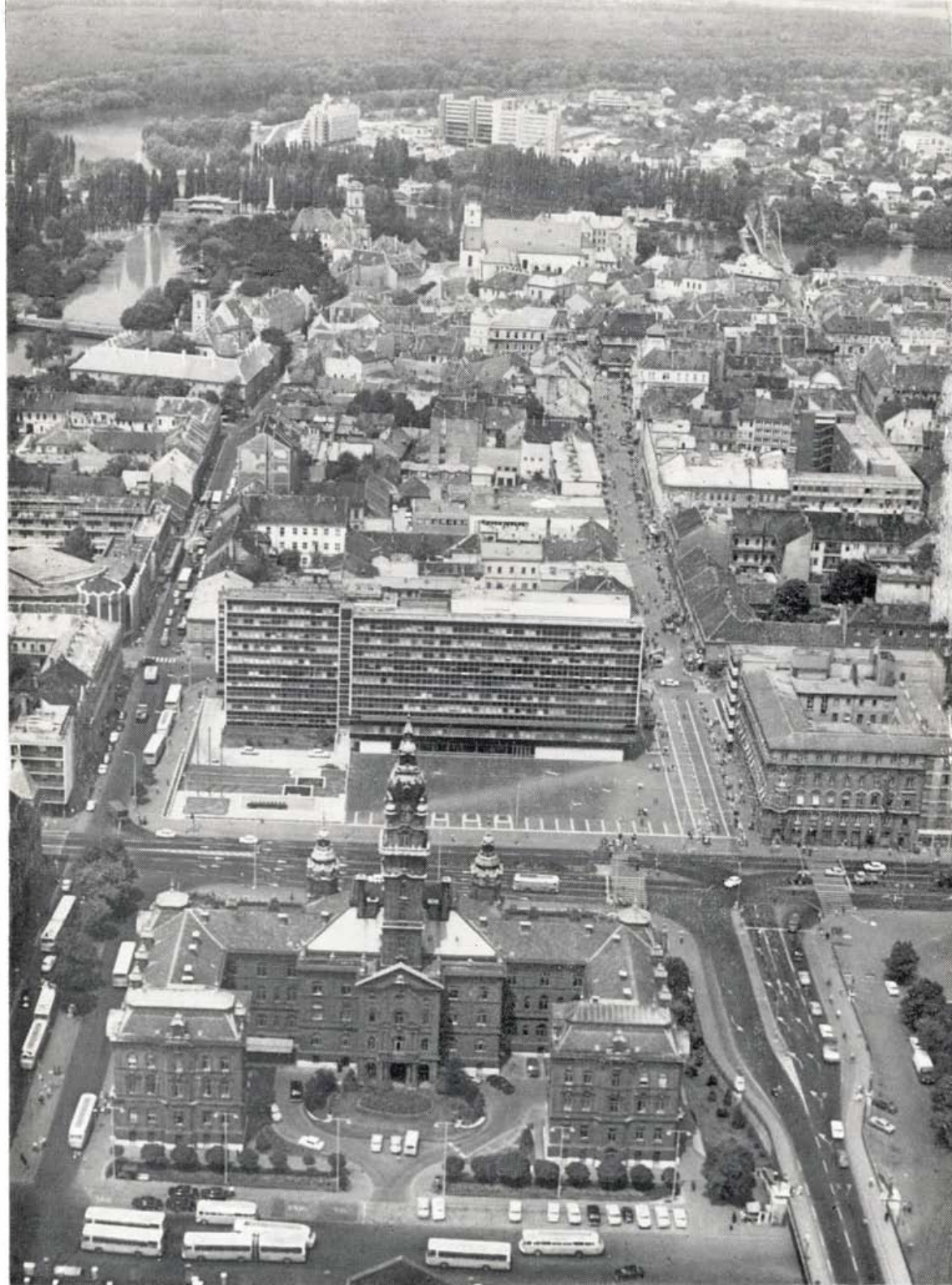

HOWLWERET

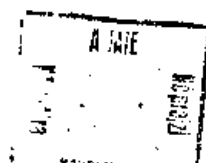

Győr történelmi belvárosának képe, az V. Országos Honismereti Akadémia színhelye

HONISMERET

1977. 6. szám

KIADJA A HAZAFIAS NÉPFRONT

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

BERECZKY LÁSZLÓ
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
GERELYES EDE
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
KAMARÁS REZSÓ (elnök)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SZABÓ BÉLA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
TÓTH LÁSZLÓ
TÖLTÉSI IMRE (felelős szerkesztő)

ISSN 0324—7627

Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rakpart 24. Telefon: 182-855

A kiadásért felel:

Juhász Róbert, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának osztályvezetője

Készült 8000 példányban, 5 (B/5) ív terjedelemben

77-6332 Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat, Kaposvár

A nyomdáért felel: *Farkas Béla* igazgató

A tájismeret és a helytörténetírás a Szovjetunióban

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulója alkalmából megjelent történeti munkákat, folyóiratcikkeket áttekintve hamar arra a megállapításra jut az olvasó, hogy az évforduló évében az intézménytörténet-, gyártörténet- és általában a helytörténetírás újabb lendületet nyert a Szovjetunióban. Joggal állapíthatjuk meg, hogy míg a Nagy Október 50. évfordulójára elsősorban szintézisek (pl. I. I. Minc akadémikus háromkötetes műve), újabb, a szocialista forradalom egészét érintő kutatási eredmények láttak napvilágot, a 60. évfordulóra megjelent művek többek között a szovjetek, a szakszervezetek, a szovjet államszervezet történetével foglalkoztak. Találhatunk a szovjet pénzügy fejlődésének történetéről, a szovjet szociálpolitika első évről szóló munkákat, de szembetűnő azoknak a kisebb-nagyobb tanulmányoknak a száma, amelyek azt mutatják be, hogyan győzött a forradalom egy-egy városban, nemzetiségi vidéken, vagy a régi Oroszország egy-egy közigazgatási, illetve gazdasági egységet alkotó területén. Nem arról van szó természetesen, hogy korábban nem jelentek volna meg a Nagy Októberi Forradalom időszakával foglalkozó helytörténeti munkák, vagy olyanok, amelyek ezzel az időszakkal is foglalkoztak. Felsorolhatnánk a dokumentumköteteket, amelyek 1917—1918 fontosabb helyi forrásait is tartalmazták (pl. Hreslomatnia a Csernyigov-terület történetéhez, 1969. évi kiadás.) Itt csupán arra akartunk rámutatni, hogy a 60. évforduló tájékan megnőtt az érdeklődés a részkérdések és a helyi események iránt.

Ezekben a művekben jelen vannak azoknak a helytörténetíróknak az eredményei, akik a Szovjetunió városaiban vagy a kisebb településeken munkájuk mellett lakóhelyük múltját kutatják. Tevékenységük beépül egy, a helytörténetnél sokkalta szélesebb *tájismeretbe* (Krajevagyenyije).

A tájismereten a Szovjetunióban időről időre mást értettek. A húszas években a tájismeret fogalmát a következőképpen határozták meg: „a tájismeret egy közigazgatási, politikai vagy gazdasági jellemzők alapján kiválasztott kisebb terület szintetikus tanulmányozásának a módszere.” A harmincas években a tájismeretet olyan *mozgalomnak* fogták fel, amely azokat a helybéli dolgozókat tömöríti, akik aktívan kiveszik részüket vidékük szocialista építésében, s emellett sokoldalúan tanulmányozzák is szűkebb hazájukat. Napjainkban a tájismeret kutatási tárgyának egy település, körzet, terület gazdasági-társadalmi, politikai, történelmi stb. fejlődését tekintik. A tájismeret foglalkozik a kutatási terület természeti viszonyaival, etnográfiai és más kérdéseivel. A tájismeret tehát több, tartalmában és kutatási módszereiben különböző tudományágat fog össze, egy földrajzilag is körülhatárolható terület együttes tanulmányozására.

A tájismeretet *állami intézményekben* (tájismereti múzeumok, tudományos intézetek), *iskolákban* és erre a célra alakult, önkéntes alapon létrejött *csoportokban, klubokban, egyesületekben* művelik. Különösen az iskolai tájismeret van szoros kapcsolatban a tudományos tájismerettel. A helyi szovjetiek, szakszervezetek is foglalkoznak a tájismereti munkában résztvevők szervezésével. Az iskolákban végzett tájismereti munka eredményeit pedig az oktatásban is felhasználják.

Nemcsak arról van itt szó, hogy a tájismeret segít a lakóhely és tágabb-szűkebb környékének megismertetésében, hanem arról, hogy szerencsésen köti össze az elméletet a gyakorlattal és lehetőséget ad a konkrét elemző munkára. Emellett, mivel a tájismereti tevékenység rendszerint kollektív tevékenység, társadalmi munkára nevel, s ezen túl pedig a tájismereti foglalkozások megteremthetik a tudományos kutatómunka feltételeit is. A társadalmi szervezetekben folyó tájismereti munkában jelentős szerepük van a történelmi emlékek védelmére, gondozására alakult társulatoknak.

Ezek a társulatok helytörténeti munkát is végeznek, s a tájismeret területén dolgozó más intézmények között kiemelkedő szerepet töltenek be a szocialista hazafiságra való nevelésben.

Oroszországban először *M. V. Lomonoszov* kísérte meg, hogy a helyi lakosság és a gyermekek bevonásával tanulmányozza egy-egy adott táj történetét. Oroszország városaira, kormányzóságaira, tartományaira vonatkozóan egy 30 kérdésből álló kérdőívet dolgozott ki. Ezt a kérdőívet joggal tarthatjuk az oroszországi tájismereti tevékenység első programjának.

1788-ban az orosz kormány kiadott egy leiratot, amelyben a kormányzóságok kötelességévé tette saját területük történeti múltjának leírását. Közölni kellett a kormányzóság rövid történetét, írni kellett a kormányzóság területén lakó népekről, a történelmi emlékekhez fűződő mondákról, a lakosság foglalkozásáról, valamint arról, hogy a kormányzóságban előállított termékek milyen piacokra kerülnek. Szólni kellett a kormányzóság területén élő vagy élt tudósokról, művészekről, a népszokásokról, a nyelvi dialektusokról, a földrajzi viszonyokról, az archeológiai vonatkozásokról és a városok, járasok címereiről is.

Oroszországban a tájismereti, helytörténeti kutatás tehát a XVIII. században vette kezdetét. A XIX. század elején keletkezett művek közül — magyar vonatkozásai miatt is — említsük meg *A. Szkalikovszkij*nak 1836-ban Odesszában megjelent, *A Novorosszijszki táj történetének időrendi áttekintése, 1730—1823* című könyvét. A szerző munkájában foglalkozik a Tisza-Maros határörvidék huszárjai egy részének Oroszországba településével, az Új-Szerbia nevű határörvidék kialakulásával. Ez azért is figyelemre méltó, mert ez akkor a közelmúlt történetét jelentette.

A XIX. század második felében Oroszországban megjelent az érdeklődés az ország története iránt. Azt a mozgalmat, amely célul tűzte ki az ország történetének megismerését, a közreműködést a történeti emlékek feltárásában, őrzésében, honismeretnek (otycsesesztvovegyenyije) nevezték. Ennek talaján bontakozott ki a szülőföld, a szűkebb haza múltjának kutatása (rogynovegyenyije). A mozgalom az 1870—1890-es években mindinkább eluralkodó politikai reakció következtében hanyatlani kezdett, s csak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után nyert új lendületet, új tartalmat.

Lenin nagy figyelmet fordított a forradalom és a polgárháború dokumentumainak megőrzésére, s arra is, hogy híradó filmekben örökítsék meg a történelemalakító időszak eseményeit. De nemcsak központi intézkedések nyomán folyt a gyűjtőmunka. Már 1920-ban elkezdődött a közelmúlt eseményekre való visszaemlékezések gyűjtése. Ennek szervezeti bázisa az 1920 szeptemberében létrehozott *Isztpart* (Komisszija po szobranijuju i izucsenyiju materialov po isztorii Oktyabrszkij revolucijii i isztorii Kommunyisztvicsesknoj Partiji) volt. Az Isztpart helyi szervezeteiben találkozóira hívták egybe a nagy történelmi esemény résztvevőit, akik felolvasták visszaemlékezéseiket, feljegyzéseiket, s a jelenlevő történészekkel megvitatták azokat.

A visszaemlékezők mellett mások is megkísérelték leírni a környezetükben, városukban vágbement változásokat. *Lenin* nagyra értékelte az effajta kísérleteket. Mutatja ezt az is, amilyen szeretettel írt *A. I. Todorszkij*: *Egy év — puskával és ekével* című könyvéről. A szerző megírta a szovjethatalom egy évének történetét a Tveri kormányzóság veszegonszki járásában. Beszél a forradalom győzelméről, a polgárháborúról, a helybeli kulákkelkezésről s arról is, hogy miként alakították ki a békés építőmunka feltételeit. *Lenin* az *Egy kis kép a nagy kérdések tisztázására* című cikkében erről a könyvről szólva sürgeti, hogy minél több olyan ember írja le az elmúlt évek tapasztalatait, akik a tömegek között, a tömegekkel élnek.

A tájismeret — és benne a helytörténet — fejlődése a szakirodalom szerint 1917 és 1930 között három szakaszra osztható. Az első szakaszban, amely az 1917—1924. közötti időszakot foglalja magába, megszületik a Kommunista Akadémia mellett működő tájismereti társaság, s a tájismerettel foglalkozók irányítására, módszertani segítségére létrejön a CBK, a Központi Tájéismereti Iroda. A második szakaszban (1924—1927) kísérlet történik arra, hogy a dolgozók minél szélesebb rétegeit vonják be a tájismereti mozgalomba. Elsősorban azért, hogy munkahelyüket és környékét jobban megismerve még tevékenyebben vegyék ki részüket az építőmunkából. A tájismeret mozgalmi oldalának erősítése mellett intézkedések történtek a tájismeret tudományos alapjainak erősítésére. Ezzel függ össze az is, hogy a mozgalmat 1927-től kezdve a Népművelési Népbiztosság tudományos főosztálya irányította. A későbbiek során is nagy figyelmet fordítottak a tájismeret tudományosságának fejlesztésére. 1930-tól kezdve a pedagógusképző intézetekben, technikumokban már tantárgy a tájismeret. Ugyanabban az évben a Kommunista Akadémián létrehozzák a tájismereti

szekciót, s 1931-ben megalakítják a Marxista Tájéismereti Kutatók Társaságát. Ország-szerte kialakultak a tájismereti körök és társaságok. Munkájukban jól támaszkodhattak az 1930-as évek elején kialakuló tájismereti múzeumokra. Az 1932. augusztus 25-én kelt parhataározat pedig előírta, hogy az általános és középiskolák egyes tantárgyaiba be kell építeni a tájismeret elemeit. Mindezek alapján elmondható, hogy a tájismeretnek mind az állami, mind pedig az iskolai és társadalmi formája erőteljes fejlődésnek indult.

A tájismereti körök munkájukhoz bibliográfiák és más segédletek formájában hasznos segítséget kaptak a múzeumoktól és a módszertani központtól. Közülük nem egy mindmáig pótolhatatlan segédkönyv a kutató számára.

Annak ellenére azonban, hogy a tájismeret az iskolában és a tudományos életben szép sikereket könyvelhetett el magának, a tömeges, a társadalmi szervezetekben folyó tájismereti mozgalom a 30-as évek vége felé kezdett visszafejledni. A Művelődésügyi Népbiztosságnak 1937-ben kiadott rendelkezése gúzsba kötötte az önkéntes tájismereti kutatókat és pedagógusokat, s gyengítette az önálló tevékenységet. Ugyanakkor az iskolákban folyó tájismereti munkát elősegítette a Népbiztosok Tanácsának 1944. június 21-i határozata, amely amellett, hogy kimondta a tájismeretnek az oktatásban betöltött jelentőségét, a tájismerettel való foglalkozást igen jó továbbképzési formának ismerte el a tanárok számára. Így a háború után a tájismeret tudományos művelése fellendült, s az iskolákban — bár főként csak órarenden kívüli foglalkozások formájában — növekedett a tájismereti anyag. Az SZKP XX. kongresszusa után következett be fordulat az iskolai tájismereti munkában. A tájismeret jól segítette azoknak az elképzeléseknek valóra váltását, amelyek az iskola és az élet közelítését tűzték ki célul.

Erdekes és új vonása a szovjet tájismeretnek az 1960-as évektől kezdve az, hogy nemcsak a történeti múltra szorítkozik a figyelem, hanem a közelmúlt és a jelen változásainak, eredményeinek, fejlődésének számbavételét is feladatának tartja. Ennek jegyében indultak el 1963—1965 folyamán azok az expedíciók, amelyek „A hét éves terv útján” nevet viseltek. Fellendült a gyártörténetek, üzemtörténetek írása és sok tájismerettel foglalkozó középiskolai tanár szerezte meg a kandidátusi fokozatot helyi források alapján készített disszertációjával. A tájismereti könyvek nagy száma miatt csak egy igen jelentős kiadványra hívom fel a figyelmet. A kiadvány 26 kötetből áll, címe: Az Ukrán SZSZK városai és falvai. A sorozat kötetei, mint pl. a Kárpát-tónál terület és a Kirovográdi terület a magyar—ukrán, magyar—orosz kapcsolatok szempontjából is fontosak, s minden figyelmet megérdemelnek.

A szovjet tájismeret tiszteletreméltó helyet vívott ki magának a tudományos életben, a közoktatásban és a társadalmi életben egyaránt. Tevékenységével hozzájárul a szocialista hazafiságra, a proletár internacionalizmusra nevelés ügyéhez, a kommunista ember formálásához.

Honfi József

V. Országos Honismereti Akadémia

(Győr, 1977. július 25—30.)

Port Árpád üdvözlő beszéde

Az MSZMP Győr-Sopron megyei Bizottsága nevében szeretettel és tisztelettel köszöntöm az V. Országos Honismereti Akadémia megnyitóján megjelent minden kedves vendégünket. Megkülönböztetett tisztelettel köszöntöm a Honismereti Akadémia résztvevői, honismereti mozgalmunk lelkes aktivistáinak jelenlévő képviselőit, akik arra töreksenek, hogy nevelő, tudatformáló és nem utolsósorban sok időt és fáradságot igénylő szervező és propaganda munkával felkeltsék és erősítsék az emberek érdeklődését szülőföldünk, hagyományaink, nemzeti, népi múltunk, szocialista jelenünk iránt. Önökön keresztül köszöntöm mindazokat, akik hazánkban a több mint másfél évtizedes honismerti mozgalom munkásai, akik értik és tisztán látják e mozgalom célját, feladatait, akik *Kós Károllyal* együtt vallják, hogy „össze kell szednünk nagy fáradsággal az ország minden részéről a széjjel-szórt köveket, hogy azokkal a magunk képére építhessünk.”

Amikor megyénkben köszöntöm az V. Országos Honismereti Akadémia résztvevőit, megköszönöm a mozgalom irányítóinak, vezetőinek, hogy bennünket tiszteltek meg e rendezvényvel. Köszönetemet nem a kötelező formáság diktálja. Mi, Győr-Sopron megye párt-, állami, társadalmi szerveinek és tömegszervezeteinek vezetői úgy érezzük, hogy ez elismerése munkánknak, erőfeszítéseinknek, törekvéseinknek.

Megyénk honismereti tevékenységének céljait, feladatait az MSZMP XI. Kongresszusának határozata, a közművelődési párthatározat, a Hazafias Népfront testületi döntései, a II. Országos Honismereti Konferencia állásfoglalásai alapján határoztuk meg. Arra törekszünk, hogy összefogjuk a sok szinten és sok területen — az iskolában, a lakóhelyen, a munkahelyeken, a közművelődési intézményekben, a társadalmi és tömegszervezetekben — folyó honismereti tevékenységet, és mind több és több aktívát tudjunk megnyerni a közművelődésnek, a hazafias nevelésnek, a személyiségformálásnak, a tudománysegítés e közhasznú tömegmozgalmának. Mindnyájan, akik felelősséget érzünk szűkebb hazánk, a Kisalföld, az itt élő emberek életének alakulásáért, megkülönböztetett figyelemmel kísérjük és örömmel üdvözöljük a honismereti mozgalom eseményeit, eredményeit.

Az 1974. évi közművelődési párthatározat után egyértelművé vált, hogy a Hazafias Népfront a honismereti mozgalom gazdája, így megyénkben is lehetővé vált az egységes mozgalmi tevékenység kialakítása. A szakmai-módszertani munka irányítását — országos szinten a Népművelési Intézet — megyénkben a Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya mellett működő Népművelési Tanácsadó látja el. Ez a módszertani tevékenység nemcsak a mozgalom hagyományos honismereti közösségeire terjed ki, hanem a közművelődési párthatározat szellemében mindazokra a kollektívákra is, amelyek a hagyományok ápolásával, múltunk emlékeinek, jelenünk alkotásainak összegyűjtésével, megőrkítésével, közreadásával segítik a haza teljesebb megismerését, fejlesztik a hazához való értelmi, érzelmi, akaratilag kötődést. Ez a kapcsolódás elsősorban az öntevékeny művészeti mozgalomban bontakozhatott ki. Ezért fordultunk mindenkor nagy figyelemmel és segítséssel az amatőrmozgalom felé, ezért támogattuk megyénk néptánc-, kórus-, irodalmi színpad és színjátszás, báb-, fotó-, amatőrfilm mozgalmát, és még sorolhatnám a különböző területeket, hiszen a Röpülj Páva körök, a tájházak is szép eredményeket hoztak. Büszkők vagyunk arra, hogy a megyében működő közel 400 amatőr csoport és nagyszámú szakkör országos, sőt külföldi versenyeken is öregbítette megyénk hírnevét.

Ahogy a közművelődésre a sokirányúság, a sokszektorúság a jellemző, ugyanúgy elmondható ez a honismereti mozgalomra is. Eredményeinket mindenkor azoknak a szervezeteknek, szervezeteknek, mozgalmaknak köszönhetjük, akik egy közös cél érdekében, fáradhatatlanul együtt munkálkodnak.

Elismeréssel kell szólnunk tanácsaink honismereti mozgalmat támogató munkájáról. Már hagyományos, hogy megyénk három kis városa évente felváltva nyári tájrendezvényeket szervez. A mosonmagyaróvári Szigetközi Napok, a csornai Rábaközi Napok és a kapuvári Honismereti Napok programja elsősorban néprajzi, honismereti, illetve kulturális, művészeti jellegű. Mindezek mellett tanácsaink különböző helytörténeti, üzemtörténeti, honismereti kadványok megjelentetéséhez, pályázatok meghirdetéséhez, honismereti továbbképzésekhez nyújtanak anyagi és szellemi segítséget.

A honismereti ágazatok térhódítása — az üzemtörténetírás, a munkásmozgalmi kutatás fejlődése, a munkásosztályn belüli változások vizsgálata, a termelés szerkezetének fejlődése, az ipartelepítés és számos más lényeges társadalmi változás — a munkásművelődésben is egyre több gazdasági egységet kapcsol be a mozgalmába. Így válnak a szakszervezetek a honismereti mozgalom egyre következetesebb támogatóivá. Sorra alakulnak a helytörténeti, illetve üzemtörténeti csoportok, klubok, amelyek írják a munkahely vagy a szakma történetét, kutatják, gyűjtik, helyreállítják a múlt tárgyi emlékeit, feljegyzik a munkáshagyományokat, a munkaversenyek fellelhető adatait.

A termelőbrigádok legjobbjai — elsősorban a szocialista brigádok — bekapcsolódtak a honismereti országjárásba, ápolják névadójuk emlékeit, különböző politikai és város történeti vetélkedőkre készülve gyarapítják ismereteiket. Engedjék meg, hogy ezzel kapcsolatban megemlítsék egy megyei kezdeményezést: a Nagycenki Széchenyi Múzeum a hasonló nevű szocialista brigádok számára az idén már másodízben szervezett tartalmas országos találkozót.

Az üzemtörténetírás szempontjából jelentősnek tartjuk a szocialista brigád-naplókat. Arra ösztönözzük a naplók vezetőit, hogy munkájukkal járuljanak hozzá ahhoz, hogy a brigádnaplók élővé, a termelés segítőivé, a közösség, s ezen belül a személyiségformálás eszközeivé váljanak és forrásértékük növekedjék.

Az ifjúság nevelésében évek óta célszerűen hasznosítjuk a honismereti mozgalom adta lehetőségeket. Az évente megrendezett diáknapiak, a Kisfaludy Napok keretében hagyományosan meghirdetjük a honismereti, helytörténeti, néprajzi pályázatokat. Az idei évben már másodízben készülünk a honismereti diáktábor megnyitására. Az úttörők honismereti munkája elsősorban a központi akcióhoz kapcsolódik, s ezek önálló vagy kollektív felfedezésekre, új összefüggések megismerésére nyújtanak lehetőséget, ugyanakkor segíti a hazáját szerető, s azért tenni kész emberek formálását. Az őrsi napló vezetésén keresztül tanítjuk meg a gyermekeket, és készítjük fel őket a dokumentum jellegű brigádnaplók vezetésére. Általános iskoláinkban komoly hagyományai vannak a honismereti, helytörténeti szakköröknek. Erről tanúskodik a vitnyédi népdal-, népijáték-gyűjtő és feldolgozó kör és a farádi honismereti kör munkája, a mosonmagyaróvári úttörők pályázata.

A fiatalok honismereti mozgalmánál arra törekszünk, hogy figyelmüket a közelmúlt eseményeire, az elmúlt 30 évre irányítsuk, s a néprajzi, nyelvjárási hagyományok gyűjtése mellett fokozzuk a munkáshagyományok, a mozgalmi — úttörő és KISZ-mozgalom történeti — kutatások iránti érdeklődésüket.

A győri Tanítóképző Főiskola honismereti szakkollégiuma a jövő pedagógusait ismerteti meg e munka jelentőségével, szépségével, a tudnivalókkal. Itt mindenképpen szeretnénk tovább bővíteni a résztvevők számát, hogy megyénk kisebb falvaiban is legyen szakavatott vezetője a honismereti munkának.

A honismeret bázisintézményei megyénkben is a közgyűjtemények. A múzeumok csaknem valamennyi szakága összekapcsolódott a honismereti munkával, de leginkább a néprajzi muzeológia. Itt a pályázatokon kívül a néprajzi gyűjtőexpedíciókat említeném, amelyek megyénkben is szép sike-

reket értek el. A helytörténeti muzeológia támogatásában nélkülözhetetlen a helytörténeti szakkörök anyagfeltáró munkája. A megyei múzeumi hálózat rendkívül jó kapcsolatot épített ki az üzemekben működő klubokkal, szocialista brigádokkal. A győri Xantus János Múzeum ipartörténeti múzeumának alapjait ez a széles körű gyűjtő-, kutatómunka teremtetten meg.

A győri múzeum kiemelkedő szerepet vállalt az iskolai oktatás segítésében: az országban elsőként kezdeményezte a múzeumi órák szervezését.

A TIT megyei szervezete — amely a különböző szakosztályokban folyó ismeretterjesztő tevékenységével a lakosság széles rétegeihez jut el — nagy súlyt helyez a honismereti kérdésekkel való foglalkozásra. Tevékenysége különösen a faluszociológiai kutatások és a szocialista krónikairás módszertani segítésében jelentős.

A levéltárak szintén fontos segítséget nyújtanak a honismereti mozgalomnak. A megyei helytörténeti kutatások egyik legfőbb műhelye ez a közművelődési intézmény. Kiadványaikkal gazdagítják az iskolai történelemoktatást, kiállításaiikkal pedig segítik az évfordulók megünneplését.

A közművelődési könyvtári rendszer egyik legfontosabb feladatának tartja a helytörténeti-honismereti dokumentumok gyűjtését, fellárását és az olvasókhöz való eljuttatását. A sok szinten és sok területen folyó honismereti tevékenység a mozgalom összefogása mellett a rendszeres módszertani segítséget, irányítást is megkívánja. E célból hoztuk létre győri székhellyel a honismereti módszertani klubot.

A honismereti munkát megyénkben számos kiadvány segíti. Ezek különböző szervek támogatásával jelennek meg, tudományos színvonaluk sem azonos, de közös bennük, hogy Győr-Sopron megyére vonatkozó, a későbbi munkában hasznosítható adatokat közölnek. A kiadványok közül egyet emelek ki, amely a megyei pártbizottság gondozásában jelent meg, Győr-Sopron megye forradalmi harcainak életrajz-gyűjteménye címmel. Ez a könyv 136 olyan ember életrajzát közli, aki itt született, itt él, vagy a baloldali mozgalmakban való részvétele hosszabb-rövidebb ideig megyénkhez kötölte. A kiadvány a politikai agitáció mellett a történeti kutatómunkának is hasznos kézikönyve.

Mindannyian jól tudjuk, hogy a honismereti mozgalomra milyen ösztönzően hatnak a pályázatok. A különböző szervek, szervezetek által meghirdetett pályázatokat 1976-ban *Szülőföldünk* címmel összefogtuk, és évente négy témakörben hirdetjük meg: helytörténet az új és legújabb kor témaköréből; a néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázat; a helytörténeti és néprajzi amatőrfilm- és fotópályázat; a szocialista brigádok krónikája.

Győr-Sopron megyében az egy hetes program során számos lehetőséget kívánunk teremteni Önöknek arra, hogy az előadások mellett betekintheszenek ezirányú munkánkba, megismerhessék megyénk népi és munkáshagyományainkat. Az egyhetes rendezvénysorozat számunkra is óriási lehetőség: a személyes beszélgetések, az egymás tevékenységének tapasztalatainak megismerése tovább gazdagítja majd megyénk honismereti munkáját.

Végül, de nem utolsósorban engedjék meg, hogy a megye vezetői nevében eredményes tanácskozást és kellemes Győr-Sopron megyei tartózkodást kívánjak, s remélem, hogy az itt látottak visszahozzák még Önöket e hagyományokban gazdag vidékre, a Kisalföldre.

I. Örömmel vállaltam e sajátos Akadémia megnyitását, s a rendező szervek — köztük a Hazafias Népfront Országos Titkársága — nevében tisztelettel köszöntöm a jelenlévőket, a honismereti munka vezérkarát.

„Sajátosnak” nevezem ezt az Akadémiát. Nem azért, mert „nyári”, vagy mert „hatnapos”. De azért, mert a honismereti tevékenységgel foglalkozik egy olyan országban, amelynek minden eredménye azt is jelenti, hogy állampolgárai jól és egyre jobban értik, ismerik közös munkájuk legdrágább gyümölcsét, otthonukat — a szocialista Magyarországot. Múltjával, jelenével, jövőjével, szomszédaihoz, a világhoz fűződő kapcsolataival együtt! Olyan országban, ahol a nép hazaismerete még több is, mint az előrehaladás kísérője, mert feltétele is annak!

Úgy gondolom, hogy ez a tény, ez a társadalmi háttér nagy erkölcsi erőforrás mindannyiunknak, s annak a mozgalomnak, amelyet az itt jelenlevők képviselnek, szinte a korlátlan fejlődés lehetőségét biztosítja.

II. A megnyitó módot ad számomra, hogy érintsek néhány olyan témát — tanulságot, eseményt, gondot —, amelyek a tartalmában örvendetesen gazdagodó honismereti munkához kapcsolódnak.

1. A szervezett honismereti tevékenység az indítás óta eltelt 17 esztendő alatt értékes eredményeket ért el. Szeretnék emlékeztetni a legfontosabbakra.

— Megtalálta a kapcsolódásra alkalmas hagyományokat, s azokat nemcsak megőrizte, de meg is újította.

— A honismeretet új területekkel gazdagította: elsősorban a munkásosztály, a munkásmozgalom, a forradalmi elődök tevékenységének területeivel.

— Kiterjesztette bázisait az ipari és mezőgazdasági üzemekre, a települések nagy részére, az iskolákra, cgyetemekre.

— Megerősítette kapcsolatait a tudományokkal és a tudományok embereivel, a művészetekkel és azok művelőivel.

— Gazdag lehetőséget biztosít minden állampolgárnak a saját örömet és a közösség érdekeit egyaránt szolgáló közéleti cselekvésre. Ezt azért is hangsúlyozom, mert a honismereti munka közösségteremtő és formáló hatásával önmagunk szocialista nevelésének is jó eszköze.

— Összeforrott szocialista életünkkel, merítve abból és gazdagítva azt.

— Végül, de nem utolsósorban, a honismeret közművelődésünk elválaszthatatlan részévé vált.

2. A honismeret ma országos, szervezett, önként vállalt és örömmel, hozzáértéssel végzett társadalmi mozgalom, amelyet magukénak éreznek a hivatott állami és társadalmi szervek egyaránt. Ezt a tevékenységet a Magyar Szocialista Munkáspárt nemzeti és internacionalista politikája vezérli. A honismereti mozgalom élvezi a pártbizottságok sokoldalú és hatékony támogatását. Ez a munka eredményességének alapfeltétele volt eddig, s az marad a jövőben is. Mindennek következtében egyre több azoknak a száma, akik nagy lelkesedéssel vesznek benne részt. Csak emlékeztetőül: 1400—1500 szakkör, mintegy 30 ezer szakköri tag, további több tízezer krónikaíró, múzeumbarát, néprajzi gyűjtő, iskola- könyvtár-, városbarát és természetjáró; fiatalok és öregek; munkások, tudományos kutatók és egy-

házi emberek, intézmények. Talán ennyi is érzékelteti a munka sokrétűségét, vonzóerejét, azt, hogy hol tartunk ma.

A honismereti munka elismert! Magasra értékelték az MSZMP KB 1974. évi márciusi közművelődési határozata. Pozitív elemzést adott róla a Hazafias Népfront VI. Kongresszusa 1976 őszén. Fejlődését állapította meg az Országos Közművelődési Tanács Elnöksége, 1977 januári ülésén. S még egy bizonyíték: az 1976-os közművelődési törvény számol a honismereti mozgalommal, épít rá, mint hatékony közművelődési tényezőre.

Az eredményekről szólva szeretném kifejezni a Hazafias Népfront Országos Tanácsának — mint a mozgalom gondozójának — elismerését és köszönetét a jelenlévőknek, a honismereti munka vezérkarának az odaadó, hozzáértő, eredményes munkáért.

3. Talán felesleges mondanom, hogy az *eredményeket nem önelégültséggel összegezzük!* Már csak azért sem, mert a lehetőségekhez és az igényekhez képest többet is elérhettünk volna. *Igen sok a tennivaló, jócskán vannak gyengeségeink.* Ezekből is csak néhányat említek.

— Céltudatosabb *munkamegosztás* szükséges a mozgalom irányításában részt vevő szervek, intézmények között országos, megyei, városi és községi szinten egyaránt.

— Javítani kell a *honismereti vezetők képzését és továbbképzését.*

— Biztosítani kell a *minőségi fejlesztés jobb feltételeit* a honismereti munka minden területén, beleértve a krónikairást, az üzem- és helytörténeti kutatást, a naplóírást is.

— Fejleszteni kell, s jobban kell hasznosítani a honismeret és a műemlékvédelem, a természetjárás, a néprajzgyűjtés, a könyvtári és levéltári munka, a klubmozgalom és még sok más terület *együttműködését*, az ebben lévő, még ki nem használt nagy lehetőségeket.

— És még valami: az egész honismereti munkában, annak minden területén az eddiginél sokkal jobban kell törődni azzal, hogy azok az értékek, amelyeket fáradhatatlan emberek *összegyűjtenek, közkinccsé váljanak!* Csak ezzel tehetjük a honismereti mozgalmat még teljesebb értékűvé! Csak így járulhatunk hozzá még hatékonyabban az egészséges lokálpatriotizmus, s a szocialista hazafiság erősítéséhez!

III. *Az immár ötödik alkalommal megrendezett Honismereti Akadémia azt a célt is szolgálja, hogy a tapasztalatok összegezése és cseréje mellett a fő feladatokat is áttekinthesse.* Ezt bizonyára jól elősegítik a gazdag program során elhangzó előadások, korreferátumok, felszólalások. Engedjék meg, hogy én ezek közül csak néhányat említek. Azokat, amelyek megítélésem szerint a honismereti mozgalom minden területén figyelembe kell venni.

1. Elsőként arra utalok, hogy néhány témára különösen nagy figyelmet kell fordítani, fontosságuk igen nagy. Ilyen témák:

— társadalmunk vezető osztályának, a munkássztyálynak mélyebb megismertetése, múltjával, harcaival, ön- és társadalomfelszabadító törekvéseivel, változásaival, s döntően mai életével, mai küzdelmeivel, céljaival együtt;

— az ifjúság honismeretének, szocialista hazafias és honvédelmi szellemének fejlesztése, fontossága közismert; nélkülözhetetlen, hogy az új nemzedékek birtokosai legyenek a mai haza múltjának, közelmúltjának, jelenének; hogy legyen, amihez a születő új, a jövő kapcsolódjon;

— és ilyen téma, de annál több: átfogó, erős törekvés legyen a mához, a szocialista hazához való kötődés, a nap mint nap (gazdaságban, tudományban, kultúrában, életformában) születő értékek ismerete, megőrzése. Nem zártan, de kitekintően! Hiszen a nép, a nemzet kapcsolódása a szomszéd népekkel, a világgal nemcsak a múltban volt megőrzésre, megismerésre méltó értékek szülője, de még inkább az ma, amikor hazánk a szocialista országok közösségének tagja!

2. Másodiknak emlitem feladatként *a honismereti munka mozgalmi és öntevékeny, ugyanakkor szervezett jellegének megtartását, erősítését*. Az életető öntevékenység és az ezt ösztönző orientáló irányítás eddig is alapvető forrása volt a honismereti mozgalomnak. Legyen, maradjon az ezután is.

3. Végére hagytam, főleg fontossága miatt: *használjuk fel a következő évek nagy politikai-társadalmi évfordulóit a honismereti munka tartalmi és módszerbeli gazdagítására*. 1978-ban lesz az őszirózsás polgári demokratikus forradalom, 1979-ben pedig a Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulója. Kézenfekvő, hogy ezek az évfordulók a honismereti munka minden területén programadó fontosságúak. Arra kérjük a mozgalomban részt vevő intézményeket, szervezet, aktivistákat, hogy alakítsák ki cselekvési terveiket, s indítsák el azok megvalósítását. Nem vagyunk elkésve, de ahhoz, hogy ez a munka tudatosan kibontakozzék az egész honismereti mozgalomban, idő kell, s ez sürgető tényező.

Tárgyi emlékek gyűjtése; irodalmi-művészeti-publicisztikai kutatások; emlékhelyek felkutatása; dokumentumok, dalok gyűjtése; sok lehetőség van. Egyet külön is hangsúlyozunk: az élő résztvevők, az emlékezők felkeresése, megszólaltatása, emlékeik rögzítése — elsődleges fontosságú! Mert hőseink ők, a szó leghétköznapibb, legemberibb értelmében. S számuk is fogy, sajnos gyorsan. Megőrizni őket élményeikben — szocialista kötelességünk!

A honismereti munka nagy hatású szakasza volt, amikor felszabadulásunk 30. évfordulója adta az ösztönzést. Építsünk annak tapasztalataira most az új feladatok időszakában is.

Befejezem! Köszönnet Győr-Sopron megyének és Győr városának, amiért vállalta a házigazda szerepét. Mi magunk azért választottuk ezt a megyét és várost, mert jelezni kívántuk elismerésünket az itt folyó gazdag, credményes honismereti munkáért. Ezzel az V. Országos Honismereti Akadémiát megnyitom.

A továbbiakban közöljük az V. Országos Honismereti Akadémián elhangzott előadások és felszólalások többségének rövidített szövegét.

Építészeti környezetünk védelme Győr-Sopron megyében

„A műemlékvédelem nem kevesebb, mint történeti szemléletű városfejlesztés.”

Több, mint száz éve, 1872-ben indult el hazánkban építészeti emlékeink, építészettörténeti ritkaságaink hivatalos, szervezett védelme. Az elmúlt száz évben sok minden történt a műemlékvédelem területén, a legtöbb az elmúlt harminc évben. Győr-Sopron megye nem szégyenkezhet ezen a téren: a megye műemlékvédelmének legjobb eredményeivel több napon át ismerkedtek az V. Országos Honismereti Akadémia résztvevői. A műemlékvédelem területén elért eredményekért nem egy elismerést kaptak már a megye városai és falvai, első helyen említve Sopron 1975-ös nemzetközi díját vagy a korábban kiérdemelt Hild Emlékérmét.

Az elismerések azonban már közel sem valami olyanfajta műemlékvédő munkának szóltak, amilyen a múlt század második felében vagy akár még néhány évtizede folyt. A műemlékvédelem módszerei változnak: erről tanúskodnak elért eredményeink és erről árulkodnak hibáink, bizonytalanságaink, kétségeink és félreértéseink. Ezekről a változásokról ma még kevés szó esik, a fejlődés lényegét szakembereink egy része, településeink gazdái és lakói nem érzik pontosan. Győr-Sopron megye műemlékvédelmének eredményei mellett ezekről a változásokról is beszélni kell, figyelmünket néhány olyan kérdésre irányítva, amelyek megválaszolása nélkül kevésbé értjük itt-ott elkövetett hibáinkat is.

1872-ben műemléki lajstrom összeállításával indult el szervezett, hivatalos műemlékvédelmünk. Friedrich István jegyzékében 853 védelemre javasolt épület szerepelt, ma az akkorinál sokkal kisebb ország területén 8004 emléket védünk. A 853 védelemre javasolt emlék közül akkor alig két tucat esett a mai Győr-Sopron megye területére; Sopronban például 1872-ben 6, ma ugyanott 119 emléket védünk. A *Hazai műemlékek és régi épületmaradványok* névsorát azután újabbak és újabbak követték: a fenntartandó épületek között templomok, várak és kolostorok szerepeltek, polgárház alig, népi műemlék pedig egy sem. 1905-ben *Gerecze Péter* szerkesztett műemlékjegyzéket — ebben például már 19 soproni emlék szerepelt —, a kevésbé ismert 1916-os jegyzéktervezetben pedig 6 győri és 9 soproni.

Közös jellegzetessége volt ezeknek a műemléki lajstromoknak, hogy mindig csak egy-egy épületet, emléket védtek, egyúttal ritkán, azok is jobbra romgyűtésekre voltak. A műemlékvédelem fogalma alatt akkor csupán egy-egy különösen becses épület védelmét és helyreállítását értették. A helyreállítás alapelve az volt, hogy minden épületet „eredeti” stílusban kell visszaállítani, megszabadítva mindattól, amit a későbbi századok hozzáépítettek. Ilyen módon állította helyre *Stornó Ferenc* a soproni Szent Mihály templomot (1860) és a pannonhalmi apátság templomát (1861). Ma már ezek a módszerek túlhaladtak, bár hatásuk néha még kísért.

Hatalmas fejlődésről árulkodik az a vizsgálat, amelyet 1953-ban az akkori Múzeumok és Műemlékek Országos Központja kezdeményezett. Ez alkalommal jelentős számú épület leírását végezték el: Sopron esetében például 395 épületet vettek számba. Ugy tűnik, ekkortájt figyeltek fel arra, hogy egyes épületeknek — kisebb építészettörténeti értékük vagy csekélyebb ritkaságértékük mellett is — fontos szerepük van a városképben és hogy ezekre a házakra valamilyen módon szintén vigyázni kell. Még 1953-ban elkészült a hivatalos műemlékjegyzék is, amely azonban szám szerint kevesebb emléket tartalmazott, mint az összeállítását előkészítő városképi vizsgálatok anyaga.

A helyreállítás lényegében az 1953-ban kiadott lajstrom alapján indult meg, egyre magasabb építészeti színvonalon, növekvő gondossággal és tapasztalattal. A munka sok szép sikert hozott — elsősorban Győrben és Sopronban. Ekkortól vált igazán élvezhetővé a *Magyar Ispita* Győrben, ekkor szabadították ki Sopronban a *Káptalanterem* karcos oszlopait és szép boltozatait, ekkor kapta mai formáját a *Lábasház* és fedezték fel a *Fabricsius ház* pincéjének gyönyörű, boltozatos, gótikus terét.

A műemlékekre fordított áldozatos munka azonban bizonyos csaldást is okozott: a helyreállított házak szinte eltűntek a helyreállíthatatlanok szürke tömegében, a helyreállítással járó nagy rekonstrukciós állapotot pedig nem követte a történelmi városok igazi megújrodása. A helyreállított házak — a megfelelő falszigetelések és jó

Sopron történelmi belvárosának képe (MTI)

homlokzatképző anyagok híján — gyors romlásnak indultak, a lakók pedig méltán elégedetlenkedtek, hiszen az ő lakáskörülményeiken ezek a munkák alig javítottak. Ennél is aggasztóbb volt a helyreállítások szellemének furcsa változása. Sokan félreértették a jegyzékek összeállításának szándékát; úgy vélték, egyedül a jegyzékben szereplő épületek érdemelnek gondoskodást. A lajstromban nem szereplő épületeket sorsukra hagyták azzal, hogy ezek átalakíthatóak, sőt különösebb megfontolás nélkül le is bonthatók. Talán ezzel magyarázható, hogy műemléki belvárosaink képe az ötvenes években alig javult — sőt a városkép építészeti színvonala hakenként tovább romlott. Ebben az időben gyakran találkozunk olyan elképzelésekkel is, amelyek az újonnan felfedezett építészeti és régészeti leletek minden áron való bemutatására törekedtek: ez gyakran további zavarokat okozott a városkép alakulásában.

Az első műemlék-helyreállítások azt is bebizonyították, hogy egy-egy emlék megőrzése nem túl hatásos, ezért nem csak a műemléket, hanem környezetét is meg kell óvni a pusztulástól. Nagyecinken, Fertődön, Sopronbámfalván és Pannonhalmán már egész műemlék; együttest jelöltek ki védelemre, ezek helyreállítása hamarosan mutató eredményeket hozott. Talán éppen az együttesek védelmének sikerén felbuzdulva határozták el 1965-ben, hogy egy-egy városrészt egészében is védelem alá helyezznek. Az elhatározás azon a felismerésen alapult, hogy egy-egy település épületeivel és településszerkezetével együtt végeredményben egyetlen, összefüggő műemlék, amelynek jellegzetességeit egészében is védeni kell. Győr-Sopron megyében először Győr és Sopron belvárosát jelölték ki védelemre, később Mosonmagyaróvár kiemelt műemléki területének körülhatárolására is sor került. A műemléki jelentőségének nyilvánított területen már minden épületet egyforma szigorral védenek törvényeink: az utcaképek meglévő harmóniáját így semmi nem csorbíthatja; az épületek átalakítását és az esetleges új beépítések módját gondosan megfontolják. A műemléki jelentőségű területeken az elmúlt század emlékeit és a századforduló építészeti alkotásait is a régebbi emlékekkel azonos gondossággal óvjuk. Tudnunk kell, hogy újkori építészeti emlékeink védelme műemlékvédelmünk leginkább vitatott kérdése, a bizonytalanság, amely itt tapasztalható, sok helyrehozhatatlan kárt okozott már településeink arculatában.

Az elmúlt évtizedben fokozatosan minden kiemelkedő jelentőségű történelmi településünk köré határt vontak és ezeket a határokat telekről-telekre, utcáról-utára pontosan rögzítették. Ugy tűnik azonban, hogy a határok megállapítása különösebb városépítészeti megfontolások nélkül történt és ez később sok zavart okozott. A várostervezők félreértették és túlértékelték a védelmi vonalak szerepét és a hatósági védelmet úgy értelmezték, hogy a műemléki jelentőségű terület határán túl semmi-féle kötelezettség nem köti a tervezést.

Sopronban például a régi várarkot határoló házsor külső oldalán vonták meg a műemléki jelentőségű terület határát. Ez a város szerkezetének természetes, történetileg kialakult választóvonal, ami ezen belül található, az évszázadok óta meglévő, örmaigában is életképes városszerkezeti egység. A körülhatárolt terület itt elégségesnek látszott arra, hogy a városközpont kiemelt szerepét ellássa, s ezt a feladatát egyre inkább be is tölti (lásd a mellékelt képet). A hivatalos védelem itt valóban a történeti város magját védi, amelynek egyik legvonzóbb előnye a természetes zártsága.

Ilyen szempontból különösen elgondolkasztó gyorsan fejlődő, szép városunk Győr régi belvárosának sorsa. A műemléki jelentőségű terület határát itt *Pietro Ferrabosco* XVI. századi térképe alapján, a hajdan várfallal körülvevő terület köré húzták. Általában és sajnos nem pontosan. Győr nem őrizte meg középkori városszerkezetét, hiszen a reneszánsz korban a régi város szövetébe korszerű, új, hétbástyás várfalat építettek. Ami ezen belül esett, azt annak idején derékszögű rendszerben átépítették, ami kívül esett, azt pusztulni hagyták. A derékszögű utcarendszer alkotta városszerkezet azonban kevésbé zárt, mint a középkori, íves-utcás, nőtt városoké. A régi várfalat aztán a múlt században el is bontották, a város azonban a meglévő derékszögű utcarendszerben fejlődött tovább. A régi belváros határát ma sűrű telekosztású, keskeny utcák, az Újvilág utca, az Arany János utca, a Schweidel utca és a Kistaludy utca által határolt keskeny épülettömbök őrzik. A műemléki területet sajnos éppen ezekkel a házsorokkal kurtították meg a műemléki jelentőségű városmag kijelölésekor. És mivel a kijelölt határon kívül „semmi nem kötelez”, ezek közül a tömbök közül többet lebontottak, mások bontását tervezik; az így nyert területeken pedig nagyvonalú építkezésbe fogtak (lásd az első borítón lévő képet.) A bontások már ma is éreztetik hatásukat; láthatóan éppen a legkritikusabb pontján szegényfűlik a városképet és teszik azt terjengőssé. A belváros határán emelt hatalmas épületekkel pedig

szinte körülfalazzák a történelmi városmagot. Közös gondunk most az, hogyan teremthetünk mégis harmonikus kapcsolatot a régi és az új beépítés között; egyetlen biztató példa itt a Gorkij utca tervezett beépítése. Kérdéses az is, mennyire lesz életképes és hatásos a megmaradt régi városrész, amelynek rekonstrukciójára különben mintaszerű tervek készültek. Sajnos ennek elképzelései igen lassan valósulnak meg.

A tényleges műemléki városmag meghatározása tehát felelősségteljes, és elsősorban városrendezési feladat, amelynek megoldása során tisztázódik a belváros új rendeltetése és kapcsolata a határoló területekkel. Mindez első sorban az építészeti emlékek megőrzése szempontjából nagyon fontos. A korszerű műemlékvédelem ma már nem szorítkozhat egy-egy becses emlék védelmére: a műemlékvédelem az urbanisztika egyik sarkalatos kérdése, nem kevesebb, mint *történelmi szemléletű városfejlesztés*. Miért nagyon fontos ez a felismerés?

Mindenek előtt gondoljunk arra, hogy nyolcvannál több városunk van és ezek belvárosának alig egyhatoda védett. Vajon ki védi itt az értékes külvárosokat, ki védi a hivatalosan „védtelen” városok arculatát és ki védi a községek, kis falvak képét? Mindez csak helyi intézkedéssel valósítható meg. A megoldás adotti: minden jelentős településünkre készülnek városrendezési tervek. Ezek a tervek — ha az előírásoknak megfelelően készítik őket — tartalmazzák a város képeinek és szerkezetének gondos vizsgálatát, a különböző épületek értékelését, rögzítik, hogy ebből mi az, ami megőrzésre érdemes, hol legyen az a határ, ameddig a város jellegében nem változhat, milyen rendeltetést tud ellátni a régi városmag és milyet nem. Meggyőződésünk, hogy ha településeink rendezési terveit megfelelő szemlélettel készítik, a tervek előírásait jóvá is hagyják és betartják, akkor ezek az előírások egyben a település „műemléki törvényei” is lehetnek. A helyi vezetés segítségükkel óvhatja mindazt, amelynek megvédése a település szempontjából elengedhetetlen.

Nagyon fontosnak tartjuk, hogy a települések rendezési terveit éppen a műemlékvédelem szempontjából vizsgálják meg a Hazafias Népfront várospolitikai és honismereti bizottságai: Sopronban ez a Városszépítő Egylet ülésein meg is történik és Győrben is hasonló módon szeretnénk megszervezni a városrendezési tervek bírálatát. Alapelvünk, hogy mindent védeni kell, ami városképi és építészeti jellegzetesség és igazi értéket képvisel. Ezt a városmérési épületvédelmet nevezzük *építészeti környezetvédelemnek*. És ebbe természetesen beletartozik, hogy amit védünk — épületet vagy városrészt —, annak bizottságok értelmes használatát, komfortját — egyszóval életképességét.

Miben is segítheti a honismeret építészeti környezetünk védelmét? Elsősorban értékváltó munkájával. Központi tudományos intézeteink nem végezhetik el minden egyes régi emlék történelmi kutatását. A településtervezőknek, a tanácsi vezetőknek és a hatóságoknak azonban pontos értékelésre van szükségük olyan épületekről is, amelyek nem országos jelentőségűek, de a település szempontjából fontosak. Győrben elhatároztuk, hogy mozgalmat indítunk a városkép szempontjából becses épületek és együttesek *háztörténelmi kutatására* és jellegzetességüknek feldolgozására. Elsősorban az iskolai honismereti szakkörök közreműködésére számítunk, s reméljük, hogy leikes híveket szerzünk ennek a munkának és ezzel építészeti emlékeink védelmének. Mindent meg kell tennünk építészeti környezetünk védelméért, és azért, hogy ebből minél többet hasznossá teheszünk a magunk számára. Mindez nem kizárólag központi, hatósági feladat, sokkal inkább egy-egy település közösségének személyes ügye; de ezt kívánja alapvető emberi érdekünk is.

Üzemtörténet — munkásmozgalom-történet — szocialista hazafiság

1. Az üzemtörténet-írás eszmei-politikai jelentősége

a) A múlt

Az üzemtörténet-írás a kapitalizmusban született meg, s a tőkés vállalatok és a tőkés rendszer propagandisztikus eszköztárába tartozott. Az üzemek gazdasági eredményeinek, termékei kiválóságának méltatásával hazai és külföldi reklámcélokat szolgált, szociális létesítményeinek részletes — és túlzó — leírásával a tőkés és a munkás közötti patriarchális viszony fenntartására, az osztályöntudat gyengítésére törekedett. A fejlett tőkésországokban ez az üzleti szellemű és az osztály-együttműködés nyílt politikai irányzatát szolgáló üzemtörténet-írás napjainkban új felvirágzását éli.

A Magyarországon már az első világháború előtt megindult tevékenységet is főként ez jellemezte. Mindamellett az 1945 előtt megjelent nem nagy számú üzemtörténeti mű nem teljesen értéktelen a mai kutatás számára. Gazdaságtörténeti, technikatörténeti, életmódtörténeti és más adalékai — kellő kritikával — felhasználhatók.

b) A szocialista üzemtörténet

A marxista-leninista szemléletű üzemtörténet természetesen a Szovjetunióban, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom országában indult meg. Már az 1920-as években megjelentek az első ilyen — még kezdetleges — alkotások, az 1930-as években pedig — Gorkij nevezetes felhívása nyomán — valóságos tömegmozgalom bontakozott ki. „Írjuk meg üzemünk történetét” jelszóval. Ez — a hivatalos történészek bekapcsolódásával és irányításával, de tömegkapcsolatait mindmáig megőrizve — a szovjet történettudomány jelentős ágazatává fejlődött. Az üzemtörténet-írás problematikája a tudományos kutatóintézetekben, így mindenekelőtt a Szovjetunió Történeti Intézetében (az intézet „iparosítástörténeté”-nek osztályán) is helyet kapott, s Moszkvában és Leningrádban (ahol a legcéltudatosabb és a legszervezettebb a kutatás), valamint az Ukrajnában — a kolhozok történetére vonatkozóan is — folyó nagyarányú kutatások mellett a többi szövetséges és autonóm köztársaság akadémiai intézetei végzik a szervezői munkát — és pedig mindig az üzemi pártszervezetek igen fontos szerepe és ellenőrzése mellett. Arról talán már nem is kell szót ejteni, mivel természetes, hogy ez az üzemtörténeti kutatás a Szovjetunióban a legszervezettebb összefüggésben van a munkásmozgalom-történettel, ami — ezt hangsúlyoznunk kell — a szocialista üzemtörténeti kutatás nélkülözhetetlen alapfeltétele.

Ezt bizonyítja az is, hogy például Csehszlovákiában a Párttörténeti Intézet és a Szakszervezeti Tanács történeti kabinetje által irányított országos üzemtörténeti bizottság szervezi a kutató és feldolgozó munkát. Lengyelországban az akadémiai Történettudományi Bizottság mellett üzemtörténeti bizottság dolgozik, az üzemi krónika-írást pedig a Szakszervezeti Tanács mellett működő történeti iroda irányítja.

c) Hazánkban

A szocialista rend megbecsülésének, a hozzá való mind tudatosabb kötődésnek nálunk is fontos tényezője az építőmunka tudományos alapon feldolgozott és népszerűsített ismerete. Az üzemtörténet-írás konkrét, helyi — tehát könnyen áttekinthető, érzékelhető — anyagon mutatja be haladásunkat az új, a fejlett szocialista társadalom felé.

Jövőre lesz harminc esztendeje annak, hogy Magyarországon a gyárak zöme társadalmi tulajdonba került. Az évforduló páratlan lehetőséget nyújt arra, hogy a termelő közösségek áttekinthessék a vállalat útját, bizonyítsák az új társadalmi formáció fölényét. Ily módon a megfelelő színvonalú, valóban marxista—leninista üzemtörténet-írás erősíti a tulajdonosok büszkeségét, tehát fontos eszköze lehet a szocialista tudat növelésének, a társadalmi tudatformálásnak.

Semmi esetre sem véletlen tehát, hogy az V. Országos Honismereti Akadémia — az országos honismereti mozgalom további előrevitele érdekében — napirendre tűzte az üzemtörténet-írás szerepének megtárgyalását a szocialista hazafiság tartalmi fejlesztése tekintetében.

Előjáróban azonban utalni kell arra, hogy Magyarországon az üzemtörténeti ágazat jelenlegi körülményei nem kedveznek minden tekintetben a munkának. Az

üzemtörténeti irodalom megszületését kétségkívül a vállalatok mecénás szerepe tette lehetővé, de nem vitatható az sem, hogy a vállalatokhoz való kötöttsége ma már a fejlődés egyik legfőbb akadálya. A „megrendelő fél” igényei nem egy esetben kifejezetten megakadályozzák a történetiség elvének érvényesítését. Gyakori eset, hogy már elkészült, fontos üzemeket tárgyaló munkák publikálása is hosszú ideig elhúzódik a vállalatok gyakran szubjektív természetű, történetileg megalapozatlan módosítási kívánságai miatt.

Másrészt a munkásmozgalom-kutatás szempontjából is hátrányos, hogy számos gyár története nem került és a közeljövőben előreláthatólag nem is kerül feldolgozásra. Hiszen sok üzem az idők során megszűnt. A huszas években különösen a gépiparban és a malomiparban több nagy vállalat bezárta kapuit. Összehasonlíthatatlanul más gazdasági környezetben, különösen az 1962—1963-ban végrehajtott nagyvállalatkepzési kampány során szintén számos nagy múltú gyár eltűnt mint önálló egység. Ezek története az üzemtörténet-írás jelenlegi szervezeti állapotának konzerválódása esetén egyszer s mindenkorra megíratlan marad. A megoldás útja *üzemtörténeti kutatóbázis kialakítása*, ami — a második nemzetközi üzemtörténeti konferencián elhangzott beszámolóik tanúsága szerint — néhány szocialista országban már megvalósult. E tudományág további fejlődésének biztosítása hazánkban nemcsak a munkásmozgalom történetével foglalkozó kutatók és intézmények ügye, hanem mindazoké, akik érdekeltek a magyar munkássztyál múltjának és jelenének sokoldalú megismerésében.

d) A szocialista közösségi tudat erősítése

Társadalmunk továbbfejlődésének egyik kulcskérdése a *szocialista közösségi tudat erősítése*. Az üzemtörténet gyakorlatilag és sokoldalúan tudja bizonyítani, hogy a dolgozó nemzedékek alkotó tevékenysége végtelen és elszakíthatatlan láncolatot alkot. Az emberek gondolatvilága számos történeti elemet tartalmaz. Ezek racionálisan és érzelmileg hozzákapcsolják őket állampolgárként a nemzethez, lakosként a településhez, dolgozóként pedig a munkahelyhez. Az országhatáron túl is ismert márkánév, a fejlett műszaki színvonal, a nevezetes és különleges gyártmányok, a kiváló szakemberek, a gyár politikai súlya és szerepe a környezetében, társadalmi és kulturális kisugárzása mind okot s motívumot ad a közösség vállalására, ami egyúttal arra is ösztönöz, hogy az egyén a maga lehetőségeivel-képességeivel hozzájáruljon a történelmi örökség gazdagításához. A mai generációnak tudnia kell, hogy örököl, s egy-szersmind hagyományoz is, átveszi és teremti a tradíciókat.

e) A szocialista hazafiság tartalmának gazdagítása

Korunkban még gyakori a hazafiság egyoldalú, korszerűtlen értelmezése, amely csak az irodalmi, művészeti, sportbeli stb. teljesítményeket tekinti a hazafias büszkeség indokának. Holott a lépéstartás a gazdasági-műszaki haladással, a termelőerők történelmünkben páratlan ütemű fejlődése, a korszerűség növekvő követelményeihez való alkalmazkodás — népünk olyan képességeit bizonyítják, amelyek értékelése szer- ves része kell, hogy legyen a korszerű hazafiságtudatnak. *A hazaszeretet csupán passzív érzelem és csupán szólam marad, ha nem kötődik konkrét teljesítményekhez és konkrét feladatokhoz, ha nem késztet tettekre*. Korunkban a becsületes, lelkiismeretes munka a szocialista hazához való viszony kifejezésének legközvetlenebb eszköze, a hazafias tettek első számú területe pedig a munkahely. Az üzemtörténet ebben az összefüggésben feltárja, hogy a hazafiság, a forradalmiság ma nem barikádharcot, mártíromságot jelent, hanem a szocialista hétköznapi tetteit, a sokszor nagy akarat- erőt, figyelmet, pontosságot kívánó munkát, a szocialista építést. Az eredmények érzékletes ábrázolása bizonyíthatja: a termelés, a felelősséggel elvégzett munka segíti szocialista hazánk felvirágoztatását és az egyéni életcélok megvalósulását. Így talál- kozik az egyéni érdek és a társadalmi érdek is a jól elvégzett munkában.

f) Hazafiság és lokálpatriotizmus

Az üzem történetének, mint a haza egy kisebb, alkotó közössége történetének a bemutatása kifejleszti az *egészséges lokálpatriotizmust*. A csoportérdek nem helyezhető az össznemzeti teljesítmény méltatása elé, de reális, kiegyensúlyozott ábrázolásuk nélkülözhetetlen forrása a munkahelyhez fűződő érzelmi kapcsolatok fejlesztésének is. A nemzet haladása nem pusztán a helyi eredmények összege, nemcsak mennyiségileg több, hanem minőségileg is más. Mégis, a helyi fejlődés ismerete az országos haladás áttekintésének és megbecsülésének nélkülözhetetlen alkotóeleme. A lokálpatriotizmus és a szocialista hazafiság tehát nem ellentétes, hanem egymást szükségképpen kiegészítő fogalmak. A helyzet tehát nem az, hogy hazafiság vagy lokálpatriotizmus, hanem hazafiság és lokálpatriotizmus.

A magyarországi szocialista gazdasági tevékenység beilleszkedik a testvéri országok közösségének együttes munkájába. A hatalmas új létesítmények a baráti országok, mindenekelőtt a Szovjetunió együttműködésével jöttek létre. Ma már azonban a régebben működő gyárak, vállalatok is tapasztaltak mindennapos munkájukban — kezdve a nyersanyag-ellátástól a piaci értékesítésig —, hogy részesei a szocialista világgazdaságnak. Az üzemtörténet feltárhatja és tudatosíthatja ezeket a valós összefüggéseket. A helyzet tehát nem csupán az, hogy lokálpatriotizmus vagy internacionalizmus, hanem: lokálpatriotizmus és hazafiság és internacionalizmus.

2. Az üzemtörténet és a munkásosztály története

a) A jelen és a múlt

A marxisták azoknak a szemével nézik a világtörténelmet, akik azt formálják: a dolgozó emberek szemével. Misztikum helyett tudatosságra, kiszolgáltatottság helyett politikai aktivitásra tartják méltónak a dolgozó embert, akinek érdekében és akivel tervezik és építik a jövőt. De ahhoz, hogy a márt formáljuk, és a holnapot alakítsuk, elengedhetetlen a hozzá vezető út, a múlt, a tegnap ismerete és megértése, a történelmi tapasztalatok felhasználása. Az üzemek életében is összekapcsolódik a „történelmi” és az „aktuális”, és nem is csupán abban az általános értelemben, hogy minden történelmi lehet mondanivalója a ma számára. A gyárak sorában a folytonosság, előzményük, történelmi múltjuk munkájuk lényegéhez tartozik. Nincs olyan korszaka történelmi, múltbeli létüknek, amely ne épített volna a termelés gépezetébe fogaskerekeket, olyanokat, amelyeket az üzemek egy része ma is forgat.

b) Az üzemtörténet és a munkásosztály

A munkásosztály az üzemekben alakult ki és egész fejlődése az üzemekhez kapcsolódik. Az üzemtörténetnek tehát az üzemek múltját vizsgálva kitűnő lehetősége van a munkásosztály keletkezésének, struktúrája kialakulásának, szervezkedésének megvilágítására, valamint azoknak az összeütközéseknek ábrázolására, amelyek az osztályharc folyamatában az egyik legfontosabb ütközési szakaszon: az üzemekben zajlottak le. A munkásosztály történelmi hivatásának első felvonása, hogy sokévtizedes előkészítő harcok után megdönti a kapitalizmust.

E hivatás kiteljesedése a szocialista társadalmi eszmék megvalósítása. Ennek döntő faktora a munkásság. S éppen ez vezető szerepének elsődleges forrása. Az üzemtörténet feltárja ennek a forrásnak az érvényesülését a munkához való új viszony és ennek egyik legfőbb kifejezője: a munkaverseny fejlődésének, formái változásának és tartalmi gazdagodásának elemzésével. Együttal annak vizsgálatával, ami a szocialista ember nevelésének másik legfontosabb motívuma: a munkahelyhez való új viszony kialakulása, a szocialista termelő kollektívák kiépítésének a folyamata.

c) A gyár és a dolgozó ember

A gyár — gazdasági egység; termékek előállításának, tehát technikai eljárásoknak, műszaki folyamatoknak a színhelye; s mindezt emberek tevékenysége hozza mozgásba, viszonyuk, konfliktusaik töltik meg nap nap után élettél. Az üzemtörténetnek ezért alapvető feladata, hogy bemutassa az adott üzemben jelenlevő termelőerő legfontosabb alkotóelemét: a dolgozó embert, egységben szemlélve tegnapi osztályharcait és mai építőmunkáját. A kapitalizmus korában a proletár, mint dolgozó a gyárban élt, s naponta — ösztönösen vagy tudatosan — osztályharcban állt. A szocializmus megvalósításának idején a munkás elsődlegesen az üzemében kapcsolódik be aktív közreműködőként az új társadalom anyagi alapjait és szellemi-erkölcsi arculatát kialakító tevékenységbe. Az üzemtörténet és a munkásmozgalom-történet tárgya ezért feltételezi egymást, kapcsolatuk nem egyszerűen kölcsönhatások, korrelációs jelenségek sora, hanem a társadalom létfenntartását biztosító termelésből következő objektív összefüggés.

d) A gyár és a mozgalom

A munkásmozgalom bonyolult, sokszínű történelmi jelenség. Társadalmi, gazdasági, politikai, ideológiai, kulturális, szociális lét és aktivitási formák együttesen élnek benne, de nem párhuzamosan, elkülönülten, hanem szövevényes alá- és fölérendeltségi hálózatban rendeződve, állandó kölcsönhatásban. A történész teendője, hogy az összefüggéseket és hatásokat a valósághoz híven rekonstruálja, tehát a mozgalmat a maga összetett voltában ábrázolja. Lényeges követelmény a munkásság történetének feltárása: toborzódásának forrásai, létszáma, összetételének fejlődése szakképzettség, nem és kor, anyagi és kulturális rétegződés, s a politikai öntudat foka szerint. Különösen fontos az egyes kategóriák anyagi helyzetének vizsgálata: voltak-e a gyárban

kiemelkedően jól, avagy az átlagosnál alacsonyabban fizetett munkások, mi ennek a speciális oka, hogyan hatottak a bérezési különbségek a különböző csoportok szervezettségére, radikalizmusára stb. Figyelemre méltóak a munkás- és alkalmazotti csoportok között kialakult kapcsolatok, illetve érdekelletbetelek, amelyek a gyárakban jelentősen befolyásolták a bérmozgalmak eredményességét. Egy-egy üzem keretei között — a kapitalista időszakot tekintve — mód nyílik — ha igen fáradtságos kutatómunka árán is — a munkásság életmódjának, tudati helyzetének vizsgálatára is. Fontos összefüggések állapíthatók meg a munkakörülmények, valamint a munkások szemléletének, kulturális színvonalának alakulása között.

e) *Az üzemi szervezkedés*

A magyar munkásmozgalom kapitalizmuskori fejlődésének fontos sajátossága, hogy a *mozgalmi élet kerete* nem az üzem, hanem a szakszervezet volt. A szakszervezetek pedig szaknak szerint tagolódtak, és a hovatartozást meghatározó tényező a szakmai elhelyezkedés. Ezért a bérmozgalmak, sztrájkok, valamint a mozgalmi élet egyéb területeinek felkutatása és ábrázolása üzemi szinten számos nehézségbe ütközik, de nélkülözhetetlen része a munkásmozgalom-történet írásnak. Annak ellenére ugyanis, hogy a szakszervezetek nem hozhattak létre üzemi alapszervezeteket, s üzemi tevékenységük elvileg tilos volt, illetve a többé kevésbé tolerált bizalmi rendszerre korlátozódott, a szakszervezetek, a szociáldemokrata párt és az illegális kommunista párt befolyása és közvetlen üzemi tevékenysége sem elhanyagolható.

f) *Az üzemi munkásság és az országos akciók*

Bonyolult feladat, miként ábrázolja az üzemtörténész az adott *gyár munkásságának részvételét* az országos jelentőségű demonstrációkban, forradalmi megmozdulásokban. Izgalmas és az összkép megrajzolásához nélkülözhetetlen munka az olyan események, mint az első május elsejék, az 1905—1906-os fellendülés, az 1912-es vérvörös csütörtök, az 1918-as őszirózsás forradalom, 1919. március 21., az 1930. szeptember 1-i demonstráció és sok más akció üzemi vonatkozásainak felkutatása, méltó ábrázolása, hiszen aligha van olyan budapesti vagy nagyobb vidéki városban levő gyár, amelynek dolgozói ne vettek volna bennük cselekvően részt.

Mi sem áll tőlünk távolabb, mint hogy a szerzőktől a munkásmozgalom utólagos „megteremtését” kívánjuk olyan üzemek vonatkozásában is, ahol az nem alakult ki. De rendkívül érdekes eredményekre vezet annak vizsgálata is, miért szorultak egyes üzemek az osztályharc periferiájára. Ez nem valamiféle „szégyenfolt”, hanem az objektív és szubjektív körülmények eredője.

g) *A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a magyar üzemek*

Köztudott, hogy a NOSZF az adott történelmi körülményekkel összefüggésben közvetlen erjesztő hatást gyakorolt az egész magyar társadalmi életre. A forradalmi és forradalmasodó munkásmozgalomban és a hatás — egybekötött — abban is megnyilvánult, hogy ugrásszerűen megnövekedett az a szerep, amelyet az üzemi munkásság töltött be az összmozgalomban. Gondoljunk arra a forradalmi csoportra, amelyet a *baloldali üzemi bizalmiak* csoportja néven szoktunk emlegetni, arra a szervező és agitációs tevékenységre, amelyet a bizalmiak a munkásmozgalom hivatalosan szűkre szabott kereteitől egyre inkább függetlenkedve végeztek, az általuk üzemi és üzemközi méretekben vezetett gazdasági és politikai akciókra, részvételükre a forradalmi élcsapat, a KMP létrehozásában. Gondoljunk az *üzemi tanácsok* forradalmi munkájára a magyar polgári demokratikus köztársaságban, majd az üzemi munkásság termelési, igazgatási szerepére a Tanácsköztársaságban és arra a történelmi tetteire, hogy ez a munkásság *üzemi zászlóalj*ak létrehozásával, vérhullajtsáival védelmezte a magyar proletárok hatalmát. Mindennek az egyes üzemek történetében a maga konkrét megvalósulásában feldolgozásra kell kerülnie.

h) *Az ellenhatások problematikája*

A tőkés viszonyok egy fontos problémakörére visszatérve nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az imperializmus korszakában, s főként az első világháború időszakától kezdődően mind erőteljesebb és hatékonyabb az állami beavatkozás a gazdasági életbe. A burzsoá állam igyekezett érvényesíteni akaratát a termelés és elosztás irányításán kívül a bérezéssel, a munkaidővel és a munkakörülményekkel kapcsolatos kérdésekben, a maga kezébe kívánta venni a tőkés és munkások viszonyának szabályozását. A munkásmozgalom-kutatás ezért nem nélkülözheti az üzemekre vonatkozó adatokat az állami beavatkozás érvényesülése tekintetében.

A munkásosztály szerveztségének erősödése a tőkéséket is egységes munkáltatói szervezetek létrehozására készítette a századelőn. A gyárparban különösen a GYOSZ és a VGOE (Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesülete) törekedett dikta-

török hatalomra időnként az állammal együttműködve, időnként pedig azzal is vetélkedve. A munkáltató szervezeteknek a vállalatok munkáspolitikájára gyakorolt hatását szintén az üzemtörténeti feldolgozásnak kell tisztáznia. Az üzemtörténet-írásnak fel kell tárnia az állam, a munkáltatói szervezetek és az állalatok istápoló ai-munkásszervezetek befolyását az üzemi munkásság életére, tudatára, kultúrájára, mozgalmaira.

i) Az üzemi munkásmozgalom a népi demokráciában

A felszabadulás után a tulajdonviszonyok megváltozásának eredményeként forradalmi átalakulás következett be a munkáosztály létében. Az üzemtörténészek figyetme elsősorban a szociológiailag értékelhető új jelenségekre összpontosulhat: a munkáosztály átrétegződésére, létszáma ugrásszerű gyarapodásának és a munkásság legöntudatosabb, legaktívabb rétege kiáramlásának következményeire.

A munkásmozgalom fogalmához helytelenül tapad a létét kizárólag a szocialista forradalom előtti idősokra elismerő értelmezés. A proletariátus a szocialista társadalom felépítése során a párt vezetésével szervezett keretek között, termelőmunkájával és közéleti tevékenységével egyaránt aktívan politizál küldetésének teljesítése érdekében. Ezért mind a tudományos igényű valóságfeltárás, mind az üzemtörténeti művek szerepe a közösség szocialista tudatának kialakításában szükségessé teszi, hogy a tanulmányok részletesen foglalkozzanak az MKP, az SZDP, az üzemi bizottságok és a szakszervezetek megerősödésével, a tökések elleni küzdelmével, ismertessék a munkásegység létrejöttét, az 1950 és 1956 közötti ellentmondások fejlődés hatását az üzem politikai életére. Nem hagyhatók figyelmen kívül, hogyan alakultak ki 1957 után az MSZMP irányító szerepének új vonásai, a szocialista munkavereny új formái, miként fejlődtek a tömegszervezetek, milyen szerepet töltenek be az üzemek a munkások művelődésében, tudati színvonalának emelésében.

j) Az üzemi környezet formáló hatása

Az üzem mint termelési-társadalmi egység nemcsak munkahelyként érvényesül a munkáosztály és mozgalom fejlődésében. A korszerű üzemtörténeti kutatás figyelmé kiterjed a vállalat környezetre gyakorolt hatására, hiszen egy-egy üzem léte gyakran egész körzetek fejlődését meghatározza. A gyárak kialakulása megváltoztatja a vidék jellegét, módosítja továbbá a demográfiai-társadalmi viszonyokat is. Az újonnan létrejövő üzem szinte magának vonzza magához a környező lakosságot, amely egyrészt munkaalkalmat keres, másrészt jobb, fejlettebb életviszonyokat. A társadalmi-termelési fejlődés okozta munkaerőmozgás, a termelés koncepciója nyomán igen gyakran új település jön létre, vagy a régi helység arculata szinte a felismerhetetlenségig megváltozik. Módosul egyúttal a lakosság szociális és foglalkozási összetétele is. A korábban falusi lakosság a modern ipari termelés döntő tényezőjévé, a terület jellegének legsajátosabb hordozójává válik. Ily módon gyarapodik a munkáosztály és természetesen az adott környezetben a gyár működése révén új társadalmi-politikai erőként lép fel. Minden üzem olyan hely, ahol a közvetlen környek és a távolabbi vidékek lakosságából formálódik a munkásság. A gyárban dolgozó öntudatra ébred, s politikai és osztálytudatát lakóhelyére is magával viszi. Igaz, ez fordítva is érvényesül: az új munkás lakóhelyének bizonyos nézeteit átviszi az üzembe, s így minden ember egyúttal az üzem politikai arculatának és helyzetének alakulását is befolyásolja. Így válik az üzem és környékének kölcsönhatása az üzemtörténet, másfelől pedig a helytörténet tárgyává.

3. Műfaji, módszertani kérdések

a) Műfaji sokféleség

Az üzemtörténetírás társadalmi mozgalommá fejleszthető, de ez semmiképpen nem jelentheti a dilettantizmus és a grafománia (önöcélú irásvágy) szabad ténhódítását. Változatos műfaji szinkép alakulhat ki, azonban minden formától számon kérhető a tudományosság alapvető szabályainak, eljárási módjainak a megtartása. Gyakorlatilag a tények és adatok pontos rögzítése; az események valóságú, pontos leírása; az üzem életében bekövetkezett fejlemények, változások okainak sokoldalú, körültekintő feltárása; valamennyi feljegyzésre került adat forrásának, lelőhelyének rögzítése, megőrkítése. Nem csekély követelmény ez, de megfelelő felkészültséggel, hivatás- és felelősségtudattal megoldható. A honismereti mozgalmon belül az üzemtörténettel való foglalkozás legcélszerűbb módja: üzemi krónika készítése, történeti emlékek gyűjtése, ismeretek terjesztése üzemtörténeti klub vagy szakkör keretében.

Az átfogó feldolgozás természetesen történész szakismeretet is kíván. Ezen a szinten már szükséges egyfelől az országos gazdaság-, társadalom-, munkásmozgalom-

történet ismerete, a monográfia készítéséhez pedig elengedhetetlen a források elemzésében, értékelésében, az összefüggő történeti folyamat feltárásában, szerkesztésében, az anyag elrendezésében való jártasság.

b) Az üzemi krónikák

Üzemi krónika az a naplószerűen vezetett, folyamatosan készülő mű, amely rendszeres időközönként rögzíti az üzem életének eseményeit minden területen.

Az üzemi krónika különösen olyan tárgykörök esetében hézagpótló forrás, amelyeket a vállalat iratanyaga nem örökített meg. De megnő az értéke akkor is, ha a történelmi sorsfordulók alkalmával az üzemek működésében zavarok történtek, mint 1944—45-ben, a felszabadulás idején, vagy az 1956-os ellenforradalom kapcsán. A krónika fontos részei a hozzácsatolt fényképek, újságcikkek és levelek. A krónika — mint üzemtörténeti műfaj — a felszabadulást megelőző korszakokban, társadalmi formákban sem volt ismeretlen az ipari üzemekben. Hasonló rendkívül értékes napi feljegyzések készültek néhány nagyüzemünkben a felszabadulást követő hónapokban. Az ilyen krónika az üzemtörténész számára felbecsülhetetlen forrásértéket jelent, különösen abban az esetben, ha az illető vállalatnak még a szóveges mérlegbeszámolói sem állnak mindig hiánytalanul rendelkezésre.

c) A krónikairás megszervezése

Az üzemi krónikairás azonban csak akkor válik rendszeressé és általánossá, ha van gazdája. (A Német Demokratikus Köztársaságban az üzemi levéltáros a krónikairó.) Nálunk lehetne gondolni olyan megoldásra, hogy az üzemi krónika leírására a vállalati KISZ-szervezet vagy a szakszervezeti bizottság kapjon megbízást. Óvakodni kell a „lakkozástól”, csak a kedvező fejlemények, sikerek, örömmünepok megörökítésétől. Ha csak ezeket tartalmazza, elveszíti értékét, s így még az eredmények sem találnak kellő hitelt. A balsikerek éppen úgy hozzátartoznak a fejlődéshez, mint a diadalok, együttesen tartalmazzák a közösség munkájának, életének valódi színeit, színárnyalatait, lényegét.

d) A tárgyi emlékek, visszaemlékezések

Sok dolgozót lehet érdekeltté tenni az üzemtörténettel való foglalkozásban, a gyűjtemény megszerzésében. Célszerű és érdemes gyűjteni az ipartörténeti jelentőségű, már nem használt gépeket, illetve nagyobb gépek lényeges alkatrészeit, a gépek adatait, szerszámokat, fényképeket, telep- és helyszínrajzokat, reklámanyagokat, címkéket, jelvényeket, a gyárra, az iparágra vonatkozó sajtóanyagot. Igen gyümölcsöző lehet a forrástermelés egy sajátos formája: interjúk készítése keresztmetszetszerűen egy-egy adott időszakban a gyár vezetőivel és dolgozóival vagy az üzem életének egy különösen fontos fordulópontján. Közöttünk élnek az idős „szakik” is, akik szívesen adnak másutt gyakran már fel nem lelhető adatokat, mozzanatok tartalmazó visszaemlékezést a gyár életének korábbi szakaszairól.

e) A felhasználás

Az üzem történetéről összegyűjtött, gyakran igen nagy nevelő értékű anyag felhasználásának nem egyetlen formája az írásbeli publikáció. Kijelölt, szabadegyetem, munkásakadémia, vagy akár kötetlen beszélgetés, szeminárium szintén igen alkalmas formái a termelő közösség fejlődésének történeti módszerű áttekintésére, bemutatására.

4. A források

Az üzemtörténet alapvető forrásanyagát a vállalatok ügyvitele során keletkezett iratok jelentik, amelyek az állami és más levéltárakban, a gyár, az üzem igazgatósági, párt- és szakszervezeti irattáraiban találhatók.

Az üzemtörténet szocialista korszakára vonatkozó források egyik fontos csoportját alkotják az MSZMP helyi (fővárosi és megyei) archívumaiban őrzött iratok. E források legtöbbször kiegészítik a más forrásörző helyeken található iratokat, de sok esetben az üzemtörténetírás elsődleges forrásaivá válhatnak. Az üzemtörténet-írás szempontjából fontosak a *szakszervezeti iratok*.

A *szocialista brigád* naplók forrásértékét is nagyra becsüljük. Felhasználásuk — könnyű hozzáférhetőségük miatt is — igen fontos az üzemtörténet írója számára, s forrásszintjük miatt (szükségképpen kisebb közösségekről van szó) igen sok és sokrétű „színező” anyagot is szolgáltathatnak. Felhasználásuk hozzájárul az olyannyira szükséges komplex kutatási módszer minél jobb alkalmazásához is.

Az *üzemi évkönyvek* sokféle és sokféle módon készülnek. Módszertanuk ki-munkálására most történnek kezdeményezések a Magyar Történelmi Társulat Üzem-történeti Szekciójára, a Hazafias Népfőnt és a SZOT kezdeményezésére. A megfelelő

módon készült üzemi évkönyvek természetesen jelentős forrásértéket képviselnek. Ki kell emelni azt a fontos tényt, hogy mind a szocialistabrigád-naplók, mind az — említett típusú — üzemi évkönyvek a szocialista üzemtörténet-írás új, csak a közelmúltban keletkezett — de egyre gyarapodóbb, s egyre általánosabbá váló — forrásai. Jól hasznosíthatók még az üzemi újságok, szemlék, értesítők, valamint prospektusok, árjegyzékek, gyártmánykatalógusok. A források kérdése olyan területe az üzemtörténet-írásnak, amely külön, önálló elemzést igényelne.

5. Néhány időszerű feladat

Konkrét témajavaslatokat arra vonatkozólag, hogy mely üzemek történetét, milyen üzemtörténeti témákat kellene elsősorban kutatni, aligha szükséges tenni. De külön fel lehet hívni a figyelmet az üzemek felszabadulás utáni — azon belül: az államosítások utáni — történetének a környezettel való együttes vizsgálatára, a munkásegység, az egységes munkáspárt létrejötte üzemi történetek megőrkítése, amelyek 1978-ban lesz a 30. évfordulója. Fontos — és az eddigi munkák tematikáját bővítő — feladat lenne a tömegszervezetek, a tömegmozgalmak üzemi története feldolgozásának napirendre tűzése, közöttük a Népfront története, amelyhez kitűnő segítséget szolgálhat a hazai népfrontmozgalom történetéről megjelent kétkötetes forrás-gyűjtemény. A közelgő 1918-as és 1919-es évfordulók kapcsán a polgári demokratikus forradalom, a KMP megalakulása és a Tanácsköztársaság alatti események szempontjából is kell és érdemes vizsgálni az üzemek történetét. Végezetül pedig: az üzemtörténet nemcsak és nem kizárólag az ipari üzemek, hanem a legkülönbözőbb vállalatok, s ezek között nem utolsósorban a mezőgazdasági üzemek, mindenekelőtt a termelőszövetkezetek történetének a feltárását is jelenti.

Az üzemek történetének kutatása széles körű mozgalommá fejleszthető. Dolgozók, műszaki és gazdasági vezetők, pártmunkások, történészek munkaközösségei alakultak ki már eddig is és jönnek létre a jövőben. Hiszen egy üzem bonyolult világ, amelynek megismeréséhez és pontos leírásához szerteágazó, nagy mennyiségű ismeretanyagot kell felhalmozni, s ez csak a dolgozók alkotó együttműködésével lehetséges.

Dr. Sipos Péter:

Az üzemtörténeti irodalom honismereti tapasztalatai

Noha a honismereti mozgalomban az üzemtörténet művelésének alapvető formája elsősorban a krónika és az évkönyv, úgy vélem, talán mégis érdemes összegezni a ma már mintegy 100—120-ra tehető könyvészeti anyag néhány tanulságát. A jelentős eredmények és a nemkülönböztető számottevő fogyatékoságok áttekintése társadalmi és módszertani szempontból egyaránt hasznosítható.

Az üzemtörténet fogalmát szélesen értelmezzük. Nem csupán a gyárak, az ipari termelőegységek fejlődésének vizsgálatát soroljuk ebbe a tárgykörbe. Ide tartozik a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, az állami gazdaságok, valamint a közlekedési, kereskedelmi vállalatok, a bankok és a biztosító intézetek története is. Műfaji szempontból szintén változatos a termés. Igen gyakori, hogy egy-egy kiadvány címében ugyan üzemtörténetet ígér, de voltaképpen reklámkiadványról, vagy történeti adatokkal színezett gyártmánykatalógusról van szó.

Két betegség burjánzott el általában a helytörténet, s ezen belül is az üzemtörténet terén: a „jubileológia” és az „albumológia”. Az előbbi azt jelenti, hogy a vál-

latatok szinte kizárólag valamilyen évfordulóhoz kötöttek hajlandók — erkölcsileg és anyagilag — támogatni saját történetük feldolgozását, s ebből az is következik, hogy néhány kivételtől eltekintve jobbra az ünnepélyes méltatást, az áhítatos dicsőítést várják el a valósághű ábrázolás helyett. Ebből a szemléletből következik a különleges minőségű papírra nyomott, sok színes fényképpel díszített reprezentatív kötet, amelynél a kongó frázisokat és a hig általánosságokat csak a röpke átlapozás időtartamára feledtetni a díszes kiállítás. Az ilyen albumok rendkívül költségesek és még a protokoll-célokat is rosszul szolgálják.

A gazdaságtörténet és a munkásmozgalom-történet feltárta a fejlődés fő vonalait és kialakított egy bizonyos összképet. Ez azonban még igen sok helyen hézagos, finomításra szorul. A színvonalas üzemtörténet mindkét említett ágazatot igen sok konkrét adattal, megfigyeléssel gazdagíthatja, sőt módosíthatja az általános megállapítások érvényét.

Bővül, erősödik az üzemtörténet-írás jelentősége a *társadalmi tudatformálásban* is. Növekedőben van a történetírás termékei iránt megnyilvánuló társadalmi érdeklődés, különösen nagy az igény a legutóbbi három évtizedről szóló gazdasági, társadalmi és politikai irodalomra, s talán erre az időszakra vonatkozóan marad el a kínálat leginkább a kereslettől.

A történeti tudat alakításának fontos eleme továbbá a *kisebb közösség múltja* iránti érdeklődés. Ez szerves része annak a vonalozomnak, amely az egyént ahhoz a szűkebb környezethez köti, amelyben éi és dolgozik. A lokálpatriotizmuson közkeletűen valamely helység különleges szeretetét értjük, a szülőhelyhez való ragaszkodást. Úgy véljük, korunkban a gyárak, vállalatok vonatkozásában is kialakulóban van a lokálpatriotizmus.

Az üzemtörténet „funkcionális” felfogása nem túri az egyoldalúságot, a szűk szemhatáru feldolgozási módot. Egyaránt fontos a gyár, a vállalat életének minden területe: a műszaki és a gazdasági tények, a politikai és a társadalmi jellegzetességek, a dolgozók életmódja és művelődési színvonala, a vállalati közösség szerepe a helység, a terület és az ország életében.

Az üzemtörténet további fejlődésének és tudományos emancipálódásának alapvető feltétele, hogy a tanulmányok komplex módszerrel, a valóságot kifejezve ábrázolják a gyár fejlődését meghatározó gazdasági, műszaki és társadalmi tényezőket, külön figyelemmel a sajátos mozzanatokra. Azok a munkák, amelyek szerves egységben vizsgálják a gyárat — mint termelő-gazdálkodó egységet s mint emberi kollektívát — több vonatkozásban hozzájárulnak a magyar munkásmozgalom sokoldalúbb, konkrétabb megismeréséhez.

Az üzemtörténeti irodalom kincsésbánya lehet a valóságos kizsákmányolás érzékletes ábrázolásához. Számos munka tartalmaz gazdag anyagot a bérezési, egészségügyi, szociális viszonyokról és közöl az üzemi, esetleg iparági környezetet megéleventítő munkarendeket és egyéb dokumentumokat.

Figyelemre méltó adatok gazdagítják ismereteinket az üzemi munkások politikai életéről, hangulatáról, nézeteiről. Magyarországon mind az állam, mind a munkáltatók egyik állandó és sarkalatos célkitűzése volt, hogy minden erővel megakadályozzák a munkásszervezetek belépését a gyárkapun. Törekvéseiket azonban csupán részlegesen sikerült megvalósítaniuk. A feldolgozásokból kiderül, hogy alig volt üzem, ahol ne dolgoztak volna kisebb-nagyobb számban osztálytudatos munkások — többnyire szakszervezeti tagok —, ők voltak az elégedetlenség erjesztői, körülöttük alakultak ki a változó személyi összetételű kisebb-nagyobb rokonszenvező csoportok. A tőkés korszakban mégsem volt minden üzem a munkásmozgalom bázisa. Sajnos ezt manapság sokhelyütt valamilyen „szégyenfolttnak” tekintik, holott az objektív körülmények vizsgálata valós magyarázatot ad a mozgalom gyáranként, vállalatanként eltérő hatékonyságára.

A történeti nézőpont adhat választ arra is, hogy bizonyos idényjellegű vidéki gyárakban a munkásság miért nem tanúsított harcosabb magatartást. A környező községekben munkanélküli agrárproletárok sokasága várt munkaalkalomra. Ezért a rendszeresen foglalkoztatott idénymunkások nem merték kockáztatni, hogy forradalmi fellépésük miatt a következő esztendőben elutasítsák a visszavételüket.

Hasonlóan érdekes kérdés, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia, illetve a közös vámterület megszűnése, valamint a technikai fejlődés következtében fellendülésnek indult vagy újonnan megjelenő iparágak gyárjai (textil, vegyészeti, híradástechnikai, szerszám- és műszeripar) a két világháború között miért voltak a munkásmozgalom gyenge pontjai, miért voltak alig megközelíthetők nemhogy az illegális Kommunista Magyarországi Pártja, de jobbra még a legális, szociáldemokrata szakszer-

vezetek számára is. Néhány jelentős üzem (Kőbányai Szerszámgyár, Magyar Optikai Művek, Danuvia) történetének feltárása után egyelőre még csak feltételezésre vállalkozhatunk: a kiépülő, illetve fejlődő ágazatokban a tőkések merészebben és gyakrabban alkalmazták a „modern” bérezési és szociálpolitikai módszereket, hogy kifogják a szövet a munkásmozgalom vitorláiból.

A népi demokratikus időszak kutatói számára az üzemtörténeti természetben első sorban az újjáépítés hősi hónapjainak lendületes és adatgazdag leírása a jelentős érték. Szinte kivétel nélkül valamennyi munka foglalkozik az élet és a termelés megindítása érdekében kifejtett erőfeszítésekkel, bizonyítja és méltatja a munkások áldozatkészségének, a szovjet katonai parancsnokok irányító, szervező tevékenységének és a szovjet hadseregeknek, mint elsőszámú megrendelőnek, nyersanyag- és élelmiszer-ellátó bázisnak a szerepét a gyárak helyreállításában.

A magyar társadalom fejlődésének új irányt adó 1945—1948 közötti időszak történetét is élénk szemekkel gazdagítja a munkások hatalmi túlsúlya kialakulásának üzemi keretben való elemzése.

Az üzemtörténeti munkának a szocialista építés korát tárgyaló fejezetei a munkásság sorsát és tevékenységét kísérik figyelemmel. Ábrázolják a munkához való új viszony kialakulásának ellentmondásos folyamatát, és hangsúlyozzák a munkaverseny-mozgalom kibontakozásának jelentőségét.

Különösen nagy figyelmet fordítanak a művek a gyárak új szociális, egészségügyi és kulturális létesítményeinek, szolgáltatásainak tárgyalására. A szocialista Magyarország szociálpolitikájának és kultúrforradalmának történetéhez gazdag anyagot szolgáltat az üzemtörténeti irodalom még akkor is, ha nem minden szerző fogja vállatára adatait.

Az irodalomnak a munkásmozgalom-kutatás szempontjából legkevésbé hasznosítható része általában mégis a szocialista építés időszakát felidéző fejezetek. Alig néhány munkában (a Magyar Pamutipar, a Goldberger Textilnyomógyár, a Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyár, a Danuvia és a pécsi gyárak története) folytatódik a szakszerű történeti elemzés. Helyére a politikai zsurnaliztikából kölcsönzött szövegek és a kiragadott, esetleges, éppen ezért csekély bizonyító erejű adatok lépnek. Nem kevesen feleslegesnek, károsnak, „ünneprontónak” tekintik az 1950 és 1956 közötti időszak ábrázolását, nemkülönben idegenkednek a problémák elemzésétől a konzolidáció és a további öt éves tervek időszakában.

Komoly fogyatékoság, hogy szinte alig elemzik az üzemek és a vállalatok belső életét, a szocialista demokrácia megvalósulásával összefüggő problémákat. Kevésé kap helyet az üzemek környezetformáló szerepének értékelése. Ezen kérdések megoldása interdiszciplináris kutató- és feldolgozó munkát kíván, amelyben gyümölcsöző lehet szociológusok, geográfusok, közgazdászok — esetenként az etnográfusok — együttműködése. Úgy véljük: az üzemi krónikák is akkor töltik be rendeltetésüket — a tegnap és a ma folytonosságának megőrkítését —, ha igazmondóan és sokoldalúan rögzítik az eseményeket és az adatokat. Hiszen szocializmust építő világunkban az eredmények és a gondok elválaszthatatlanok egymástól.

Dr. Szerényi Imre:

A pártarchívumok szerepe a honismeret művelésében

A honismereti munka egyik legfontosabb területe a munkásmozgalom történetének feltárása, a történeti kutatások eredményeinek széles körű terjesztése. E fontos munka egyik bázisává, egyben szervezőjévé válik napjainkban a helyi pártarchívum. A helyi (fővárosi és megyei) pártarchívumok 1962—1963-ban jöttek létre az MSZMP budapesti és megyei pártbizottságainak keretében. Elsődleges feladatuk a munkáspártok 1945 utáni iratainak összegyűjtése, szakszerű rendezése volt. Már a létrehozó határozat célul tűzte ki, hogy a helyi pártarchívumok e feladat elvégzésén túl vegyenek részt a helyi munkásmozgalom történetének feltárásában és megírásában, a megye többi közművelődési intézményeivel és szerveivel együttműködve.

A helyi pártarchívumok a fő feladatuk — tehát a munkásmozgalom dokumentumai összegyűjtésének és rendezésének — befejezése után először 1968—1969-ben, az észirózsás forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulóján végeztek ko-

moly honismereti munkát. A megyei levéltárakkal, könyvtárakkal és múzeumokkal karöltve szervezték és segítették a fontos történelmi évfordulók méltó megünneplését. Részt vettek a kiállítások megrendezésében, a kiállítási anyagok összegyűjtésében, de legfontosabb szerepük mégis az évfordulós kiadványok megjelentetésében volt, mely művek sok megyében elsőként ismertették szélesebb körben 1918—1919 helyi történetét. A népszerűsítő kiadványok mellett számos dokumentumkötet, bibliográfia készült, melyeket haszonnal forgathatnak a kutatók, a pedagógusok és általában a honismeret művelői. Ismeretes, hogy a Tanácsköztársaság 50. évfordulójának ünnepi eseményei az egész országban jelentős hatással voltak a honismereti mozgalomra.

Az 1972-es párthatározat már a pártarchívumok kiemelt feladatává tette a helyi munkásmozgalom történetének kutatását, feltárását és népszerűsítését. A helyi pártarchívumok azonban 1—2 munkatárssal működő intézmények, ezért a rájuk háruló feladatokat sem tudják egyforma sikerrel ellátni, és az általunk leírtak sem vonatkoznak egyformán minden archivumra. Az 1970-es évektől a helyi pártarchívumok vezetői többségükben már rendszeresen részt vesznek a honismereti bizottságok tevékenységében, sőt több megyében munkásmozgalom-történeti bizottságok is alakulnak az archivum kezdeményezésére, amelyek szervezik, irányítják a kutató és publikációs munkát.

A helyi pártarchívumok munkájának egyik legjelentősebb eredménye a munkásmozgalom helyi személyiségeivel foglalkozó gyűjtemények kiadása. Eddig körülbelül 12 megye jelentetett meg teljes életrajz-gyűjteményt, amely mintegy 150 — immár elhunyt — munkásmozgalmi személyiség életét ismerteti.

Kiemelkedő eredményt ért el a munkában például a Hajdú-Bihar megyei pártarchívum. Itt az elmúlt öt év alatt a munkásmozgalom-történeti kutató és népszerűsítő munka hatékonysága, színvonala jelentősen emelkedett. Távolati tervek készültek a munkásmozgalom-történet helyi kutatásának, publikálásának összefogására. A megyei pártbizottság 1972-ben létrehozta a *munkásmozgalom-történeti bizottságot*, amely azóta is eredményesen tevékenykedik. A megyei pártarchívum kezdeményezésére és közreműködésével kialakított kutatógárda nagyban hozzájárult a megyei munkásmozgalom történetének még teljesebb feltárásához és publikálásához. Ebben jelentős szerepe van a különböző közművelődési intézményekkel való együttműködésnek is. A *Tanulmányok és források* című, évente megjelenő kiadvány, amelyet a Hajdú-Bihar megyei pártarchívum ad ki 1500 példányban, a megyei munkásmozgalom-történeti kutatás publikációs eszközevé vált. E kiadványban 1971—1976 között 30 tanulmány, 6 visszaemlékezés, 8 forráspublikáció, 4 életrajz, 9 elméleti és módszertani közlemény, valamint számos kronológia és bibliográfia jelent meg.

A helyi pártarchívumok vezetői — a publikációs munkán túl — részt vesznek az oktatómunkában, népszerűsítő előadásokat tartanak és rendszeresen írnak a helyi sajtóba.

A helyi pártarchívumok 1976—1980-as középtávú terveiben meg kiemeltebb szerepet kapott a honismereti munka, ezen belül természetesen a munkásmozgalom- és üzemtörténeti kutatások segítése. Ennek szolgálatában új törekvések és elképzelések születtek. Az egyik pártarchívum például az iskolai történelmi szakkörök részére készít témajegyzékeket, a pártarchívumok segítenek a helyi munkásmozgalmi múzeumok, illetve a megyei múzeumok legújabbkori anyagának kiegészítésében. Szakvéleményt adnak az utcaelnevezés kérdésében, valamint emlékhelyek létesítésekor.

A pártarchívumokban elsődlegesen a munkásmozgalom-történet, a gazdaság- és társadalomtörténet tudományos igényű kutatására van lehetőség. A történeti kutatók főleg tudományos intézmények megbízása alapján kutathatnak. Az archivumokban — az elmúlt 32 év pártanyaga mellett — találhatunk ún. gyűjteményeket, adattárakat is. Az archivumok egy része jelentős mennyiségű ügyi vonatkozású munkásmozgalmi témájú visszaemlékezést őriz. E visszaemlékezések túlnyomó része a megye történetének 1945 előtti korszakára vonatkozik.

A helyi pártarchívumok a maguk sajátos eszközeivel egyre több területen segítik és támogatják a honismereti mozgalmat. Azért dolgoznak, hogy ne csak megőrizték, hanem fel is használják a párt és a dolgozó tömegek tapasztalatait a közművelődés fejlesztésére, az ifjúság nevelésére ismereteit. Arra lörekednek, hogy közcincsé tegyék a pártnak és szervezeteinek a fejlett szocialista társadalom felépítéséért vívott küzdelemben szerzett ismereteit.

A munkásmozgalom-történeti kutatások tapasztalatai Győr-Sopron megyében

Győr-Sopron megyében a munkásmozgalom történetének kutatása — Győr, Sopron és Mosonmagyaróvár ipari jellege ellenére — nem tekinthet vissza nagy múltra. Jelentős munkák elsősorban az elmúlt évtizedben, az 1967—1969-es évfordulók kopcsán kibontakozó kutatások eredményeként születtek. Ezek zömükben a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság eseménytörténetét tárták fel. Kiemelten fontosnak tartjuk közöttük a Megyei Könyvtár által összeállított sajtószemlévény-gyűjteményeket, amelyek biztos támasza: minden, a korszakkal foglalkozó kutatásnak. Győr város 700 éves jubileuma alkalmából 1971-ben megjelent tanulmánykötet újabb előrelépést jelentett a kutatásokban, noha a terjedelmi korlátok a szerző munkájának határt szabtak.

A felszabadulás utáni népi demokratikus fejlődésről 1975-ben jelent meg dr. Dávid Lajos kismonográfiája, amely példamutatóan dolgozza fel e jelentős korszak munkásmozgalmát. Az önálló kiadványokon kívül a Soproni Szemle és a győri Xantus János Múzeum évkönyve, az Arrabona is szép számmal közölt és közöl tanulmányokat. Az Arrabona lapjain látott napvilágot dr. Lengyel Alfréd ny. levéltárigazgató 7 részes sorozata az 1918 előtti győri munkásmozgalom eseményeiről.

A különböző munkák felsorolásával csupán érzékeltetni szeretném azokat a törekvéseket, amelyek a megyén belül, a közelmúlt éveiben, a munkásmozgalom történetének feldolgozásával kapcsolatosan jelentkeztek. A művek értékelése azonban felhívja a figyelmet a problémákra és hiányosságokra is. Ezek egyike, hogy a győri és a magyaróvári munkásság keletkezéséről, fejlődéséről egyáltalán nem, vagy alig tudunk valamit. Pedig nem érdektelen téma, hogy miként lett a múlt század végén, s a századfordulón Győr vagy Magyaróvár egyik napról a másikra ipari város. Honnan jöttek az ipari munkások, milyen vidékről és milyen társadalmi környezetből? Milyen volt a kisipari munkásság összetétele? Elkészült pedig már 3 mosonmagyaróvári és 2 győri üzem története, sőt a Magyar Vagon és Gépgyár másodszor iratja a magáét. Sajnos üzemtörténezeink nem érezték feladatuknak, hogy a munkásmozgalom és hordozója, a munkásosztály történetét felkutassák. A legtöbb esetben megelégedtek azzal, hogy üres marxista frazeológiával helyettesítsék a tényeket. Összefügg ez talán a munkásmozgalom-történet fogalmának tisztázatlanságával, amely csak a harcok forradalmi megmozdulásokat tekintni munkásmozgalomnak. Ismételten és nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy a munkásmozgalom-történet magába foglalja a munkásosztály történetét, létrejöttétől kezdve egész fejlődésében, építve mint a munkásság mozgalmainak történetét az első ösztönös megmozdulásoktól a forradalmi élcsapat, a kommunista párt harcaig. A kutatónak itt van igazán lehetősége nyomon követni a folyamatot, amely a falu lakosságának differenciálódásával kezdődött s az új osztály, a munkásosztály kialakulásával, első ösztönös megmozdulásával folytatódott. Foglalkozni kell a munkásság eredetével, nemzetiségi összetételével, szociális és kulturális viszonyaival, életkörülményeivel, a különböző üzemek helyzetében észlelhető eltérésekkel, különbségekkel s nem utolsósorban a kapitalista tulajdonosok munkáspolitikájával. Ezeken keresztül válik érzékelhetővé a munkásmozgalom helyzete, léte vagy éppen hiánya, fejlődése vagy stagnálása.

Lakóhelyi vonatkozásokban legalább ennyire érdekes lehet a munkásság eloszlása a különböző városrészek között, gyülekező helyei, egyleti helyiségei. E gyülekező helyek, egyleti helyiségek, az itteni könyvtárak, előadások nyomán lehet eljutni a szocialista eszmék terjedésének, terjesztésének feltérképezéséig. Gyakor egy-egy munkáslakta városrész változásaiban, fejlődésében az egész városra jellemző dolgok tárulnak fel. Győri példát említek: az Újvárosnak nevezett, egykor mezőgazdasági jellegű előváros az előző században a kisipar központja, s egyben a kisipari munkásság lakóhelye lett, később itt volt az üzemi fejlődés bölcsője is. Ez a városrész bizonyos vonatkozásokban — élet- és munkakörülmények, szervezeti és egyleti élet — sajátos, külön világ a városon belül, aminek ma már nyoma is alig van. A városrész lakossága teljesen kicserélődött. Éppen ezért határozta el a Hazafias Népfront városi bizottsága, hogy a honismereti munkabizottság segítségével széles körű feltáró és gyűjtő munkát indít. Házzól házra feltérképezi a városrészt, rögzíti a lakóhelyi körülményeket, az egykori műhelyek, kisüzemek helyét az egyleti helyiségek

nyomait. A gyűjtés során fényképfelvételeket készítenek, a fontosabb visszaemlékezéseket magnetofon-szalagra veszik, s összegyűjtik a korra jellemző fényképfelvételeket. A felmérő munka, melyet a győri Ifjúsági Ház helytörténeti szakköre, *Bedécs Gyula* tanár irányításával végez, elsőként fog helyzetképet adni egy munkásterület-ről.

Hasonló célokat tűzött maga elé — többek között — a megyei pártbizottság irányítása alatt az elmúlt év folyamán megalakult munkásmozgalom-történeti bizottság programja. Az egész megyét átfogó feladatterv középpontjában a helyi munkásmozgalom 1919—1945 közötti történetének feltárása áll. Külön füzetekben, majd egy kötetben is megjelennek a tanulmányok, amelyeket dokumentumkötetek egészítenek ki. Kiemelten esik szó — éppen a hiányok, a fehér foltok ismeretében — több olyan témáról (a munkásosztály története, a szakszervezetek és a szociáldemokraták tevékenysége), amelyek mindeddig ismeretlenek voltak. A terv alapján a megye városában kisebb csoportok alakultak és megkezdték a források gyűjtését, kutatását. Külön is fontosnak tartjuk, hogy a városi munkásmozgalom hatását a közvetlen és távolabbi környéken feltárjuk s ezzel együtt foglalkozunk a faluról bejáró munkásság sorsával, a város és a falu közötti kapcsolatokban betöltött szerepével. Konkrét Győr környéki példákon már most is le tudjuk mérni, hogy a szomszédos községekben lakó munkások, földmunkások mily jelentős szerepet játszottak a szocialista eszmék közvetítésében, a munkásmozgalom szervezeteinek létrehozásában. Jónéhány szociáldemokrata pártszervezet működött a sokoróaljai falvakban, és alig volt olyan kommunista akció a két világháború közötti években, amelyekben a földmunkások ne vettek volna részt.

Magától értetődik, hogy sem ebben az esetben, sem máskor nincs szó munkásmozgalom „kreatálásáról”, mesterséges felnagyításáról. Úgy hiszem, hogy a kutatások tudományos megalapozottsága ezt eleve kizárja s már túljutottunk azon a „kötelezőnek” vált mércén, amely azt vallotta: a mozgalomról mindenképp írni kell, s ha nincs mit, akkor utólag ki kell találni. Viszont egy-egy település, üzem életében fel kell tárni mindazokat a tényeket, adatokat, amelyek a munkásmozgalommal kapcsolatosak. Még inkább vonatkozik ez a felszabadulás utáni korszakra, ahol — különösen az üzemtörténetekben — alik esik szó másról, mint technikai fejlesztésről. Nagyon világosan utal erre *Vass Henrik* referátuma, s különösen lényeges, amikor előhívja a kérdés politikai jelentőségét. Nem lehet úgy beszélni, s írni egy üzem történetéről, hogy benne pl. az 1956. év októberi ellenforradalomról, mint „októberi rendkívüli eseményekről” essék szó, melyeknek csupán gazdasági kihatásai voltak.

Arra is szeretném felhívni a figyelmet, hogy az események, a gazdasági és ideológiai kérdések vizsgálata mellett nem szabad elfeledkeznünk az eszmék és a cselekedetek hordozóiról: az emberekről. A munkásmozgalomban résztvevők életútjának feldolgozása nemcsak a tudományos kutatás, de emlékük megőrzése szempontjából is igen fontos. Nem egyszer megtörténik, hogy utcát neveznek el egy mozgalmi személyiségről, de senki sincsen, aki tudja ki volt, mit tett az illető. Miként annyi más megyében, Győrben is elkészült s megjelent 1976-ban a forradalmi munkásmozgalom helyi alakjainak életét feldolgozó mű. Most van folyamatban a megyebeli internacionalisták életének, adatainak összegyűjtése és feldolgozása, kiadásra történő előkészítése. Mindkét esetben a megyei pártarchívum kezdeményezte és irányította a munkát.

A jövőben — éppen a két kötet előkészítése során szerzett tapasztalatok alapján — erősíteni szeretnénk a honismereti munkában a visszaemlékezések, a munkásmozgalmi személyiségek életére vonatkozó adatok gyűjtését. Ezt szándékozik elősegíteni az az elképzelés, amelyet a Győr városi honismereti munkabizottság dolgozott ki, az 1945—1948 között a győri munkásmozgalomban tevékenykedő személyiségek visszaemlékezéseinek összegyűjtésére.

Feladatunknak tekintjük a honismeret által feltárt adatok, a szintézisbe foglalt összefüggések visszacsatolását, azaz az agitációs-propaganda munkában, a marxista oktatásban való felhasználását. Ez legalább olyan lényeges, mint maga a kutatás.

A szocialista brigád-történetírás és az üzemi krónikairás tapasztalatai Somogy megyében

A honismereti tevékenység — elsősorban a munkahely történeti emlékeinek összegyűjtése — ma már általában ismert és sok helyütt igen népszerű is Somogy megye ipari üzemeiben. A nagy hagyományú ipari üzemekben általánossá vált a gyár, az üzem történetének a megismerése és megismertetése. Gondolok itt az üzemi újságokban, a szakma központi lapjaiban megjelentetett kisebb közleményekre, vagy — különösen egy-egy kerek évforduló alkalmával — a szakavatott üzemtörténészek közreműködésével kiadott üzemtörténeti füzetekre, esetleg monográfiákra. A kisebb hagyománnyal rendelkező, fiatalabb ipari létesítményekben az évfordulók, egy-egy vezető politikus látogatása, külföldi testvérvállalat küldöttségének a megérkezése stb. serkenetheti arra az üzem, a vállalat vezetőit, hogy valamilyen formában összegyűjtessék a történeti dokumentumokat, fényképeket, tárgyi emlékeket stb., s kiállítás vagy album formájában mutassák be. Az ilyen munkák elvégzésére mozgósíthatók a szocialista brigádok.

Az iparvállalatoknál folyó honismereti munka összefogására és szakmai irányítására a Szakszervezetek Somogy megyei Tanácsa, a Látinca Sándor megyei Művelődési Központ üzemi csoportja, valamint — az élelmiszeripari üzemekben — az ÉDOSZ Művelődési Ház vállalkozott. Ezeknek az intézményeknek a közvetítésével jó kapcsolat alakult ki az ipari üzemekben tevékenykedő szakkörök, klubok, honismereti munkát végző KISZ alapszervezetek, szocialista brigádok és a hivatásos helytörténészek között. Ma már nem ritka, hogy az üzemek szakszervezeti bizottságai történelmi előadások megtartására kérik fel a levéltár igazgatóját és levéltárosait, vagy a szocialista brigádok látogatnak el a levéltárba.

A fokozatosan kiépülő személyes kapcsolatok, valamint a honismereti és helytörténeti munka mind nagyobb népszerűsége az iparban dolgozók között, felbátorított bennünket arra, hogy vállaljuk a megye ipari üzemeiben kiírt brigádtörténeti pályázat lebonyolítását. A kiírás anyagi feltételeit és a szervezési munkákat a Látinca Sándor megyei Művelődési Központ üzemi csoportja vállalta, a módszertani segítséget pedig a levéltár nyújtotta.

A szocialista brigádok történetének feldolgozására kiírt pályázattal az volt az elsődleges célunk, hogy *maguk a szocialista brigádok is megismerkedjenek a brigádmozgalom kialakulásának és fejlődésének a történetével, feltárják a saját brigádjuk megalakulásával és tevékenységével kapcsolatos emlékeket, felkeressék volt brigádtársaikat és közös munkával összeállítsák, kis tanulmány formájában maradandóan megörökítsék szűkebb közösségük addigi történetét.*

Másodsorban célunk volt az is, hogy a *munkásság mai életének, mindennapi munkájának olyan elemeit hozzuk felszínre, amelyek — beleértve a brigádnaplókat is — nem kapnak helyet semmilyen írásos dokumentumban, tehát az utókor számára gyakorlatilag elveszettek.*

Harmadsorban pedig *minél nagyobb számban kívántuk bevonni a munkásokat a honismeret gyakorlati munkájába.*

A pályázati kiírásra 90 szocialista brigád igazolta vissza részvételi szándékát, s végül 14 ipari üzem 44 szocialista brigádja küldte be (átlagosan 20 gépelt oldal terjedelmű) pályamunkáit. Legnagyobb számban a Nagyatádi Konzervgyárból érkeztek dolgozatok.

A pályamunkák között szép számmal akadtak olyanok, amelyek lelkes ügybuzgalomról, kitűnő kollektív munkáról tanuskodtak, és valóban olyan emlékeket, apró részleteket hoztak felszínre, amelyek talán csak így voltak megmenthetők az utókor számára. Megjegyzendő — és valószínűleg nem véletlen —, hogy a legrégebben alakult és hosszú idő óta együtt dolgozó, jól összekovácsolódott brigádok pályamunkái voltak a legsikerültebbek és a legértékesebbek.

A pályázat néhány tanulsága:

1. A legaggasztóbb jelenségnek azt tartom, hogy egymástól teljesen eltérő körülmények között dolgozó, helyileg is távoleső üzemek szocialista brigádjai egymással csaknem szó szerint megegyező dolgozatokat küldtek be. Azonos kifejezésmóddal, teljesen megegyező szerkezeti felépítéssel készült pályamunkák ezek. Az utólagos beszélgetésekből kiderült, hogy az ilyen dolgozatokat kizárólagosan a brigádnaplók

bejegyzéseire támaszkodva készítették el. Komoly figyelmeztetés ez, hiszen a brigádnaplók célja a munkáséletmód hű ábrázolása volna. E pályamunkák azonban azt mutatják, hogy mai formájukban csak igen nagy megszorításokkal nevezhetők történeti forrásoknak.

2. A másik figyelmeztető jelenség, hogy önmagukról, ha nem is szándékosan, de mindenképpen torz képet rajzoltak a brigádok: erősen megszépítve, csak az eredményekre — s leggyakrabban csak a számszerű eredményekre — koncentrálnak, irtják meg brigádjuk történetét.

3. A munkáskollektívákat a látszat ellenére sem sikerült maradéktalanul bevonnai a munkába. A szocialista brigádok ugyanis éppen hozzájuk nem méltó módszert találtak ki: brigádjuk történetének a feldolgozását egyszerűen „kiadták albérlésbe”, vagyis vezetőiket, esetleg valamelyik „irodás” szocialista brigádot kérték fel a feladat elvégzésére.

A pályázati felhívást a Latinca Sándor Megyei Művelődési Központ küldte szét. A visszajelzések után levéltáros kollégáimmal közösen elkészítettünk egy módszertani útmutatót, amelyben röviden vázoltuk a pályázati kiírás célját, a tartalmi követelményeket, a feldolgozás formai lehetőségeit, a felhasználható forrásokat és azok kezelésének a módját. Ezen kívül személyes találkozókat is szerveztünk a vállalati dolgozókkal a járási székhelyeken és a nagyobb kaposvári üzemekben, ahol a munka közben felmerült kérdésekre válaszoltunk.

A pályamunkák elbírálását is közösen végeztük. Az első díjat nem adtuk ki, a második helyezést pedig olyan brigádoknak ítéltük, amelyek saját kollektívájukat az egész üzem történeti fejlődésében mutatták be. A második és harmadik helyezettek a kiírt pályadíjat kapták meg, de minden résztvevő brigád emléklapot is kapott.

Az üzemi krónikairó mozgalom csak az utóbbi időben kezd széleskörűen kibontakozni megyénkben. Ma már számos üzemben történtek kezdeményezések az üzemi krónikairó szakkörök szervezésére, közösségek alakulnak az üzemek történeti emlékeinek összegyűjtésére. A szakszervezetek és a vállalatok gazdasági vezetői is támogatják a kibontakozó mozgalmat.

A Kaposvári Hűskombinátban 1972 óta folyamatosan működik az üzemi krónikairó szakkör, azt lehet mondani, hogy ebben az üzemben már hagyománya van a krónikairásnak. A krónikairók szakkörének van egy 4—5 főből álló magja, amely öt év óta megszakítás nélkül együtt dolgozik. Hozzájuk csatlakozott az évek során egy 10—15 fős csoport, melynek tagjai változnak ugyan, de — a gyűjtőmunka jellegéből adódóan — ez nem befolyásolta az eredményt.

Mi tartotta össze ezt a közösséget és hogyan végezhettek folyamatos munkát? Véleményem szerint meghatározó volt, hogy a vállalat igazgatója és szakszervezete mindvégig határozottan támogatta a szakkör munkáját. Csak néhány jellemző példa: a vállalat igazgatója engedélyezte a szakkör témavezetőinek, hogy szombati munkanapjukon a krónikairással foglalkozzanak, az elvégzett munkát pedig folyamatosan ellenőrizte, időnként beszámoltatta a szakkörvezetőket az elvégzett munkáról, vagy pedig magához kérte az elkészített anyagot. Ezen túlmenően, állandó kapcsolat volt az EDOSZ Művelődési Ház és a vállalat igazgatója között. A művelődési ház ugyanis tiszteletdíjas szakkörvezető alkalmazásával segítette a szakmai irányítást. Óriási vonzerőt és összetartó erőt jelentett az, hogy a szakkör összegyűjtött anyagát (fénykép, statisztika, termékcímke-gyűjtemény, történeti dokumentum stb.) gyakran felhasználták a vállalatnál rendezett kiállításokhoz vagy vetélkedőkhöz. Nem mellékes az sem, hogy a szakkör tagjai egy szocialista brigádban és hasonló munkakörben dolgoznak.

A munka megszervezése öt évvel ezelőtt indult meg, s az első év azzal telt el, hogyhogy a szakkör tagjai megismerkedtek az üzemmel. Erre azért is szükség volt, mivel frissen alakult vállalatról volt szó. Még ugyanebben az évben megtanulták a vállalat történetére vonatkozó dokumentumok, a napi események rögzítéséhez is szükséges sajtó- és nyomtatványanyag gyűjtésének, valamint az eseménynapló vezetésének a technikáját. A krónikairó szakkör munkájának lényegét egyébként ma is ez adja. Viszont ennek a munkának a megszervezése volt egyben a legnehezebb feladat. Meg kellett változtatni azt a helytelen szemléletet, hogy a krónikairás egyenlő a vállalat történetének a megírásával.

A Kaposvári Húskombinát krónikája három fő részből áll:

Az első a témakörönként vezetett eseménynapló, amely négy témakört tartalmaz: politikai és társadalmi élet; gazdasági helyzet; kulturális és sportélet; szociális, népmozgalmi és egészségügyi helyzet. Minden témának felelőse van, az ő feladatuk, hogy irányítsák és ellenőrizzék annak a néhány embernek a munkáját, akik az adott téma kisebb egységeivel foglalkoznak. Az eseménynaplót elég szűkszavúan, csupán a tények rögzítésére vezetjük.

A második részben az éves összefoglalókat készítjük el. Itt lehetőség nyílik arra, hogy az eseménynaplóban csak pár szóval rögzített tényeket kibővítsék, magyarázatot fűzzenek hozzájuk.

A harmadik rész az ún. dokumentumgyűjtemény. Itt kap helyet minden olyan anyag, ami egy iratgyűjtőben elér: régi irat, oklevél, fényképek, prospektusok, vállalati kiadványok, termékcímkék stb. Ugyanitt helyezük el külön dossziében a vállalatról megjelent újságcikkeket. Nagy előszeretettel vadásszák a szakkör tagjai a régmúlt idők emlékeit. Külön meg kell említenem a magnó felhasználásával készített visszaemlékezéseket. Jelenleg ezt a dokumentumtípust is itt helyezük el, mégpedig legépelve. Ezzel természetesen veszít az értékéből, mivel az adatközlő hangját így nem tudjuk megőrizni, de a jelenlegi technika mellett a magnetofonszalagokat hosszabb távon nem tudjuk megőrizni.

Az üzemi honismereti munkában, ezen belül a krónikairó szakkör munkájában a lehetőségekhez mérten fizikai dolgozók is részt vesznek. Ők különösen sok segítséget tudnak nyújtani a kulturális, politikai és társadalmi események rögzítésében és a dokumentumok összegyűjtésében is.

A brigádtörténetíró pályázat és az üzemi krónikairás itt felsorolt szép eredményei csak példák a megyénk ipari üzemeiben folyó honismereti tevékenységre. Meggyőződésünk, hogy nagyobb eredménnyel lehetne bevonnani ebbe a munkába az ipari munkásságot, ha rendszeres és szervezett irányítás érvényesülne.

Huller Gyula:

Az üzemtörténeti munka szakszervezeti segítése Veszprém megyében

Nemrégiben egy amatőr kutatónk feltárta, hogy 1950 óta megyénkben 330 üzemtörténeti munka látott napvilágot. 1972-től 1978 végéig a megyei pályázatra 31 művet nyújtottak be. Ezen kívül még vagy 10 munka íródott. Így az 1950-et követő húsz év átlagában évenként 14 munkával gyarapodtunk. Ha hitelt adunk kutatónk megállapításának és utánaszámolunk, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a termékenység csökkent.

A mozgalom eredményeit természetesen nem a dolgozatók számával mérjük. A példát annak érzékeltetésére mutattam be, hogy üzemtörténet-írás megyénkben korábban is létezett. 1962-től pedig a honismereti mozgalomban találta meg patrónusát. Önálló szervezeti keretekkel 1971—1972 óta rendelkezik. Fejlődése azóta töretlen, szinte robbanásszerű. Olyannyira gazdag, hogy valamennyi tényezőjét lehetetlen áttekinteni.

E fejlődés fő okai a minden korábbinál kedvezőbb társadalmi feltételekben, az emberek nagyobb aktivitásában és a politikai irányítás magasabb színvonalában találhatók. Ez utóbbit szeretném először elemezni.

A honismereti mozgalom korábbi tevékenysége számos tapasztalattal szolgált. Például: az értelmiség és fiatalok jelentős tömegét tudta állandóan bővülő mértékben mozgósítani. Eredményei — helytörténeti munkák, gyűjtemények, községi vagy városi kiállítások — széles körben tiszteletet ébresztettek, megbecsülést váltottak ki. Egy idő után azonban a résztvevők növekvő száma, kutatási irányultsága és a részük-ről elvárt társadalmi támogatás csökkenése tünő volta között ellentmondás keletkezett. Ezt csak úgy tudjuk feloldani, ha meghatározzuk a mozgalom pontos helyét a társadalmi-politikai életben; kézzelfogható hasznát a különböző közösségek számára. A megyei pártbizottság illetékes testülete ezt a feladatot elvégezte. Elemzése és állásfoglalása nyomán világossá vált a honismereti mozgalom helye és jelentősége az ideológiai-politikai munka egészében, a község- és várospolitikában, a helyi közéletben.

A szervezett üzemtörténeti mozgalom indításakor e felismeréseket már figyelembe vetjük, s ez felmérhetően előnyt jelentett. Az 1972-ben megrendezett első megyei üzemtörténeti konferencián a következőket állapíthattuk meg:

1. Az üzemtörténet-írást, az üzemtörténettel való foglalkozást mozgalomnak tekintjük. Résztevőinek köre így rendkívül tag: a munkástól a tudósig terjed. Csak akkor remélhetünk eredményt, ha a mozgalmi jellegzetes biztositani tudjuk. Az irányításban, működtetésben a mozgalmi módszereket kell alkalmazni. Szakszervezeti oldalról: az üzemtörténet-írás minden tevékeny résztvevőjét a szakszervezeti mozgalom aktivistájának tekintjük, így is kezeljük és becsüljük meg őket.

2. Az üzemtörténet-írás a politikai nevelőmunka szerves része: a benne való részvétel legkülönbözőbb módjainak szempontjából, de eredményeinek megismertetése szempontjából is. Ha lendületesebb fejlődést akarunk elérni, akkor e tevékenység tudományos-kutatási és politikai oldala közül az utóbbit kell kiemelnünk, mert csak így tud szélesebb körben vonzást gyakorolni. Mindez nem mond ellent a tudományosság követelményének. A helyes politikai irányítás a tudományosság garanciáit is megteremti.

Szakszervezeti oldalról tekintve: az üzemtörténet-írás a szakszervezeti nevelőmunka, tömegpolitikai munka szerves része.

3. A mozgalmi jelleg megtartásához, a kibontakozás erősítéséhez széles körű aktivitást kell kíváltani, elsősorban a körültekintően tervezett akciókkal. Ez azért szükséges, hogy minél több dolgozót készítsünk apró felfedezésekre, az értékek megmenntésére, sikerélmény elérésére. Ha szélesebb tömegek érzik meg az üzemtörténeti kutatás ízét, szélesebb körű, érzelmileg és értelmileg is megalapozottabb lesz a közvélemény. Mindez fokozottabban segítheti a munkahelyhez, üzemhez kötődést.

4. Az üzemtörténet-írás a honismereti mozgalom része, melynek szervezeti irányítása, összefogása — megyei és alsóbb szinteken — a népfront bizottságok feladata. Eszmei-politikai irányítását a pártszervek végzik. A szakszervezetek az ipari üzemeknél, vállalatoknál, intézményeknél segítik a mozgalmat; támogatják, ösztönzik és — megyei szinten — részben összefoglalják. Részesei a mozgalomnak a KISZ-szervezetek, és saját egységeiknél a fogyasztási és ipari szövetkezetek is.

5. A honismerethez hasonlóan az üzemtörténet-írás fejlődése területenként, munkahelyenként eltérő. Jelentőségének felismerése és támogatása nem egyidőben fog megtörténni. Ezt a sajátosságot tudomásul kell venni. A jó példák megismertetésével, a meggyőzés eszközeivel kell segíteni a lemaradókat az élmezőnyhöz való felzárkózásban. A türelmetlenség, a sértő kritika csak fékezi a mozgalom kibontakozását.

A megyeszékhelyen a munkahelyi művelődés megyei szakszervezeti módszertani központjában létrehoztuk az üzemtörténet-írók klubját azzal a feladattal, hogy továbbképzési, tapasztalatcsere fórumot, információs központot teremtsen. Nem utolsósorban szándékunk volt, hogy alkotó közösséget teremtsünk az üzemtörténet-írókból. Ez jórészt sikerült is. A csoport kezdeményező és felelős fórummá vált. Tagjainak száma meghaladja az 50 főt, s az SZMT-n keresztül közvetítő szerepet is ellát.

1972-től a szakszervezetek megyei tanácsa évente hirdett üzemtörténeti pályázatot. Ez évtől a meghirdetők köre a fogyasztási és ipari szövetkezetek megyei szövetségével bővült. A pályázat tapasztalatairól röviden a következőket mondhatom:

1975-ben jelentkeztek — szinte „berobbanva” — a szocialista brigádok, főként naplóikkal és saját történetük feldolgozásával. Ezért az elmúlt évben már két kategóriában hirdettünk pályázatot. A második kategóriát az üzemkrónikák és brigádnaplók számára hoztuk létre. A kiíró szervek bővülésével megnövekedett a pályadíjak összege.

A gyakorlati megvalósulás számtalan eleme közül hármat említek.

1. A veszprémi szocialistabrigád-vezetők klubja kezdeményezte, hogy a megyében működő 20 brigádvezetői klub szervezzen vetélkedőt *Ki tud többet Veszprém megye üzeméről?* címmel. A megyei vetélkedőt — melyet a veszprémi klub fog szervezni — házi vetélkedők előzik meg. Ha valamennyi házi vetélkedőn öt csapat 5—5 fővel versenyez, az a 20 klubnál 500 brigádvezető és nem kevés hallgatóság számára jelent ismeretszerzést és élményt.

2. A brigádnaplók az üzemtörténet becses forrása. A sok, jól vezetett napló mellett jelentős számban vannak olyanok, amelyek csupán az eredmények regisztrálására törekednek, s emiatt forrásértékük csökken. A későbbi kor kutatója, ha erre támaszkodva akarná rekonstruálni, hogyan éltek, dolgoztak, küzdöttek átmeneti korunk kollektívái, sajnálattal tapasztalna, hogy e naplókból a teljes kép nem állítható össze. Hiányzik belőlük az élet árnyoldala; a gondok, melyekkel a közösségek küzdöttek, a problémák, amelyekkel viaskodtak, s a mindennapi győzelmek örömei.

3. A szakszervezetek figyelme és segítőkészsége egyre jobban kiterjed a munkásosztály utánpótlására, a szakmunkásképző intézetek növendékeire. Kezdeti, de határozott lépéseket tettünk arra, hogy a komplex nevelőmunka részeként bevonjuk őket az üzemtörténeti mozgalom számos területébe, így a pályázati rendszerbe is.

A Központi Bizottság 1974 márciusi közművelődés-politikai határozata nyomán dinamikusan bontakozik ki a munkahelyi művelődés. A szocialista életmód továbbfejlesztésének feladatai a munkára, a szocialista közösségekre irányították a figyelmet. Az ember pedig tevékenysége közben formálódik, fejlődik, ott művelhető. A vele szemben támasztott más vagy magasabb követelmények adnak indítékot és vezetnek el a magasabb szintű, vagy más tevékenység eredményesebb végzéséhez szükséges ismeretek megszerzéséhez.

A munkahelyi művelődés ma erre helyezi a hangsúlyt. Eszerint formálódik szervezet, rendszere, gazdagodnak formái és lehetőségei. Nem az intézményekből indul ki, hanem a tevékenységfejlesztésből, s annak műveltségi elemei megszerzéséhez törekszik megtalálni, vagy újjáformálni az intézményeket. Ebből következnek — amit eddig is tudtunk —, hogy egy meghatározott tevékenység fejlesztéséhez sokféle intézmény adhat segítséget, lehetőséget, jobb esetben kölcsönösen erősítve egymás hatását.

Az olvasás igénylését és megszerettetését nem a könyvnél kell kezdeni. Olyan követelmény támasztásával, amely a könyv használatára készíteti az embert, a mesétől kezdve a szépirodalomtól át az új műszaki-tudományos eredmények elsajátításáig. Ugyanígy — mozgalmi oldalról tekintve — az üzemtörténet kiindulópontja sem lehet a monográfiáírás és -olvasatás — bár eredmények így is születnek.

Egyéni, csoport- vagy tömegméretű feladatokat kell adni, amelyek különböző színvonalú és mélységű, alkalomszerű és tartós gyűjtésekre, kisebb-nagyobb kutatásra, könyv olvasásra, előadások meghallgatására, tárgyi emlékek gyűjtésére, céltudatos kirándulásokra, vitákra, fotózásra és a művelődés számtalan egyéb lehetőségére készítik az embereket. Az üzemtörténet-kutatás és -írás — mint mozgalom — képes sokoldalúan formálni a személyiséget. Ezért is illik bele szükségszerűen a munkahelyi művelődés rendszerébe.

Tapasztalataink megerősítik, hogy ezt a mozgalmat csak egységes politikai koncepcióval, a pártszervek irányításával és valamennyi érdekelt szerv és intézmény összehangolt tevékenységével lehet életképessé, virágzóvá tenni. Egy szerv önmagában — tagjai bármily sokat dolgoznak is — nem tud elég érdemi eredményt felmutatni.

Dr. Czeglédi Imre:

Az üzemtörténeti gyűjtés tapasztalatai Békés megyében

Akik foglalkoztak már üzemtörténet-írással, gyakran tapasztalhatták, hogy a több-kevesebb teljességgel meglévő írásos források mellett, azok kiegészítésére és reprezentálására mennyire nehéz megtalálni a tárgyi és egyéb emlékeket. Ezek felkutatása nem kis energiát kíván, és gyakran véletlenül múlik az eredmény. A múlt-ra vonatkozó emlékek bemutatása pedig feltétlenül szükséges a történeti feldolgozásokban.

Ezeknek az emlékeknek a gyűjtése, megőrzése, feltárása és bemutatása a múzeumok feladata. A kiadott irányelv ezt a feladatot a következőképp határozza meg: „... a kapitalizmus és a szocializmus történetének muzeális értékeiből a társadalmi tevékenység valamennyi oldalát átfogó, a politikai, gazdasági és kulturális fejlődést teljességre törő igénnyel tükröző gyűjteményeket kell kifejlesztetni.” Ez a feladat az eddig megszokott gyűjtési körök (néprajz, régészet, természettudomány stb.) mellett a termelési ágazatok fejlődésére vonatkozó gyűjtemények kialakítását jelenti, amely egyrészt a szakmúzeumok specializálódásában nyilvánul meg, másrészt az általános gyűjtőkörű múzeumokban a termelési ágazatokkal kapcsolatos gyűjtést szorgalmazzák.

Különösen fontossá vált a gazdaságtörténeti gyűjtés a technikai fejlődés felgyorsulásával, amikor is évek alatt változtak és változnak meg évtizedeken át alkalmazott eszközök és technológiák, tűnnek el régi üzemi épületek.

Feladatuk teljesítésében a tárgyi emlékeket gyűjtő múzeumok nehezebb helyzetben vannak, mint az írásos emlékeket őrző levéltárak. A Levéltári Törvény előírja.

hogy az üzemi irattárok anyaga bizonyos idő múlva bekerüljön az illetékes levéltárba, így gyűjtése és őrzése megoldott. A múzeumok esetében — gazdaságtörténeti vonatkozásban — ilyen előírás nincsen, egyébként is a tárgyi emlékek begyűjtése szinte megoldhatatlan feladatot jelentene a múzeumok számára.

Amikor a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum elhatározta az üzemtörténeti emlékek gyűjtését, első lépésként az üzemek mai állapotának lefényképezéséhez kezdett. Egy üzemről 60—120 képet készítettünk, közöttük 10—15 színes diaképet. Mivel a munka évekre elhúzódik, feltétlenül meg kell tervezni a munka fontossági sorrendjét. Ennek megállapítása érdekében körlevéllel fordultunk az üzemek vezetőihez, jeleztük, ha valahol jelentős átalakítást végeznek, illetve terveznek a közeljövőben. A visszajelzések alapján vettük sorra az üzemeket, s ennek az együttműködésnek volt az eredménye, hogy 1976-ban több olyan, ma már lebontott épületet, megszünt üzemcsarnokot, belső berendezést tudtunk fényképen rögzíteni, amelyek még az üzem első épületei voltak, így üzemtörténeti szempontból jelentősek.

A fényképezés alkalmát használjuk fel arra, hogy közvetlen kapcsolatot teremtsünk az üzem vezetőivel, tájékozódjunk az esetleges üzemi gyűjteményekről, felvegyük a kapcsolatot az üzemi fotókorrel, megismerkedjünk az üzem történetét kutató embereikkel stb.

A fényképezés megoldja a város üzemeinek egységes szemléleten alapuló rögzítését, de nem pótolhatja a belső üzemi gyűjtést, amelyet elsősorban — bizonyos útmutatások segítségével — az üzem dolgozói végezhetnek el a legeredményesebben. A tárgyak, termékek, fotók, dokumentumok összegyűjtése vagy reprodukálása, a visszajelzések, a munkásmozgalmi élet emlékeinek gyűjtése elsősorban az üzemen belül oldható meg.

Elképzelésünk helyességét igazolta a szombathelyi Forradalmi Múzeum előző évi üzemtörténeti gyűjtésének sikere, s az ott szerzett tapasztalatokat felhasználtuk. Tervezetünket megtárgyaltuk azokkal a megyei szervekkel, amelyek közvetlenül érdekelték a munkásművelődés elősegítésében. Így született meg a Hazafias Népfront Békés megyei Bizottsága, a Szakszervezet és a KISZ megyei Bizottsága, a megyei tanács művelődésügyi osztálya és a Munkácsy Mihály Múzeum közös felhívása 1976 októberében üzemtörténeti emlékek gyűjtésére és kiállítására. A kiállítás összetettebb feladatot jelent a gyűjtő brigád számára, de hatékonyabb is, hiszen az üzem dolgozói közvetlenül láthatják a brigád munkájának eredményét, s ez ösztönző lehet más brigádok számára is. A gyűjtő és kiállító munkára egy év határidőt adtunk, s 1977 októberében értékeljük. Ez a viszonylag hosszú időszak feltétlenül szükséges, ha alapos munkát várunk a brigádoktól. A jelentkezést nem korlátoztuk a szocialista brigádokra, hogy ezzel lehetővé tegyünk a gyűjtőmunkára vállalkozó más brigádok jelentkezését is.

Minden üzemi közművelődési munka döntő mozzanata, mennyire tudjuk az üzem vezetőségét megnyerni munkánknak, s ennek következtében mennyire támogatják akciónk elindítását, illetve a pályázó brigádok munkáját. Épp ezért, hogy az egyszemélyi döntés közvetlen következményét elkerüljük, felhívásunkat, kísérő körlevelünket az üzemi bizottságokhoz címeztük. Még így sem jutott el felhívásunk minden üzemben a dolgozókhoz: volt olyan brigádunk, amelyik a napilapban egyidejűleg közzétett felhívásra adta be jelentkezését, s minden bizonnyal a pályázatra nem jelentkező üzemek egy részében sem került nyilvánosságra a felhívás. A jelentkezési lapot a brigádvezetőn kívül aláírtattuk az üzem gazdasági vezetőjével, a szakszervezet és a KISZ helyi vezetőivel, azzal a céllal, hogy tudjanak a brigád jelentkezéséről, s a gyűjtés folyamán megadják a tőlük telhető segítséget a brigád sikeres szerepléséhez.

A megadott határidőig 37 brigád küldte be jelentkezését, s többségük képviseltette magát azon az előadáson, amelyet a Munkásmozgalmi Múzeum munkatársa tartott az üzemtörténeti gyűjtés módszertanáról. Ezzel az előadással kívántuk elindítani a gyűjtőmunkát, megkezdeni a jelentkező brigádok módszertani segítségét. Időközben megbizonyosodott, hogy a jelentkezéseket nem célszerű lezárni, s végeredményben az év végéig elhúzódott, és 27 üzem 58 brigádjának jelentkezésével zárult. Az egész megye területéről jelentkeztek brigádok, így a területi eloszlással meg vagyunk elégedve.

A múzeum további feladata a gyűjtés gondozása, a gyűjtőmunka segítése, állandó kapcsolattartása a brigádokkal, majd október folyamán a gyűjtések és kiállítások zsűrizése, s végül a legjobb gyűjtésekből központi üzemtörténeti kiállítás rendezése múzeumunkban, 1977 decemberében.

Az említett módszertani előadás után körlevelet bocsátottunk ki. Ebben vázoltuk azoknak a tárgyaknak, dokumentumoknak és szöveges emlékeknek a körét, amelyek

legáltalánosabban előkerülhetnek a gyűjtés folyamán, illetve leginkább érdekli a muzeológiát. Ugyanakkor a tárgyi és dokumentumanyag nyilvántartására egyszerűsített nyilvántartó lapot küldünk ki, hogy a legfontosabb adatok feljegyzésével megőrizzük a gyűjtött anyag hitelosságát, a leíráshoz legszükségesebb információkat megszerezzük.

Mintegy két hónap elteltével kezdtük meg a benevezett brigádok személyes látogatását. Ezzel az volt a célunk, hogy tájékozódjunk a brigádok eddigi gyűjtőmunkájáról, s ahol szükséges, további segítséget adjunk a gyűjtéshez. A látogatások bebizonyították, hogy ez a személyes találkozás rendkívül fontos a gyűjtés folyamatában. A muzeológus megismerheti a brigádtagokat, az üzemi környezetet, nem egyszer kimozdítja holtpontjairól a gyűjtést, vagy helyi problémákat old meg. Fontosnak tartjuk a látogatással egyidőben az üzem vezetőjével vagy a gyűjtés patronálásával megbízott vezetővel való közvetlen beszélgetést is. Olyan üzemekben, ahol több brigád vezetett a gyűjtésbe, el kell határozni a gyűjtőkört, a feldolgozás határait, vagy más módon kell megszervezni a brigádok együttműködését.

A közvetlen segítés, irányítás különösen fontos a munkásbrigádoknál. Ezek a brigádok kevésbé tudják áttekinteni az egész üzemet, így gyűjtési irányuk megválasztásában és a mindennapi gyűjtés során is nagyobb és többszöri segítséget igényelnek. Ugyanakkor ezek a brigádok gyakran olyan értékekkel rendelkeznek, amelyekre fel kell hívni a figyelmüket: nem egyszer több nemzedéken át az üzemen dolgozó brigádtagokkal találkozunk, akinek a családjában értékes emlékek találhatók az üzem múltjára, a munkásság életére, a munkásmozgalomra, a munkás-tőkés kapcsolatokra stb. Fel kell hívni a figyelmet a családban meglévő hagyomány értékére, az élményanyag felgyűlésének jelentőségére.

Bár a gyűjtés még nem zárult le, már is megállapítható, hogy elsősorban az archív fotó, a dokumentum és a — nem egyszer reprodukált — tárgyi anyag összegyűjtése lesz eredményes. Kevésbé folyik a szöveges emlékek gyűjtése, mert ezek lejegyzése idő- és munkaigényes, illetve nagyobb felkészülést igényel. Ugyanakkor megírnak néhány olyan üzemtörténetet, amely inkább a helytörténeti pályázat körébe tartozik. Hasonlóképpen nehezebben megy a gyűjtött anyag nyilvántartásba vétele, így számítani kell arra, hogy a szükséges adatok feljegyzése néha a muzeológusra hárul.

Gyűjtőmunkánk során csak adalékokat fogunk találni az üzem történetére, de ezek megmentése is értékelt jelent a múzeumok számára. Megmenteni a feltalálható emlékeket — ez volt az elsődleges célunk. S hogy ez a célkitűzés mennyire időszerű, a gyűjtés folyamán napról napra beigazolódik. Olyan emlékek kerültek elő, amelyek a következő években bontás, építkezés miatt már elpusztultak volna.

A muzeális anyag gyűjtése mellett más eredményt is várunk pályázatunktól. Az üzem múltja iránti érdeklődés felkeltését, ezzel szorosabb kötődést az üzemhez, az üzemtörténeti gyűjtés megszervezését, végeredményben a múzeum és az üzem közötti kapcsolatot szorosabbá tételét, a múzeumi aktívahálózat kiszélesítését. Ennek érdekében a megyei művelődési központ: az üzemtörténeti gyűjtést bevette a szocialista brigádok vetélkedőjének következő évi, szabadon választható programjába, hogy a gyűjtés folyamatossága megmaradjon.

A pályázat befejeztével nem kívánjuk lezárni az üzemtörténeti gyűjtőmunkát. További feladatunk, hogy kiválasszuk azokat az üzemeket, amelyek jellemzőek meggyeinkre, s ha nem kapcsolódtak be a jelenlegi gyűjtésbe, a múzeum maga szervezi meg az üzemi gyűjtést, hogy itt is megmenthessük az üzem történetének jellemző emlékeit. Így válik teljessé gyűjtőmunkánk, így menthetjük meg a múlt emlékeit a jövő nemzedékek számára.

Veszprémi György:

A Stádel Károly szocialista brigád üzemtörténeti gyűjtőmunkája

Nagy megtiszteltetés számunkra, hogy a honismereti mozgalom művelői eljöttek a Kisalföldi Gépgyárba, Győr város legrégebben alapított gyárába, hogy megismerkedjenek a Stádel Károly szocialista brigád üzemtörténeti gyűjtőmunkájával. Valljuk és hisszük, hogy a honismereti mozgalom az élet minden területén megjelenhet, bevonulhat az üzemekbe is, a múlt kutatásával hasznosan szolgálhatja a jelen erő-

feszítéseit. Az üzemtörténet tanulmányozása is oktató-nevelő munka. Kereső-, kutató-, gyűjtő sz szenvedély, színes és izgalmas meglepetések sorozata.

Egy gyár nem levéltár és nem múzeum, csak a jelennek él, a múltat a szakadatlan műszaki fejlesztéssel megsemmisíti. Érdekes műszaki dokumentációk, tervek, statisztikák, a gyár életére jellemző emlékek kerülnek a zúzdába. Még ha el is akarná tenni a gyár, nagy tömegük miatt akkor sem tudná.

Az üzemtörténet szerepe az, hogy a kiselejtezésre ítélt irathalmazból a gyár életére, működésére vonatkozó legjellemzőbb adatokat összegyűjtse. Jó üzemtörténet az tud írni, aki együtt él és dolgozik a gyárral. Ezért kell fokozottabban támaszkodni a szocialista brigádokra.

Amikor 1970. szeptember 14-én megalakult a Stádel Károly brigád, szokatlan célt tűztünk szemünk elé. Mindjárt az elején közművelődési brigádként indultunk, de újszerű volt a névadásunk is. Ugyanis Stádel Károly volt az, aki 1845-ben megalakította Győr nagyarányú ipari fejlődését. Stádel Károly Mezőgazdasági Gépgyárat. A kérdés az volt: lehet-e kapitalista gyárost a szocialista rendszerben egy brigád névadójának elfogadni.

Nem volt könnyű ezt megmagyarázni az illetékeseknek, de azt sem, hogy üzemtörténettel, várostörténettel akarunk foglalkozni.

Ki is volt Stádel Károly, aki 1845-ben 5 munkással megalapította Győr első gyárat és elindította Győr nagyarányú ipari fejlődését?

Stádel Károly megértette az idők szavát, Kossuth seregének szuronyt, hadiszert gyártott, német származása ellenére beállt nemzetőrnek és mint parancsnok szolgálta a forradalmat. A szabadságharc bukása után halálra ítélték, majd később Haynau megkegyelmezett neki. 100 évig volt a család birtokában a gyár. Sztrájk sohasem fordult elő, még a nyomdászoknál is jobban fizette munkásait.

A nevét viselő brigád tagjai szabad idejükben járták a falvakat, felkutatják a gyár régi tárgyi emlékeit. A 331 db-os anyagból az országban először rendeztek önálló üzemtörténeti kiállítást. A kiállításnak országos visszhangja volt. A Kisalföld című helyi újság megállapította: „a Stádel Károly brigádnak köszönhető, hogy Győr legelső gyáranak története szinte az alapítástól napjainkig dokumentálható”. A Népszabadság 1974. április 30-i számának a cikkírója szerint „a brigád tagjainak kulturális vállalása nem egyszerűen tartalmassá, célszerűvé vált, hanem — azt hiszem így lehet mondani — megtelt léttel.”

Valóban eleven, pezsgő életnek kell uralkodni a brigádban, mert az üzemtörténet gyűjtése kitartó munkát igényel, csak így lehet igaz a megyei pártaktívulás közművelődésről tartott vitájának megállapítása: hogy a Stádel szocialista brigád magas színvonalú kulturális feladatokat old meg.

A brigád tudja, hogy a régi gépek gyűjtése, tervrajzok és egyéb műszaki dokumentáció megmentése hasznos időtöltés, hasznos munka a szocialista kultúra és művelődés gyarapításáért. A győri Xantus János Múzeum igazgatója a Győr című lap hasábjain így értékeli a Stádel brigád munkáját: „A Stádel kiállítással a múzeum kilépett a falak közül, ugyanakkor a munkásokat behozta a múzeumba.” A Stádel brigád a gyártörténet gyűjtésével nem öncélú munkát folytat. A múlt megismerésével a jelent kívánjuk formálni. A jó vállalatvezetés bátran támaszkodhat az üzemtörténet által feltárt helyes módszerekre, vagy következtethet a helytelen irányításból származó károokra.

Felismertük, hogy a napok kis történelme adja az üzem történetét, tehát minden nap eseményt vizsgálni és rögzíteni kell, ha azt akarjuk, hogy igazán jó üzemtörténet íródjon. Jömagam is ezt az elvet vallom, ezért írok le naplomba minden fontos eseményt naponként. Figyelem a termelés menetét, ütemét. A kifutott, vissza nem térő gyártmányok dokumentációjából a legjellemzőbb adatokat a gyárvezetés által rendelkezésemre bocsátott külön helyiségben gyűjtöm össze.

A brigád a készülő gépekről, munkafolyamatokról fényképeket készít. A gyári nagyalbumban ismertető található az összes gyártmányról, rendezvényről, ünnepségről. A fényképek zöme a győri Kisfaludy Megyei Könyvtár helyismereti gyűjteményét gazdagítja, de jut a Xantus János Múzeumba is. Az üzem, a tömegszervezetek irattára, a termelési, műszaki értekezletek jegyzőkönyvei és nem utolsósorban a dolgozók visszaemlékezései jelentik azokat a biztos alapokat, a soha ki nem fogyó értékeket, amelyekre a gyűjtőmunkánkat, az üzemtörténetet építjük.

Az összegyűjtött adatok gondos mérlegelése után az üzemek államosításának 25. évfordulójára hozzáfogtam a Kisalföldi Gépgyár üzemtörténetének megírásához. Ez a tanulmány 1845-től 1973-ig több mint 300 oldalon foglalja magába nagy vonalakban a gyár életében bekövetkezett fontos eseményeket, változásokat. A Kisalföldi

Gépgyár a leghányatottabb sorú üzemek közé tartozik, talán ezért is maradt fenn 132 éven keresztül. Esemény tehát volt bőven.

Az V. Országos Honismereti Akadémia tiszteletére rendezett üzemtörténeti kiállításunk 1821-től napjainkig ad számot gyűjtőmunkánk eredményeiről. A kiállítás három fő részre tagozódik. Ez első a gyáralapító Stádel Károly és uódainak tevékenységét mutatja be, a második az államosítás után az Egyesült Izzóhoz való csatlakozásunk ismerteti az eseményeket. A harmadik rész a nagyvállalat életét, munkáját tárja a látogatók elé.

Hálával és tisztelettel kell szólnom a Megyei Levéltár munkatársáról, Sady Istvánról, aki hasznos tanácsokkal és főleg értékes dokumentumokkal látta el a kiállítást rendező Stádel Károly szocialista brigád tagjait, valamint a Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár munkatársairól, kik az üzemtörténet írásához és a cikkgyűjtemény kiegészítéséhez adtak nagy segítséget. Egyébként a gyár együttműködési szerződést kötött a könyvtárral. A brigád és a könyvtár között nincs ugyan szocialista szerződés, de az együttműködés aktív és állandó.

Dr. Novák József:

Elgondolások a honismereti képzés és továbbképzés fejlesztéséről

A képzés és a továbbképzés ismételten visszatérő problémánk a honismereti akadémiákon. Már Nyiregyházán utaltam arra, hogy a közművelődési törvény után egy egész sor új rendeletet, utasítást várhatunk, így a 105 1961-es rendeletnek a módosítását is. Ez valóban megtörtént. Megjelent a kulturális miniszter 5 1976. (X. 26.) KM, valamint a kulturális miniszter és a munkaügyi miniszter 6 1976. (X. 26.) KM—MüM sz. közös rendelete. Ezek a fejlődés követelményeinek megfelelően szabályozzák a művelődési közösségek vezetőinek kategóriába sorolását, végzettségi követelményeit, képzésük és továbbképzésük módját, díjazásukat stb.

A párthatározat, a törvény, az azóta megjelent rendeletek szentesítették azt a régi törekvésünket, hogy minden, a közművelődés területén működő csoportot (kört, szakkört, klubot stb.) *művelődési közösségnek kell tekinteni, illetve azzá kell fejleszteni.* E nagy feladat teljesítéséhez valamennyi — a művészi és ismeretterjesztő vagy alkotó munkát végző — csoport vezetőjének, irányítójának széles körű ismeretekkel kell rendelkeznie. Alaposan ismernie kell a csoport érdeklődésének tárgyát (szakismeret), a csoportot alkotó személyiségek belső világát, a személyiséget alkotó és mozgó tényezőket (pszichológia), a személyiségformálás útját és módjait (pedagógia, andragógia), a közösségformálás sikerességéhez szükséges dolgokat (szociálpszichológia, vezetéselmélet), s világosan kell látnia a célt és a hozzá vezető utat (művelődéspolitikai, művelődésselmélet). Csak a legfontosabb, legnélkülözhetetlenebb ismereteket soroltam fel, de ezek is jelzik: mekkora felkészültséget vár a feladat a csoportok vezetőitől.

Egy honismereti közösség esetében még nagyobbak a követelmények. Nem azért, mert egy honismereti szakkör több vagy különb, mint mondjuk egy barkácsoló kör vagy egy néptáncos csoport, hanem azért, mert tartalmában és alapjában egyaránt szélesebb. Jóval nagyobb az érdeklődők köre a honismereti közösségben, mint a többiben. Az érdeklődés mellett ugyanis mindenhol kell valami hajlam, valami készség is (énekkarban a hang, a hallás, a népi táncnál a mozgáskészség stb.), a honismeret esetében azonban az érdeklődés természetesen fakad abból, hogy mindenki született, él vagy dolgozik valahol, s érdeke (s az érdeklődés nemcsak nyelviileg ered az érdek szóból), hogy az a hely fejlődjék, s ő emberibb módon élhessen és dolgozhassék ott.

A honismereti mozgalomba való bekapcsolódás nincs korhoz kötve. Nem egy olyan honismereti közösségről tudunk, amelyben együtt dolgozik minden korosztály az úttörőktől a tizenkilences veteránokig.

E közösségek — ha belső munkamegosztással is — az adott hely életét összefüggéseiben igyekeznek megismerni, másokkal megismertetni, s mindezzel jelen életünket kívánják jobbá, emberibbé tenni. Az ismeretbővítés minden közösségben az alapérdeklődés kiegészítésével indulhat meg. De nem szabad beiktatni olyan ismeretek nyújtását, amelynek nincs valamilyen kapcsolatuk az önként vállalt alaptevékenységgel. A honismereti mozgalomban viszont az alaptevékenység egy szűkebb terület életének minden oldalú megismerése. Az ismeretkörben a teljességre való törekvés

tehát a mozgalom természetéből ered, s az érdeklődést nem annyira szélesíteni, mint inkább kielégíteni kell.

A honismereti közösségeknek kettős feladatuk van. Fel kell tárniuk, meg kell ismerniük a környező világot — a természetet és a társadalmat — azzal a céllal, hogy megváltoztassák, embernek valóbbá tegyék. A közösség vezetőinek, irányítóinak tehát sokoldalúan fel kell készülniük, mert az ilyen munkához széles körű szaktudásra, tájékozottságra van szükségük. A neveléshez, a személyiség- és közösségformáláshoz minden korcsoportnál használható pszichológiai és pedagógiai tudással kell rendelkezniük. S minthogy a közművelődés és benne a honismeret politikai-világnézeti tevékenység, otthon kell lenniük a politikában, a művelődéspolitikában is.

Az Oktatási Minisztérium és a Kulturális Minisztérium közös előterjesztése az Országos Közművelődési Tanács Elnökségéhez (1976. október 7-én az OKT Elnöksége elfogadta) pontosan megfogalmazza ezt a követelményt: a közösségek vezetőitől szakmai, művelődéspolitikai és neveléstani ismereteket kíván meg.

Három hét múlva jelent meg az említett 5/1976. (X. 26.) KM sz. rendelet. Ez valamennyi művészeti közösség esetében alap-, közép-, illetve felsőfokú szakmai vizsgát kíván meg (egyes esetekben művészeti főiskolai végzettséget). A vizsgákra való felkészítést (képzés, továbbképzés megszervezése, tanterv), valamint a vizsgáztatást és a bizonyítvány kiállítását a Népművelési Intézetre bízta. (E bizonyítvány alapján adják ki a Népművelési Intézet illetékes szakosztályai az A-, B-, C-kategóriás működési engedélyt.)

A „szakkör vagy szakirányú klub” vezetőjétől viszont a rendelet semmiféle továbbtanulást és vizsgát nem kíván meg, az A-C-kategóriájú besorolást — külön engedély nélkül — pusztán az iskolai végzettséghez köti. Például: A-kategóriás honismereti szakkör vezetőjétől követelmény „A szakkör vagy klub témáját illető egyetemi vagy főiskolai végzettség”. Így, mint az sajtónyilatkozatban elhangzott, egy történelemtanár automatikusan honismereti szakkörvezető lehet.

A megfogalmazás hibáját a minisztériumban is látták, mert az 1976. december 2-án kiadott „Irányelvek az 5/1976. (X. 26.) KM, valamint a 6/1976. (X. 26.) KM—MÜM sz. rendeletek végrehajtására” ezt mondja: „(9) A szakkörök vagy szakirányú (műszaki, agrár stb.) klubok vezetőinek kategóriába sorolása és díjazása az iskolai végzettségi követelmények szerint történik. Részükre a rendelet nem ír elő szakmai tanfolyamot vagy szakmai vizsgát. Kívánatos azonban, hogy a szakkörök és szakirányú klubok vezetői is vegyenek részt azokon a továbbképző tanfolyamokon, amelyeket a Népművelési Intézet s más szervek a kulturális dolgozók részére szerveznek.”

A „kívánatos” és a „kötelező” között azonban óriási a távolság. Ez új helyzetet teremt képzésükben, továbbképzésükben és ehhez kell módosítanunk terveinket. A Népművelési Intézet magára nézve továbbra is kötelezőnek tartja az olyan képzés és továbbképzés megtervezését, segítését, bizonyos esetekben a szervezését is, amely a honismereti közösségek vezetőinek személy szerint is kívánatos.

Mind a képzésben, mind a továbbképzésben szükségesnek tartjuk a művelődéselméleti, művelődéspolitikai, valamint a pszichológiai, nevelési és szociológiai ismereteket, továbbá a tájékozottságot hazánk művelődésének szerkezeti felépítésében. Ezek az ismeretek kötelezőek a művészeti műkedvelő csoportok vezetőinek. Programjuk kész, olvasókönyvük ez évben, jegyzetük 1978-ban elkészül.

Ezeket az ismereteket meg kell kapniuk a honismeret irányítóinak is, de még szélesebben (fentebb megokoltam: miért). Még a pedagógusképző intézetek hallgatóinak is foglalkozniuk kell — kisebb óraszámban és súlypontozva — ezekkel a kérdésekkel. Hiszen tanulnak például pszichológiát, neveléstant, de annyit, amennyi az iskolában a 14, illetve 18 éves korig szükséges. Amit tanulnak jó alap, de ki kell szélesítenünk az egész életen át tartó művelődés segítéséhez. De a teljes anyagot kell tanítani mind az egyéb felsőoktatási intézményekben szervezendő honismereti speciálkollégiumokban, mind a megyék (tájegységek, járások) honismereti tanfolyamain.

A képzésben (s itt mind a közművelődésben szervezett tanfolyamokra, mind az oktatási intézmények kollégiumaira gondolunk) megmaradhat a tavaly megvitatott, több fórumon elfogadott és a gyakorlatban is alkalmazott program. Szükséges azonban némi bővítés az OKT által megjelölt irányban (munkásmozgalom, brigádmozgalom, üzematörténet, természettudományok, nemzetiségi honismeret stb.).

Ez azonban nem azt jelenti, hogy a programban felvett teljes anyagot azonos mértékben és mélységben kell elsajátítani az általában kétéves képzés keretében. Az egész az *tájékozottság szintjén* kell megismerni, s az adott helyen kell eldönteni, hogy minek az elsajátítását, elmélyítését kívánjuk meg a *jártasság* vagy a *készség* szintjén.

A továbbképzésben az a feladat, hogy ezeket a megszerzett ismereteket egyfelől szinten tartsuk, másfelől a megkívánt új feladatok ellátásához igazítsuk, szélesítsük. Ezeket kívül időnként szükség van tájékoztató jellegű továbbképzésre. esetleg más jellegű továbbképzés keretében, de mindig megbeszéléssel, konzultációval, vitával egybekötve az előadásokat.

Úgy látjuk, hogy a korábban javasolt képzési-továbbképzési szintek ma is megfelelőeknek a követelményeknek, a fejlődésnek.

A felső szint a honismereti akadémia. Rendszere évek hosszú során alakult ki és fejlődik tovább. Mindig más helyen rendezzük meg. Így a mozgalom munkásai maguk is jobban megismerik hazájukat, más tájak, területek honismereti munkáját. A tervezett programba azokat a témákat vesszük fel, amelyekben az otthoni adó megye a legjobb lehetőségeket kínálja. A központi előadók mellett egyre nagyobb számban kérünk fel olyan helyi vagy más megyéből jött szakembereket, akik az adott helyen vagy az adott témában valami többletet tudnak adni. Az akadémia helyén igyekszünk eljutni a közvetlen gyakorlat megismeréséhez, ezt szembeesítjük az elmélettel és vitatjuk meg.

Lényegében ugyanezt a módszert kell követniük a második és a harmadik szinten a megyéknek, a járásoknak, esetleg több megye, illetve több járás összefogásában. (Ennek nem lehet akadály a gyakran felmerülő kifogás, melyet a gazdasági irányítás hangoztat, Mesterségesen kitalált akadály ez, s hogy át lehet hidalni, jól mutatja Baranya, Somogy és Tolna megye hosszú idő óta nagyon gyümölcsöző összefogása.)

Szerintünk mind a szintentartó, mind pedig az ismeretbővítő továbbképzést ilyen módon lehet jól megoldani. Egy megyében a legtöbb esetben ma még nem lehet például üzemtörténeti továbbképzést tartani, de három megyéből már összejöhet a megfelelő számú hallgatóság. Az egymásra épülő három szint így segítheti a mozgalom egységének erősödését is.

A továbbképzés időbeosztásában azt tartjuk leginkább megfelelőnek, ha évenként van egy hét-tíz napos tanfolyam, s havonként, negyedévenként rendszeres, tartalmas egy, esetleg kétnapos konferencia. Jónak tartjuk az ez évben Szabolcs-Szatmárban bevezetett gyakorlatot: a továbbképzést összekapcsolták a megyei honismereti ifjúsági táborral. Ennek a gazdaságosságát és — ami fontosabb — mindkét irányú nevelőszemélyiségformáló hatását nem kell bizonyítgatnom.

Arra törekszünk, hogy az ismeretek és a tapasztalatok áramlása rendszeres és tervszerű legyen a három szint között. Az akadémia előadásai megjelennek a Honismeretben, s már szinte mindenütt beszámolnak az akadémián elhangzottakról. Ezt a folyamatot tovább kell fejleszteniük.

Ebben a Honismeret c. folyóirat mellett nagy segítséget adhatnak a helyi honismereti periodikák. Szerkesztők ez évben tervezett konferenciája elhelyezési nehézségek miatt elmaradt. 1978-ban azonban megszervezzük és igyekszünk ott is megteremtteni a tapasztalatáramlás rendszerességét és hatékonyságát.

Azt tervezzük, hogy a Honismereti Útmutató sorozatban kiadunk egy szöveggyűjteményt a korábban megjelent, de nehezen hozzáférhető tanulmányokból, módszertani írásokból. Ez a kötet még ez évben elkészül. Az Útmutató-sorozat egyes füzeteit átdolgoztatjuk, újra kiadjuk, illetve új, a mozgalom által megkívánt füzeteket iratunk.

Tervszerűbben kell kihasználnunk azokat a lehetőségeket, amelyeket a TIT nyári szabadegyetemei nyújtanak. Több megye, intézmény küld ezekre hallgatókat. Kívánatos, hogy ez ne jutalomüdvülés legyen, hanem a programok ismeretében olyanokat küldjenek ki, akik hasznosítani tudják a látottakat, hallottakat az adott megyében. A Népművelési Intézet a jövő évi programok alapján elkészített ajánlását megküldi a megyéknek.

A Népművelési Intézet Oktatási Osztályán 1977. őszén elkészülnek az alapfokú vizsga megszerzésére előkészítő tanfolyamok tantervei azon területekre, amelyeken az 5/1976. sz. rendelet a C-kategóriájú működési engedély feltételeként előírja ezt a vizsgát. Ezek után azonban sor kerül több nem kötelező, hanem csak „kívánatos” tanfolyam, elsősorban a honismereti továbbképzés tanfolyamainak részletes tantervére és útmutatójára, amelyeket kellő példányban megküld majd az irányító, tanfolyamrendező intézményeknek.

Végül még egy dolgot kell megemlítenem. Mint láttuk: egy honismereti közösség vezetéséhez nem kell honismereti felkészültség, vizsga és működési engedély, a kategóriát — és így a díjazást — a megjelölt iskolai végzettség határozza meg. Kifejtetem, hogy ezt nem tartjuk helyes megoldásnak. Amíg egy módosító végrehajtási utasítás megjelenik, két dolgot tehetünk:

a) Javasoljuk a megyei tanácsoknak, a művelődési intézmények vezetőinek, hogy csak olyan — a rendeletnek végzettség szempontjából megfelelő — vezetőt alkalmazzanak, aki igazolja, hogy elvégezte a szükséges honismereti tanfolyamot (tanfolyamokat), speciálkollégiumot. Ehhez igazolást adunk, továbbképzési lapot rendszeresítünk.

b) Minthogy kategórián ez nem változtat, használják ki a 6/1976. sz. MűM rendeletben a „-tól, -ig” által adott lehetőségeket. E) tudom képzelné, hogy egy egyetemet végzett, tehát A-kategóriás vezető (a két órás foglalkozás díja 90—170 Ft) kevesebbet kapjon, mint egy szakmailag jól felkészült, eredményes, hosszabb ideje dolgozó B-kategóriás (70—140 Ft-tal díjazható).

A fentebb már említett Irányelvek ugyanezre hívják fel az irányító szervek és a munkáltatók figyelmét. A mi kérésünk tehát nem valami jámbor óhaj, hiszen a főhatóságunk által megadott biztos alapra hivatkozhatunk. A mi feladatunk ennek a rendelkezésben előírt végrehajtási módok a tudatosított elfogadtatása, folyamatos gyakorlati megvalósításának állandó segítése.

Meg kellett említenem ezt, bár tudom, hogy közösségeink vezetői nem csak anyagiakért végzik munkájukat. A működtető szerv azonban nem élhet vissza azzal a ténnyel, hogy valaki alacsony díjazással is lelkesen, elkötelezetten dolgozik. A megfelelő, a teljesített munka minőségéhez mért díjazás a mozgalom megbecsülése is. Igazi rangját azonban csak mindnyájunk összefogott, jó munkája szerezheti meg. Dolgozzatok tehát Barátaim úgy, mint eddig, mi pedig képzéssel, továbbképzéssel igyekszünk ehhez segítséget adni: jobban, tervszerűbben, mint eddig.

Villányi Gáborné:

Népművészeti szakkör az általános iskolában

Népművészet-honismeret szakkörünk 1974 szeptemberében alakult a győri Móra Ferenc Általános Iskolában. Célunk: cselekedtető módszerrel megismerni, megőrizni, alkotó módon felhasználni népünk nemesen egyszerű hagyományait, díszítő művészetét. Nem népművészeket nevelünk, hanem a művészet iránt fogékony, érdeklődő gyermekeket, akik érzékenyek a körülöttük meglévő szépségre és tisztelik a kétkezi munkát. A népművészet megismerésén keresztül a tanuló bekapcsolódik szűkebb környezetének a megismerésébe. Nemes kedvtelensé válhat számára a hagyományok felkutatása. Kutatómunkája során szerzett tapasztalatai élménnyé válnak. Közélebb kerül szülőföldjének múltjához, jelenéhez.

Munkánkat népi használatú tárgyak gyűjtésével kezdtük. A gyűjtött anyagot iskolánk könyvtárának olvasótermében, állandó kiállítás jelleggel helyeztük el, felüntetve a tárgy nevét és felhasználási módját. A gyűjtés során, a tárgyak ápolása, gondozása, tanulmányozása közben megismerkedtünk elnevezésükkel, a népi foglalkozásokkal, mesterségekkel, a tárgyakhoz fűződő népszokásokkal.

Minden évben szakköri jelvényt készítünk magunknak. Az első évben pl. eredeti, kézzel szőtt vászonból faliképet terveztünk, rábaközi díszítéssel. Megtanultuk a hímzés technikáját, s miközben készítettük a faliképről kicsinyített jelvényeket, választ kerestünk, hogy is készül a kézzel szőtt vászon. Így ismerkedtünk meg az egyik legrégebbi mesterséggel, a szövéssel, illetve a kender feldolgozásával. Gyűjteményünkben megtalálható a tiloló, a gereben, a rokka, a guzsaly stb., továbbá ott vannak a szőtt kendők, terítők is.

Evről évre figyelemmel kísérjük azokat a városunkban rendezett kiállításokat, előadásokat, amelyek valamilyen módon kapcsolatban vannak a népművészettel. Dr. Barsi Ernő előadásában például megismerkedtünk a Rábaköz népművészetével, népdalaival. Megtekintettük a ma élő és alkotó ifjú népművészek kiállítását és megismerkedtünk az alkotókkal. Horváth György fazekasnester munkáiban közben is megismerkedtünk. Ezek a találkozások maradandó élményt hagynak a tanulóknak. Szakköri foglalkozásainkat a gyermekek számára még színesebbé tette, hogy meghívott előadók is hallhattak előadásokat. Dr. Faragó Sándor, a kapuvári Rábaközi Múzeum

igazgatója a Kisalföldi népművészetről, a népművészet eredetéről, dr. Timaffy László tanár pedig a népi díszítő motívumok szimbolikus jelentéséről beszélt a szakkör tagjainak. Mindezzel — az érdeklődés felkeltése mellett — az a célom, hogy kifinomultabb, művészibb ízlésre neveljem tanulóimat, s felhívjam figyelmüket az alkalmazás bő lehetőségeire.

Készítettünk rátéteseket, kalocsai kézelőket, tarisznyát, megismerkedtünk a népi batik — kékfestés — technikájával, megpróbáltuk a hímes tojás készítését. A népszokások megismerése közben bővebben foglalkoztunk a *népi játékokkal*, hiszen az általános iskolás korhoz még a játék áll a legközelebb. Eredeti énekes-táncos gyermekjátékokat tanultunk. Ezeket a játékokat a gyermekek szívesen játsszák szünetben, közös összejöveteleken.

Szakkörünk többféle módon is bekapcsolódik az úttörőcsapat kulturális életébe. Munkáinkkal kiállításon vettünk részt és dicséző oklevelet kaptunk. Beneveztünk az úttörőmozgalomban meghirdetett „Művészet Vándorútján” c. akcióba, s ezért viselhetjük a „Művészet barátja” címet. Népi játékokkal eljutottunk a városi Úttörő Kulturális Szemlére, ahol ezüst oklevelet kaptunk.

Minden elismerés mellett, számomra mégis az jelenti a legtöbbet — s ez célom is —, hogy a népművészet megbecsülésén keresztül minél több gyermek tanulja meg látni a szépet, s fejlődjék ki benne a valódi értékek iránti fogékonyság.

Bedécs Gyula:

A közgyűjtemények jelentősége a helytörténeti szakkörök munkájában

Az iskolai szakkörök programját az iskola jellege és a tanulók tárgy iránti vonzódásának mélysége szabja meg. Ezzel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a szakközépiskolai és a szakmunkásképző iskolák helytörténeti szakkörrei szabadabban állíthatják össze programjukat, színesebb, látványosabb formákat választhatnak, jobban elszakadhatnak a tanórán tanultaktól, mint a gimnáziumok szakkörői. A gimnázium egyetemre előkészítő iskola, tanulóinak zöme felsőfokú iskolákban kíván továbbtanulni. Az a tanuló, aki műszaki vagy reál pályára készül, még akkor sem jár szakkörre, ha szereli a történelmet; az a tanuló viszont, aki human pályára készül, igényli, hogy a szakkör segítse a felvételihez és előkészítse a remélhető egyetemi studiumokra. Ez pedig azt jelenti, hogy a helytörténeti szakkör programját szorosan kell kapcsolnunk a történelemóra anyagához.

Természetesen felmerülhet a kérdés, hogy nem szűkül-e le a helytörténeti szakkör munkája, s hogy tudunk-e ennnek az igénynek megfelelő mélységű anyagot találni. A helytörténet oktatási és nevelési értékét számos cikk és tanulmány elemzi. Ezek megállapításai közül — az előbbi kétely feloldására — két elemet emelnénk ki. Az egyik: a helytörténet kimeríthetetlen gazdaságban áll rendelkezésünkre. S ez azt jelenti, hogy a tanmenetbe iktatható helytörténeti és múzeumi órán túl az elmélyültebb tanulmányozásra is tudunk a tanulók által kutatható és megszólaltatható anyagot mellékelni. A másik érték a helytörténet komplexitásában van. A levéltár poros iratkötegei a múlt életének egy-egy mozaikját őrzik. Pl. A gazdasági világválság szörnyű nyomorát dokumentálják a munkanélküliek munkát kérő levelei. S amikor elme-gyünk a Xantus János Múzeumba, ott látjuk a sivár munkáslakást: a pokroccal letakart dikóval, a gyalulatlan asztalon a pichbógréval, az egy szál vezetéken lógó csupasz villanykörtével. S a munkáslakás kegyetlen nyomorúsága élettel telik meg, amikor a Győri Hírlap 1929. február 27-i számának „pillanatképeit” olvassa a tanuló: „Egy család a többi közül. Az apa ács, nyolc hónapja munkátlan. Hét gyerek: 2—8 évesek. Se étel, se ruha, se meleg.”

A helytörténetnek az a gazdagsága és komplexitása adja a lehetőséget is és a feladatot is, hogy együtt szólaltassuk meg az újság néma lapjait, a múzeum tárlókban és raktárakban őrzött tárgyait és a levéltár iratkötegeit.

Más célja! és módszertani fogással dolgozunk az elsős, illetve a felsős tanulókkal. A téma kiválasztásánál ragaszkodnunk kell a tantervi anyaghoz, ez azonban nem jelenti azt, hogy annak tanórai feldolgozása időben egybeesne a szakkörj munkával. Ezért a tanulók életkori sajátosságait figyelembe véve olyan témát kell választanunk,

amelyhez mind a három közgyűjteményben találunk anyagot. Egy régészeti téma csemege lenne a régészeti raktárban, még a könyvtár is adna hozzá „anyagot”, de a levéltári dokumentumok ehhez a témához nem kapcsolhatók. Mind a három helyen kutatható téma viszont a végvári élet, a nemesi életmód, a céh és a céhszervezet stb. A felsős tanulók hasonló, de nehezebb forrásanyagból kibontható feladatot kapnak: kommunisták harca a gazdasági válság éveiben, munkástüntetések, sztrájkharcok egy meghatározott időben stb.

A feldolgozás menetét mellőznünk kell, csupán azt jelezzük, hogy a téma — pl. *élet a céhben* — kutatása milyen segítséget adhat egy-egy közgyűjtemény feltárásához és megszólaltatásához. Elsőként a *könyvtárba* megyünk. Keresve az anyagot a céh életének bemutatásához, ismertetjük a könyvtár használatát. Felsős tanulók, sőt olykor a felnőttek is gyakran a polcokról gyűjtik össze a szakirodalmat és teljesen véletlenszerűen összeállt, nem pedig összeállított bibliográfiával dolgoznak. Először a katalógus szekrényeket mutatjuk be, s azt, hogy milyen anyagot ölelnek fel, illetve milyen anyag található a könyvtárban. Ezután ismertetjük a katalógus használatát, a művek kiválasztását, a kikereséshez szükséges könyvészeti adatok kijegyzetelését stb. Majd — gyakorlatként — összeállítjuk a téma — élet a céhben — bibliográfiáját. Ebből a címjegyzékből mindenki elolvas egy könyvet vagy egy tanulmányt s ennek ismeretében megyünk a múzeumba.

A múzeum gazdag anyagából a helytörténezzel összeállítottunk egy blokkot olyan tárgyakkól, írott emlékekből, amelyek a céh életéről adnak keresztmetszetet. Kérdéseink is erre vonatkoznak. *Milyen bizonyítékokat tudsz felsorolni ahhoz, hogy a céh érdekvédelmi szervezet?* (lársas-pipa; céh-láda; céh-szabályzat stb.) című kérdést kapnak kézbe, s ezeket leírva, megfejtve válaszolnak. *Kövessd nyomon a mesterré válás útját!* E kérdés megírásához is címleti és tárgyi emlékeket mellékelünk (vándorkönyv és bezállóhelyet jelző tábla, céhszabályzat és mester-remek stb.).

Ezután a *levéltárban* a XIX. századi iparfejlődés és céhszervezet ellentmondásait feltáró leveleket emeltük ki. Ezeket adtuk kézbe és ezek alapján kellett a kérdésre — *Miért vált a céh a gazdasági fejlődés gátjává?* — válaszolni.

Ugyanígy jártuk végig a közgyűjteményeket a *Végvári élet* című téma feldolgozásával is. Először megkerestük az irodalmát, majd a múzeum fegyvertörténeti gyűjteménye után a XVI—XVII. századi nemesi címerleveleket mutatta a levéltáros.

A felsős csoport foglalkozásai is hasonló módon rendeződnek, csak éppen minőségileg más foglalkozásokról van szó. Alsós csoportnál a könyvtár használatának gyakorlása a célunk, most a könyvtár forrásanyagának alkalmazását állítottuk előtérbe. Nem egyetlen, konkrét történelmi helyzet leírásába illesztett dokumentum visszakérdéséről van szó, hanem egy feladatnak a könyvtár sajtógyűjteménye alapján történő feldolgozásáról.

A gazdasági válság idején megerősödő munkásmozgalmat mutatja a győri kommunisták meg-megújuló jelentkezése röplapszórásokkal, feliratfestésekkel, a munkanélküliek megmozdításának szervezésével. Erről — a sajnálatos lebukások révén — a Győri Hírlap is beszámolt. A beszámolók bár szétszórtak ugyan, de nem túl időigényes munkával egységes egészzé fűzhetők. Ez az anyag a kommunisták élvhűségét és állhatatosságát tükrözi. Az újság írásai a régi Győrt idézik. A Vilmos császár- és a Baross utat, a tüntetések útvonalát, a Korona-közt, a gyűlések színhelyét, a budai-barakkokat és a külvárosi negyedeket. S ezek kapnak képi bizonyítékokat a múzeumban. A múzeum tárlói, a fotógyűjtemény lapjai a múlt életének keretét adják. S ezt a képet egészítjük ki a levéltárban. Az újság is beszámolt róla, hogy „a kommunista agitációs munkának a fő fészke különben a Természetbarátok Egyesülete volt. A győri egyesület kirándulásokat szervezett és a turistakodás leple alatt folytatta föld alatti szervező munkáját”. A közölt beszámolóhoz találunk a levéltárban szemelvényeket. Az egyik blokk — amit a levéltár kutatói állítottak össze, az eszperantista munkások szervezetének működését mutatja. Az iratanyag jól dokumentálja, hogy ez is fedőszerv volt, hiszen a lefoglalt iratanyagok jórésze kommunista agitációs röplapokból állt.

Az újság cikkei és a levéltári forrásanyag alapján válaszolhatják meg a kérdést: *Milyen eszközökkel harcoltak a kommunisták a gazdasági válság éveiben?* S közben kibontakozik előttünk az illegális kommunista mozgalom ezer veszélye, a harc formája, a harcot vállalók bátorsága és állhatatossága. S ezután lépünk tovább. Az összegyűjtött anyag még nem elég, hiszen marad megválaszolatlan kérdés. Milyen volt a kommunisták kapcsolata a párt központi vezetőségével? Hogyan viszonyultak a szociáldemokratákhoz? Hogyan értékelték a mozgalmukat? Erre a diákok még nem tud-

nak választ adni — hiszen ehhez mélyebb és alaposabb ismeret kell. Ezért kértük a kor kutatóját, adjon választ a kérdésekre. A történész töprengése, gondolatfűzése új oldalról viszi közelebb tanulóinkat a történelemhez. S ezzel a témával a legújabb kor tanulmányozásához jutunk. Az akkori harc hősei még élnek. Visszaemlékezéseik életet visznek a kicsit személytelen kutatásba. Egy tanuló — aki *Balogh Ferenc* életútját kutatta (Győr környéki faluból indult, és az orosz hadifogságban jutott el a Vörös Gárdába, majd itthon teljesedett ki a Tanácsköztársaság idején, később pedig a földosztás munkájában) — vallotta, hogy a visszemlékezők megerősítették az újságban írottakat s jelentősen hozzájárultak Balogh Ferenc egyéniségének megismeréséhez.

Ez a tanulói vélemény össze is foglalja munkánk lényegét. A könyvtári anyag feltárásával a múzeum gazdag készletének megszólaltatásával és a levéltár múltat őrző dokumentumainak elemzésével válik a múlt életszerűvé. És így lesz erősebb a szál, amely a helyhez köt.

Dr Barsi Ernő:

Honismereti munka a győri Tanítóképző Főiskolán

Ha megkérdezném Önöktől, hogy honnan kapták a lángot, amely honismereti munkájukat táplálja, akkor biztosan megjelenne emlékezetükben egy-egy régi tanítójuk, tanárunk alakja, aki elsőként irányította figyelmüket ilyesféle területre és szeretettette meg életre szólóan ezt a munkát. Én is drága tanítóm-tól: édesapámtól kaptam hozzá az első indítást. Még egyetemista gyerek voltam, mikor Sály monográfiájához, néprajzához gyűjtött anyagot és én alig vártam, hogy este hazajöj-jön, s elmondja mindazt, amit neki a falusiak beszéltek. Tovább élesztette bennem a lángot a Sárospataki Főiskola. Osztályfőnököm, magyar—latin szakos tanárom: *dr. Harsányi István* és *dr. Ujszászi Kálmán* professzor úr biztatására fogtam hozzá gimnazista koromban az első kezdetleges kis gyűjtéshez, és minden, amit ezen a téren elértem, az ő magvetésük-ből sarjadt ki.

Ott viszont, ahol értékeink pusztulásának vagyunk tanúi, okát a legtöbb esetben abban találhatjuk meg, hogy nem állt a háttérben olyan pedagógus, aki értékeink megóvására nevelte volna a vétekezőket. Így szórták ki például egy szép napon az évszázados múltú győri Ének- és Zeneegylet sok becses kéziratot anyagát egyik művészeti iskolánk könyvtárából, mivel arra a kérdésre, hogy használ-ják-e ezeket a tanítási munkában a tanárok, azok nemmel válaszoltak. Aztán kidob-ták a múlt század eleji kéziratot népdalgyűjteményeket éppúgy, mint *Wagner Richard* Győrbe sajátkezűleg írott levelét, mert hiszen a hegedű- vagy zongoratanárok ezekből nem játszották növendékeiket. Hogyan fordulhatott elő ilyesmi? Úgy, hogy annak, aki ilyen rendelkezést adott ki, biztosan sohasem volt olyan tanítója, tanára, aki a hon- ismereti munka szépségeit egy kicsit is megízleltette volna vele. Milyen szerencse, hogy *Czigány Béla* tudomására jutván az eset, egy pajtáskocsival azonnal a helyszín-re sietett és bevitte a győri múzeumba azt az anyagot, ami még menthető volt.

A honismereti munka főiskolánkon egyidős a győri tanítóképzés felsőfokúvá vá-lásával. Mindjárt az induláskor, 1959 őszén a Néprajzi Múzeum akkori osztályvezető-helyettese, *dr. Morvay Péter* hivatalosan elrendezte, hogy néprajzi szakkört vezet-sek. Akkor még csak egyetlen néprajzi pályázat állt mögöttem, hiszen zenei vonalon fejtettem ki addigi munkásságomat. Mégis megkaptam a megbízást ehhez a számom-

ra még elég ismeretlen területhez. Aztán munka közben, tanítványaim sokoldalú érdeklődésének ösztönző hatása alatt tanulva-tanítva dolgoztam bele magamat a szellemi és tárgyi néprajzba.

Azt mindjárt láttam, hogy akkor tudom hallgatóim érdeklődését felkelteni, ha egyéni hajlamaikhoz, képességeikhez szabom a nekik zárt feladatot. Így adtam néprajzi könyveket olvasásra, melyből könyvismertetések tartottak; gyűjtőfeladatokat, amelyekből pályamunkákat írtak. Nagyon fontosnak tartottam a személyes példaadást, ezért gyakran mentem ki tanítványaimmal fulura és mutattam meg, hogyan gyűjtök. Azután ők is elindultak. Elláttam őket a Néprajzi Múzeum kérdőíveivel, gyűjtési útmutatóival. Ha valakinek már elegendő anyaga volt, megbeszéltük, hogyan lehet abból tanulmányt készíteni. A többszörösen bírált, javított munkákból lettek azután azok a dolgozatok, amelyek a különböző pályázatokon is sikerrel álltak meg a helyüket. Először a Néprajzi Múzeum pályázatain indultunk. Az is megesett, hogy amikor ezen a pályázaton magam is nagydíjat kaptam, ugyanakkor egyik tanítványom kapta az országos 3. díjat. Az évének talán még jobban örültem, mint az enyémmnek. Azután lehetőség nyílt, hogy a pedagógusképző intézetek országos szakmai konferenciáján is részt vegyünk pályázatainkkal. Sok díjat hoztak el innen is tanítványaim. Majd a szakkörök tudományos diákkörökké alakultak. Változott a név, de a munka ment tovább. Sőt a néprajzi munka honismereti munkává bővült. Területeink is mindig szélesedtek. Művelődéspolitikai kérdésekkel, munkásfölkölrrel is foglalkoztunk. Nyomdász hagyományok gyűjtése közben vettük észre, hogy a szokások (ún. népszokások) nemcsak a falusi környezetben színesítik, teszik emberibbé, melegebbé az életet, hanem városban vagy akár üzemekben is. Például a régi győri nyomdában, amikor még kézi szedéssel dolgoztak — ami igen nagy figyelmet követelt —, nem lehetett hangosan szólni a szedőhöz, mert kizökkent a munkájából. De ha tüsszentett, mégis illett tudomására hozni, hogy „kedves egészségére!” A szó helyett ilyenkor halkán hármat koppantottak a regális peremén, ami ezt a ki nem mondott jókívánságot jelentette.

Munkánk — erről könyvtárnyi anyag tanúskodik — igen sokrétű. Részt vetünk a magyar néphit-atlasz kérdőíveinek kitöltésében, a földrajzi nevek, a hagyományos paraszti gazdálkodás, a népi építkezés, a táplálkozás, a halászat, a kendermunka, a viselet, a hímzés, a díszítőművészet emlékeinek gyűjtésében. Írtunk régi tanítókról, iskolákról, kórusokról, paraszti és munkásművelésről, textilgyári munkások régi és mostani életéről. A nagy évfordulók igen jó alkalmat adtak arra, hogy elinduljunk nagy írónk, nagy államférfiaink nyomában, vagy számba vegyük a felszabadulás óta elért eredményeinket. Munkánk kiterjed a nemzetiségi hagyományok gyűjtésére, ápolására is. Különösen szép horvát népzenei és szokásanyagot gyűjtöttek hallgatóink, melyből a gyűjtés színhelyén többször hangzott el előadás is a Magyar nyelv hete rendezvénsorozatában.

A gyűjtött anyagot igyekeztünk mindig közkinccsé is tenni. Az elkészült munkákból előadásokat tartottunk, nemegyszer rádióadás is kerekedett belője. Kiállításokon mutattuk be a tárgyi anyagot, melyet végzett tanítványaink kiállításai követtek kint a munkahelyeken. Volt, hogy kiállításunk megnyitójára meghívtuk azokat, akiktől népdalt gyűjtöttünk. Előálltak és a megnyitó közönsége előtt is elénekelték dalaikat. Amikor pedig kórusunk vonóskísérettel — feldolgozásban — is megszólaltatta dalaikat, a könny is kiesett szemükből. De kimentünk gyakran a falvakba is, ahol gyűjtöttünk és visszavittük a népnek, amit tőle kaptunk. Ilyenkor nemcsak a közönség meghatottságát volt jó látni, hanem azt is, hogy leendő pedagógusaink hogyan döbrentek rá a honismereti munka értelmére, hogyan érezték meg a közművelődési munka szépségét.

A közkinccsé tevést szolgálja házilag szerkesztett stenciles lapunk, amelyben részleteket közlünk a legjobb munkákból. Nagyobb nyilvánosságot a veszprémi múzeum kiadványaiban kaptunk.

A közkinccsé tevésben segít a tudományos diákkör mellett népdalkórusunk is. Nemcsak a gyűjtött népdalok újbóli megszólaltatásával, az évfordulók aktuális zenei anyagának tolmácsolásával teszik mélyebb hatásúvá honismereti munkánkat, hanem népszokásaink színpadra vitelével is. Ez a munka nemcsak a feledésbe merülő szokásaink új körülmények közötti továbbélése miatt jelentős, hanem azért is, mert szokásaink megtanulása, újbóli átélése összetartó, tevékeny közösségé forrasztja a résztvevőket. Valaha ott alakult ki szokás, ahol erős volt az emberi közösség. Most a fordítottja is megtörténhetik: az új körülmények között felélesztett, megjátszott szokás teremti meg az emberi közösséget.

Nemzedékek életmódváltásának kutatása

Korunk a gyors társadalmi átalakulás korszaka. A termelőerők, a technika fejlődése, a civilizáció olyan változásokat idézett elő az emberek életében, ami egy-két emberöltő alatt társadalmi átrétegződéshez vezetett. Ebből a folyamatból a falu sem maradhatott ki. Ezért a honismereti kutatás fontos feladata a nemzedékek életmódváltásának rögzítése.

En a Kisalföldön végeztem ilyen irányú kutatásokat. Nagyszerű lehetőségem adódott, mert a Szigetközben, a Rábaközben, a Győri-síkságon találtam még olyan idős embereket, akik életüket a nagycsaládi közösségben kezdték, majd folytatták a kiscsaládok egyéni gazdálkodásában és ma, öreg napjaikat a szocialista közösségben, a termelőszövetkezetben élik. Életük során tehát három változást értek meg.

Szeretném vizsgálódásaim módszerét röviden ismertetni, mert gondolom, ez hasznos lehet más tájak kutatói számára is.

Nagyon fontosnak tartom az életmódváltások okainak vizsgálatát, összefüggéseiket a természeti, emberi, történelmi adottságokkal. Az elérhető legrégebb emlékmagyaból kell kiindulnunk, kisalföldi viszonylatban tehát a nagycsaládi életformából. Hogyan függött ez össze a mi tájunkban az ősi nemzetségrend hagyományával, tekintélyrendszerével, a földrajzi adottságokkal és a gazdálkodás, a külterjes földművelés, állattartás fejlettségi fokával. Ezek együttesen határozták meg a nép életmódját, vagyis éppen az tette szükségessé a nagycsaládot, hogy a szűkre szabott lehetőségek, a kezdetleges termelőeszközök mellett — saját körén belül — mindig és mindenre legyen ideje, ereje a családnak.

Az első életmódváltást a nagycsaládok felbomlásával élték át idős adatközöim. A Kisalföldön a vízszabályozás, az ármentesítés adta meg a mezőgazdaság fejlődésének, s vele együtt a nagycsaládi közösség felbomlásának természeti alapját. Ehhez járult a családi tekintélyrendszer kopása, a társadalmi keretek elavultsága, s a technikai szint emelkedése. A gabona-monokultúra kialakulása már kevesebb és kevésbé összetett munkát adott, s már nem volt szükség a nagycsaládi életformára. A családok így szétkülönültek és megkezdték egyéni életüket. A kiscsaládok megerősödtek, a kor színvonalán művelték földjüket, tartották állataikat, rendezték be otthonukat, de azért továbbra is kénytelenek voltak összefogni az erejüket meghaladó munkák idején, mint a közös géppel való vetés, az aratás, a cséplés, a házépítés stb. A rokoni kapcsolatok szerepe így megnövekedett.

A legnagyobb változást parasztságunk életében a felszabadulás, a szocialista társadalomba való átrétegződés hozta. Ennek lehetőségét külső erők teremtették meg, a belső fejlődés azonban már természetszerű volt. A politikai okok mellett a gyors technikai fejlődés, a gépesítés, kemizálódás, a termelés és értékesítés problémái tették szükségessé az egyéni gazdálkodásból az újabb közösségbe, a termelőszövetkezetbe való átváltást. A családok eddigi funkciója megváltozott. Eddig társadalmi és gazdasági közösségek voltak egyszerre. A szocialista társadalomban azonban a család már csak az összetartozás szerepét tölti be, a termelés megszervezése ettől különvált, társadalmi keretek közé, a szövetkezetek kezébe került.

Az egyéni gazdálkodásból a szocialista korszakba való átmenet nem volt könnyű. A szövetkezetek a bekerült jó egyéni gazdákkal jó ideig nem nagyüzemi módon, nagyüzemi eszközökkel és szemlélettel gazdálkodtak. A közösségeket részben a bajok, illetve bizonyos külső kényszer kovácsolta össze. A nehéz átmeneti korszak után a komoly állami támogatással megindult korszerűsítés váltotta ki a harmadik

életmódváltozás belső, természetes folyamatát, ami a mai, kényszer nélküli, tudatosan elfogadott szocialista gazdálkodás szép eredményeire vezetett.

Fontos feladatnak tartom az adatközlők minden anyagának pontos lejegyzését, élményeik rögzítését, mert ez a néprajzi módszer teszi munkánkat *életszerűvé*. Ugyanilyen fontos a *társadalmi szemlélet*. Adatközlőimet mindig úgy válogatom össze, hogy minden paraszti réteg képviselve legyen bennük, a nagygazdától a középszerű és kisparasztiig, a zsellér és cseléd családokig. Szükséges az *összefüggések* megmutatása, hogy a társadalmi átalakulás hogyan járt együtt a földművelés fejlődésével a nyomásos gazdálkodásból a korszerű forgórendszer kialakulásáig, a hagyományos munkaeszközök után a gépesítésig. Hasonlóképpen fontos, hogy hogyan zajlott le az állattartás fejlődése a régi félszilaj tartástól az istállózásig, s a mai korszerű tenyésztési, takarmányozási eljárásokig. Együtt fejlődött vele a népi közlekedés a gyalogos és kocsis piacozástól a teherautóig, vagy a település, építkezés a régi sövényfalú kunyhóktól a mai összkomfortos lakóházakig és a korszerű bútorokig, háztartási gépekig. Tehát mindent egybevetve: kutatásainkat a legrégibb, még elérhető életformából kiindulva a mai napig, a *mi korunk eredményeire* kell folytatnunk.

Ez a vizsgálati mód vezetett el a következő feladatig. A mai szocialista közösségek új társadalmának kialakulásával a paraszti átregyeződés folyamata még nem ért véget. Szemünk előtt játszódik le a paraszti rétegek nagyarányú átáramlása a munkásosztályba. A *munkássá válás* nagy társadalmi folyamatát most rögzíthetjük az élet valóságában. Ez igen tanulságos, sokrétű folyamat.

Vizsgálataimat kérdőívek segítségével végeztem. Ezeket úgy állítottam össze, hogy feleletet adjanak az ingázó munkás személyéről, munkahelyéről, beosztásáról, keresetéről, az utazás körülményeiről, a pihenésre, szórakozásra, művelődésre, a ház körüli munkákra fordított időről, párhuzamba állítva a helyben, tiszben dolgozó családtagokéval. Külön kérdések foglalkoznak a háztáji munkákkal, a növénytermelés, a kert, az állattartás és az értékesítés adataival. Kitértem szociális helyzetük vizsgálatára is. Ennek egyik legjobb fokmérője a régi és a mai étrend összehasonlítása, a régi és a mai ruházatkódás, valamint a lakóház, a berendezés és a háztartási gépek adatai. Nagyon fontosnak tartottam megvizsgálni *művelődésük problémáit* is: az újságok, a folyóiratok, a vásárolt és a könyvtári könyvek, kedvelt írók és költők, a mozi- és a színházlátogatás, a tánc, a zene és a néphagyományok megőrzésével kapcsolatos kérdésekre adott válaszok segítségével.

A megvizsgált községek ingázóinak több, mint fele (52,7%) segédmunkás. A betanított munkások aránya 24,6%, a szakmunkásoké 12,3%, az alkalmi munkásoké pedig 5,9%. Az alkalmi munkás kötődik még legjobban a falusi élethez. Csak alkalmi munkát vállal és a nagy mezőgazdasági munkák idején otthon dolgozik. Mindegyiknek van egy kis földje, kertje, néhány sertése, baromfija és 32%-uk még tehenet is tart. Ennek megfelelően háromnegyed részük napi 4—5 órát dolgozik a háztájában. A segédmunkások 97%-ának van háztájija, szarvasmarhát azonban már csak 10%-uk tart. Több mint felük napi négy órát dolgozik még otthon, és 30%-uk nem foglalkozik már háztáji munkával. A betanított munkások 90%-ának van kertje; szarvasmarhát 80%-uk tart, és már csak két-három órát dolgoznak a háztájában. A szakmunkások szakadnak el legjobban régi életkörülményeiktől: 87%-uknak ugyan van még otthon kertje, állata, s ennek megfelelően napi két-három órát dolgoznak a gazdaságban, de 13%-uk már eltávolodott a földtől.

Ezek az adatok jól mutatják, hogy a munkássá válás nem történik meg egyszerre azzal, hogy valaki elmegy a gyárba dolgozni. A falusi ember fokozatosan illeszkedik bele a munkásosztályba. A vizsgált adatokból jól kitűnik, hogy kezdetben még a régi falusi életforma az erősebb és a kétlakiság, az otthoni és az üzemi helytállás nehéz erőpróbára kényszeríti az embereket. Nyolc órás üzemi munka, két-három órás utazás után még négy-öt órás munka a gazdaságban, ez napi 14—16 órás nehéz fizikai megterhelést jelent. Később aztán — ahogyan nő begyakorlottságuk, szaktudásuk —, egyre jobban kötődnek már a munkahelyhez és ennek arányában lazulnak meg a régi otthoni kapcsolatok. Ez sokaknál a háztáji gazdálkodás feladásához vezet, másoknál pedig a városba költözéshez. A legrövidebb az ifjú nemzedékek útja: idegenkednek a mezőgazdasági munkáktól, szakmát tanulnak és így olvadnak be a munkásosztályba.

Nagyon tanulságos a munkássá válás szociális és művelődési háttere is. A vizsgálataim során kirajzolódott szociális kép az egységesebb. A konszolidációs időszak gazdasági fellendülése meglátszik életszínvonaluk emelkedésén. Ezt legjobban a meg-

épült új házakon, új bútorokon, a háztartások gépesítésén, a közlekedési eszközökön lehet lemérni, valamint a régi és a mai életrend, a régi és a mai ruhaállomány összehasonlításával. A múlthoz viszonyítva életszínvonaluk hatalmas fejlődését láthatjuk. Főképp azok a családok élnek az átlagnál lényegesen jobb életkörülmények között, ahol az iparban dolgozó és jól kereső egy-két családtag mellett a szülők vagy a feleség elvégzik a háztáji gazdaság munkáját. Az új házak, az egészséges, korszerűen berendezett lakások, a háztartások gépesítése, a megfelelő táplálkozás, a divatos öltözködés lassan teljesen eltünteti a falu és a város közötti régi különbségeket.

A művelődés képe problematikusabb. A munkásosztályba átrétegződő falusi ember egyre jobban eltávolodik a régi falusi kulturális közösségtől, már nem veszi át hagyományokat, de nem tud a munkásosztály körében sem gyorsan gyökeret ereszteni. Így elég nagy számban gyökértelenül élnek a két kultúra között. Céljuk csak az anyagi jólét, amivel nem emelkedik együtt a műveltségük. A szocialista brigádmozgalom nagy segítséget jelent a munkássá váláshoz, és hozzá csatlakozva csak nagyon átgondolt, a népi kultúrában gyökerező közművelődési munkával lehet a problémákat megoldani.

Az életmódkutatás módszeres munkájának ismeretében most egy család három nemzedékének példáján szeretném megmutatni az életmódváltó és sokszínűségét.¹ Nézzünk meg egy szigetközi szellemcsaládot.

A múlt század végén ők is nagycsaládi közösségben éltek, mert ez független volt a vagyontól, a birtokterület nagyságától. Másfél hold saját földjük volt, s mellette napszámából éltek. A család fő, az „örög”-nek nevezett nagyapa parancsolt és a népes család, fiak, lányok, menyek, vőke egyaránt összedolgoztak. A család fő a ház körüli munkát végezte, a felesége főzött, takarított. A család többi tagja napszámába járt, részcsesaratást vállalt, ennek fejében részt kapott, egyelt, rét- és erdőmunkát is végezték az uradalomban. A közös keresetet együtt tartották és abból éltek. Ha volt szabad idejük, a férfiak a vízeket járták, halásztak, töröztek, s ezzel is segítették a népes család eltartását. Közös házban laktak. Szoba-konyhas, kamrás, istálló volt az épület és egy szobába zsúfolódott az egész nagycsalád.

Az utolsók között bomlott fel nagycsaládi közösségük. A szegénység tartotta őket ilyen sokáig össze. Sem teljük, sem erejük nem volt hozzá, hogy külön-külön házat építsenek. Aztán, az egyik fiú beállt az uradalomhoz cselédnek és kiltöltözött a majorba. A másik elment hajósra, a harmadik maradt meg a háznál, napszámába járt családjával együtt és alkalmi munkára a Dunára. Így élt a felszabadulásig. Az ő sorsát kísérjük tovább figyelemmel.

A szocialista társadalomba az utat a szegény szellemcsaládok találták meg a legkönnyebben. A mi családnak nyolc hold földet kapott a földosztáskor. Azonnal munkához láttak. Igaerőhiánnyal küszködve, szegényen, de összefogással megmunkálták a földet. A természetmunkák azonban gyengék voltak, az időjárás, vízjárás szeszélyei is nagyon nehéz helyzet elé állították az újgazdákat. A beszolgáltatás ugyancsak súlyos teherként nehezedett vállukra. Nem csoda, ha alapító tagként léptek be az 1950-ben alakult szövetkezetbe. Kezdetben itt sem volt könnyű dolguk. Az I. típusú tsz nem volt megfelelő. Mire a gépállomást kifizették és a beszolgáltatási kötelezettségüknek eleget tettek, addigra alig maradt betevő falatjuk. Az egyik fiú traktoros tanfolyamot végzett és segítette dolgozni a gépállomáson, mert az ő keresetéből tudott csak megélni a család. A következő évben III. típusú szövetkezetté alakultak és a 12 alapító tag egy brigádba tömörülve közösen végezte el az összes munkát. Életszínvonaluk azonban csak a szocialista községgel alakulást követően, az új szövetkezetben kezdett emelkedni. Ma már új házakban élnek a közből önállóvá lett családtagok. Az új házban új bútor, mosógép, jégszekrény, palackos gáz-tűzhely, rádió és televízió van.

A legidősebb fiú már katona volt a II. világháború végén és fogságba is esett. Így beszél magáról:

„Ötvenben jöttem haza az orosz fogságból és beléptem én is a szövetkezetbe. Mezei munkás lettem. Megnősültem és feleségemék új házába kerültem. Volt egy hold háztájink, tartottam egy tehenet, egy vemhes üszőt, hízaltam két-három disznót. Takarmányt az egység után kaptam a tsz-tól. Tizenegy évig voltam egyszerű tsz-tag. 1970-ben jöttem el Győrbe a gyárba. A kereset miatt hagytam ott, mert a mi tsz-ünk mindig gyengén gazdálkodott és bizonytalan volt a kereset. A gyárban pedig az a legjobb, hogy mindig biztos pénze van az embernek.

Segédmunkás lettem a textilgyárban. Naponta bejárom busszal. Egy óra oda a gyárig. Vissza pedig egy és háromnegyed óra az utazás a buszra várakozással együtt. 1972-ben elvégeztem egy szakmunkástantályamot és kitanultam a gyapjúfestő szakmát. Azóta itt dolgozok, mint szakmunkás.

Még ebben az évben eladtam otthon minden állatot, felszámoltam a ház körüli gazdaságot. Három munkában dolgozok. Otthon eszem csendesen, a gyárba hazait viszek. Ha hazaérek, a ház körül dolgozgatok egy kicsit, lát vágok, javítgatok. Elolvassom az újságot, este rádiót hallgatok. A televíziót nem szeretem nézni, az csak az asszonyok, meg a gyerekeké. Kilenc óra körül lefekszem mindig, mert négykor kelni kell. Ha éjjeli műszakos vagyok, az a legrosszabb, mert az éjjeli műszak agyoncsapja a napot. Reggel, amikor hazaérek, aludni kell, aztán már megint hamar este van, indulni kell a gyárba. Nem érdemes semmirek nekifogni. Szabad szombaton sokszor túlórázok, kell a kereset. Ha van egy kis időm szombaton vagy vasárnap délelőtt, rokonoknak, jóbarátoknak segítek visszasegítségért vagy áldomásért, de pénzért nem. A gyár zaja, pora után azért jó egy kicsit kint dolgozni a friss levegőn úgy, mint régen. Vasárnap délután szunditok egyet, aztán összejövünk a barátokkal: hol itt, hol ott beszélgetni meg kártyázni. Az a legjobb benne, hogy semmire nincs gondom, nem úgy, mint a gazdaságban volt.

¹ Kutatásaim eredményét három tanulmányban írtam meg az Arrabona, a Győri Múzeum évkönyvének 1974–75. és az Idet, 1977. évfolyamában.

Moziba, színházba nem járok, könyvet se szeretek olvasni. Jól érzem magam így, nem bánom meg, hogy elmentem a gyárba, inkább csak azt, hogy miért nem hamarabb, mindjárt a fogság után fogtam bele."

Ime: cseppben a tenger! Egy család életmódváltása a nagycsaládi nyomorúságból a munkássá válásig és annak minden problémájáig. Végezetül csak azt szeretném még mondani, hogy érdemes és szép a honismeretnek ezzel az új ágával is foglalkozni. Népünk életének, fejlődésének új szakaszát ismerjük meg benne.

Dr. Havasi Zoltán:

A honismereti mozgalom és a könyvtárak*

1. A honismeret és a nemzeti könyvtár viszonya szembeszökő. A honunkra, hazánkra vonatkozó írott, nyomtatott ismeretek gyűjteménye legteljesebben az Országos Széchényi Könyvtárban található. Azok is, amelyek hazai szerzőktől valók, de azok is, amelyek külföldi szerzők tollából rólunk szólnak, ránk vonatkoznak.

Sőt, az is rögtön nyilvánvalóvá válik, hogy ha a honismeretek gyűjtőterepét, a hazára vonatkozó ismeretek körét és a nemzeti könyvtár funkcióit együttesen nézem, akkor ezek az ismeretek szükségszerűen a tágabb, az egyetemesebb összefüggésekbe is helyezendők; hiszen a nemzet más nemzetekkel való kapcsolatában létezik, kultúrája is más nemzetek kultúrájával való kapcsolatában alakul, fejlődik folyamatosan; így a haza és tágabb otthonunk, vagyis a világ elszakíthatatlan kapcsolatba kerül.

A honismereti mozgalom és a könyvtárak viszonyát tekintve, az adott könyvtár rendeltetésétől, helyétől, fenntartó intézményétől, az általa ellátandó területtől és szakterülettől függ, hogy mire terjeszti ki hatókörét, figyelmét. Az adott település vagy az adott anyaintézmény hatósugara szabja meg a honismereti munka érdekében kifejtendő tevékenységet. De ez esetben is fel kell készülni azokra az olvasói, kutatói, tájékoztatási igényekre, amelyek a hatókörén túli kapcsolatokra utalnak.

A helyismereti gyűjteménynek minden vonatkozásában kielégítő képet kell adnia a városról, a vidékről, ha ez irodalmi források alapján lehetséges. Sok könyvtár már korábban is fontosnak tartotta az idevágó irodalom megszerzését, az érdeklődés azonban inkább történelmi, irodalmi, művészeti, esetleg néprajzi jellegű volt. Ma már ez nem elég. Tisztában kell lenni az egyes vidékek természeti viszonyaival, gazdasági, ipari, mezőgazdasági arculatával. Örvendetes az a törekvés, amely a helyi munkásmozgalom dokumentumainak összegyűjtésére irányul. Előtérbe kerül az intézménytörténet, a szervezettörténet és az üzemtörténet igénye. Mindezekre könyvtárainknak is fel kell készülniük.

Nem elég csak könyveket gyűjteni. A könyvek mellett igen nagy szerep jut az egyéb kiadványoknak, kéziratoknak. Alapvető fontosságú a helyi sajtó gyűjtése (nap- és hetilapok, a terület üzemi lapjai, folyóiratok, a terület iskoláinak értesítői és minden periodika-féleség). A kisnyomtatványok közt gyűjtendők a röplapok, a műsorok és a plakátok is. Minél teljesebb térképgyűjteményre is szükség van.

Hol helyezkedik el elvileg és gyakorlatilag az Országos Széchényi Könyvtár — mint hazánk nemzeti könyvtára — a honismereti munkát alátámasztó könyvtári rendszerben?

Az Országos Széchényi Könyvtár fenntartója, anyaintézménye a szocialista magyar nemzet. A honismereti mozgalom szemszögéből, nézve hazánk legnagyobb „helyismereti gyűjteménye”. Elvileg minden megtalálható benne, amit Magyarországon nyomdai úton előállítanak, sőt különgyűjteményeiben még egyéb, nem nyomdai úton előállított, írott szövegeket tartalmazó dokumentumok is vannak. Mégis a helyi gyűjtésnek pótolhatatlan szerepe van.

A helyismereti gyűjtemények széles körű feladata, hogy minél több emberben erősítsék a helyes történelmi szemléletet, a szülőföld szeretetét. Az ismeretek a kutatás, a szakemberek közvetítésével válhatnak a közműveltség elemeivé. A helyismereti gyűjtemények darabjai, dokumentumai így elsősorban a kutatás rendelkezésére állnak. Ezek a gyűjtemények nem annyira olvasmányként, hanem elsősorban forrásanyagként jönnek tekintetbe. A fejlődő technika segítségével azonban ma már más-más módokon is beszerezhetők a kutatáshoz szükséges forrásértékű dokumentumok.

* Ennek az írásnak, valamint Kemény G. Gábor 75. oldalon lévő cikkének közlésével köszönetjüket a jubiláló Országos Széchényi Könyvtár. (Szerk.)

Az Országos Széchényi Könyvtár olvasószolgálatára számos megyei, városi és járási könyvtárral (szórványosan községi könyvtárral) áll kapcsolatban, elsősorban és leggyakrabban eseti igények szerinti bibliográfia összeállításával vagy irodalom-ajánlással, illetve egyéb tájékoztatással. Másodfokon ez a munka sokszor könyvtárközi kölcsönzésbe vagy reprográfiai szolgáltatásba fordul. Az átlagosnál igényesebb kérések főleg előkészületben levő kiállításokká kapcsolatban fordulnak elő (bibliográfia, irodalom-ajánlás, illusztratív anyag válogatásai, kiállításra alkalmas reprográfiai megoldás kiválasztásával, a foratókönyvvvel kapcsolatos tájékoztatással). Az igények mindenekelőtt helytörténeti jellegűek. Második helyre a vidéki főiskolai tanárképzés körében felmerülő — főleg szakdolgozati — igények, továbbá középiszkolai tanulmányi versenytémák, a harmadik helyre pedig a tanácsi szervek teendőivel kapcsolatos könyvtári igények tehetőek.

Az Országos Széchényi Könyvtár különgyűjteményeinek viszonylag kevés kapcsolata van a közművelődési könyvtárakkal. Helytörténeti jellegű igény időről-időre felmerül a Kézirattár, olykor — kiállításal kapcsolatban — a Kisnyomatványtár, továbbá a Régi Nyomatványok Tára anyagából. Fejleszthető lenne a Zeneműtár, a Színháztörténeti Tár és a Térképtár kapcsolata a közművelődési könyvtárakkal. Különösen a helyi vonatkozású történeti kiállításokhoz kaphatnának azoktól segítséget, tanácsot, kópiákat, olykor esetleg eredeti anyagot.

2. Erdemes általánosabban is szólni, s röviden áttekinteni, hogy miként jut érve nyre a hagyomány és az újat építés a 175 éves Országos Széchényi Könyvtárban.

A magyar nyelv kilencszáz éves írásbeliségre tekinthet vissza. A magyarországi könyvnyomtatás több mint ötszáz éves. Nemzeti könyvtárunk pedig ebben az évben ünnepli alapításának százhetvenötödik évfordulóját. E három, egymással összefüggésbe hozható művelődéstörténeti ténynek, a hazai és az egyetemes művelődésben játszott szerepüknek helyes nemzeti önismereten alapuló megítélését nehezíti, ha a tudományban a sajátosan hazait akarom kiragadni, hiszen a tudomány nemzetközi. Erre a fogós kérdésre azonban már 1865-ben megfelelt Arany János akadémiai főtitkár:

„A tudomány cosmopolita természetű, igazi határai addig terjednek, hol az emberi ismeret lehetősége megszünik, s e határ ma épp oly beláthatatlan, mint volt ezred év előtt. Ezért, kik politikai jólétünkre közvetlen befolyást várnak tőle, vagy éppen, hogy szónoki virágokkal plperésze magát, könnyen gyanúba veszik, mintha mellőzné a hazafiságot. De valaminnt anyagi téren nem az elzárkózás — mely már lehetetlen is — szolgálát ödvöngök, hanem minél nagyobb részvét a világ forgalomban; úgy a szellemek terén politikai súlyunk aszerint növekszik, amint osztalékkal járultunk az egyetemes tudomány előbbviteléhez. Egy van főleg, mi első helyen reánk magyarokra néz: hazánk minden oldalú megismerése, s megismeretése a nagyvilággal. Ha majd e haza szent földjén minden ismerve lesz, minden kődarab elmondja, honnan jött, kikkel találkozott, ha minden élő, mely rajta tenyész és mozog, általunk összegyűjtve, a közös rendszerben foglal helyet, ha kitanultuk ege mérsékletét, a nedv és aszály-hordozó fuvalmak viszonyait; ha népei egymásra temetkezeti réteget felbúvároltuk a legmélyebb, de kivált a ma élőknek — edes nemzetünknek — nyelv és tetteben nyilatkozó múltját, jelenét a tudomány teljes fényébe állítottuk; ez által oly politikai tőkére tettünk szert, melynek keletét legörömeztsebb ismeri el a művelt külföld. És im ez a honszeretet a tudományban!”

Ezek a gondolatok vetődhetek fel — bár akkor még kevésbé kimerült formában — 1803 decemberében az 1802-ben alapított Országos Széchényi Könyvtár ünnepélyes megnyitására. Akkor, amikor már látnivaló volt, hogy gróf Széchényi Ferenc nagy-lekű adománya nemcsak könyvtáralapításra való, hanem a nemzetének ajándékozott gyűjteményi megveti alapját a nemzeti közgyűjteményeknek, tehát a múzeumoknak is.

„Ime maguk előtt látták a piczi mustármagot. Vajjon sikerül-e ennek oly terebélyes fává növekednie, hogy lombozata alá össze lehessen gyűjteni mindazt, a mit a magyar tudomány, a magyar irodalom, a magyar művészet már alkotott és még alkotni fog? A mit a kegyelet, vagy a szeréncés véletlen a múlt emlékeiből számunkra megörzött? A mit a természet pazar kézzel szétszórta az országban? Hogy azután innen áradjon szét a tudásnak, a hasznos ismereteknek terméknövelő ténye, a nemzeti öntudatnak lelkesítő melege!”

Kétségtelen: a nemzeti öntudatra szükség volt. Történelmünk több szakaszában volt rá szükség. Többször veszélybe került az anyanyelv és a ráépülő kultúra. Volt úgy, hogy már-már későinek mutatkozott a védekezés, a megmaradásért indított küzdelem, a társadalmi haladás vonalában való megkapaszkodás. Am a még lassú társadalmi mozgás is felgyorsult a felvilágosodás magyarországi térhódítása idejére.

¹ A Magyar Tudományos Akadémia mástól évszázada 1825—1975. Bp. Akadémiai Kiadó, 1975. 104—105. old.

² Kollányi Ferenc: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802—1902. Bp. 1905. I. köt. 107. old.

Nem ellentmondásoktól mentesen. Késleltető tényező volt az osztrák elnyomók sajtóérdekük szerinti kulturateremtő akarata. Majd éppen ebből a szorításból való kitörés szándéka lendítette a hazai erőket a művelődés intézményeinek, bázisainak megalapozására.

Késésben voltunk. Ellentmondás volt az általunk a bevezetőben említett három tényező — a magyar írásbeliség kezdete, a könyvnyomtatás megindítása, a nemzeti könyvtár létesítése — közötti időbeli eltolódásokban. Az egyetemes művelődéstörténet korszakai szerint sem látszik késeinek a magyar írásbeliség kezdete, a magyarországi könyvnyomtatás indulásának időpontja különösen nem, de a nemzeti közgyűjtemények hiánya már komoly akadály volt a hazai tudományosság fejlődésének, a társadalmi haladásnak, a nemzeti függetlenség kivívásának.

Széchényi 1795-ben kezdett magyar vonatkozású könyveket, kéziratokat gyűjteni. Könyvtárat 1798-ban nyitotta meg a tudósok számára. Hat évvel később, 1802-ben pedig nemzetének ajándékozta a gyűjteményt.

3. A nemzetnek adományozott könyvtár jelenünkben válhat igazán a nemzet könyvtárává, a hazai kulturális és tudományos élet tényezőjévé és az egyetemes művelődésben, a nemzetközi könyvtári életben egyre inkább számotartott és számottevő intézménnyé. Nemzeti művelődésünk történetének az eddigiekhez képest teljesebb és hitelesebb bemutatása érdekében a nemzeti hagyományok, a nemzeti kulturális értékek számbavételének új vállalkozásai indulnak el. Az írott emlékek, a nyomtatott könyvek felkutatása, rendszerezése, a kezdettől máig ívelő vonulatba rendezése nélkül nem képzelhető el a forrásokra alapozott marxista művelődéstörténet.

A felszabadulás után jelentősen fejlődő nemzeti könyvtár feladatainak pusztán számbavétele, az összetetten kialakult funkciók helyes arányainak meghatározása, az ötmillió-háromszázezer könyvtári egységből álló könyv- és egyéb dokumentumállomány használható ismeretkivé, tudásanyaggá szervezése, a mintegy ötszáz dolgozó munkájának egybefogása, az évi közel ötvenmillió forinttal való felelős gazdálkodás nem kis feladat. Az intézmény feladatai két nagy csoportba oszthatók. Az egyik a gyűjteményekre épülő sajátos nemzeti könyvtári feladatok és szolgáltatások, a másik az a tevékenység, amelyet az ország könyvtárainak támogatása, vagyis végső soron a hazai olvasási kultúra fejlesztése érdekében kifejt.

A nemzeti könyvtár a teljesség igényével gyűjti, nyilvántartja, feldolgozza, vagyis katalógusaiban feltárja, rendelkezésre bocsátja az országban megjelent és az országra vonatkozó külföldön keletkezett könyvtári anyagot. Alapvető nemzeti könyvtári feladatain túl — az ország könyvtári rendszerének részeként — meghatározott szakterületeken, tudományterületeken (a magyar irodalomtudomány, később a magyar történettudomány szakterületén) szakkönyvtári feladatokat is ellát. Részt vesz a hazai szakirodalmi tájékoztatási rendszer tevékenységének összehangolásában (ezen értendő a társadalomtudományi és a népgazdasági információs rendszer is), de részt vesz nemzetközi könyvtári kapcsolataink szervezésében és fejlesztésében is. Gyűjteményét — nyilvános szolgáltatásai révén — hozzáférhetővé teszi a tudományos kutatás számára, valamint közművelődési és tanulmányi célokra. A kutatás, tájékoztatás meg a feltáró munka alátámasztására gyűjti az egyetemes emberi művelődés kiemelkedő, átfogó jellegű irodalmi értékeit, és az úgynevezett segédkönyv jellegű kiadványokat. Szakkönyvtári feladatai teljesítése érdekében gyűjti továbbá azt a külföldi szakirodalmat, amely a kijelölt tudományterületek, szakterületek műveléséhez szükséges. Gyűjti, tudományosan feldolgozza és őrzi az ország írás- és könyvtörténeti emlékeit, beszerzi a külföldi írás- és könyvtörténeti szakirodalmat.

Feladatainak második csoportja keretében: a nemzeti könyvtár a hazai kiadványok bibliográfiái számbavételével, a kiadványok kötelempéldányainak elosztásával, a különböző jelentősebb könyvtárak által beszerzett tudományos értékű külföldi könyvtári anyag központi nyilvántartásával, a könyvtárakról és szolgáltatásukról adott felvilágosítással, a nemzetközi kiadványcserét érintő központi feladatok ellátásával, a könyvtárak állományában fölöslegessé vált könyvtári anyagoknak a könyvtári rendszeren belüli hasznosításával, a hazai és nemzetközi könyvtári kölcsönzés szervezésével, továbbá szakmai segítség nyújtásával, irodalom- és könyvpropagandával támogatja az ország könyvtárainak tevékenységét.

Milyen feladatok várnak a 175 éves nemzeti könyvtárra a következő tervidőszakokban? Az egyik feladat a szocialista nemzeti könyvtári funkciórendszer továbbfejlesztése korunk igényei szerint; figyelembe véve, hogy általános jelenség a nemzeti könyvtárak szerepének a hazai könyvtári rendszereken belüli növekedése, vagyis a közműveltség fejlesztésének vállalása, és a nemzetközi információs rendszerek kialakításában való közreműködése.

Nekünk, nemzeti könyvtárosoknak a következő években erősíteniünk kell azt a felfogást, amely számol a magyarországi könyv- és könyvtártörténeti, művelődés- és tudománytörténeti, valamint az úgynevezett hungarika-kutatások jelenlegi fejlettségi szintjével, számot vet a magyar történeti és irodalomtörténeti stúdiumok forrásanyagainak (nyomtatványok, kéziratok, egyéb dokumentumok) bibliográfiai feltártóságával, figyelembe veszi a hazai közművelődési szint, elsősorban az olvasási kultúra fejlettségi állapotát, a tájékoztatástudomány, az információszoftárgyalkatás gépesítésére irányuló nemzetközi törekvések követelményeit. Az elmúlt évek tapasztalatainak, valamint a tudományos kutatás többször kifejezésre juttatott igényeinek ismeretében erősíteniünk kell a nemzeti könyvtárra háruló (művelődéstörténeti és tudománytörténeti szempontú, valamint a közművelődés igényeit figyelembe vevő) hungarika-kutatókat, vagyis a könyvtári hungarika-dokumentumok gyűjtésével és bibliográfiai számbavételével összefüggő feladatokat.

Erőnket reálisabban felmérve, nagyobb szervezettséggel kell részt vennünk a hazai szakirodalmi információs rendszerben és nemzetközi kapcsolataink szervezésében. A hazai szakirodalmi információs rendszer továbbfejlesztése érdekében a könyvtárak számára nyújtandó úgynevezett központi szolgáltatásokat új alapokra helyezzük, az új könyvtári törvényerejű rendelet végrehajtása során bővítjük. A tervezés és fejlesztés megalapozottabbá, átgondoltabbá és hatékonyabbá tétele, a komplex számítógépesítés könyvtári szakmai, gépi és számítástechnikai szellemi háttérére megteremtése érdekében az intézményen belül összefogottabb, egybehangoltabb, a különböző szakembereket (könyvtárosokat, rendszerszervezőket, számítástechnikusokat) együttesen igénybe vevő, rendszeres tevékenységet kell kifejlesztelnünk.

Mit kívánhatunk végül az ebben az évben jubiláló Országos Széchényi Könyvtárnak, hazánk nemzeti könyvtárának és önmagunknak? Allománya gyarapodjon kulturális életünk új, a gyűjtőkörébe tartozó kiadványokkal, gyarapodjon eddig még be nem gyűjtött értékekkel, hogy minél teljesebb és hitelesebb tükrö legyen nemzeti művelődésünk múltjának és szocialista kultúránk jelenének. Kívánjuk, de teszünk is érte, hogy a könyvtár mai gárdája és eljövendő nemzedéke lehetőleg töretlen ívben tudja a maga feltáró, bibliográfiai és kutatómunkájával bemutatni, az olvasók és kutatók rendelkezésére bocsátani az itt lecsapódó ismeretek folyamát.

Dr. Berza László:

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest-gyűjteménye

Százötven éve született Szabó Ervin és hetvenöt éves a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Es ha az évfordulók mögé nézünk, akkor kiderül, hogy már csaknem hatvan esztendeje halott Szabó Ervin, aki nagyszerű politikai és szervezőkészséggel formálta a főváros könyvtárát, aki máig is modern katalógusrendszerrel teremtett, a könyvállomány összetételét kialakította a központban, szociológiai állományt gyűjtött, ugyanakkor modern fiókhálózat létesítésén dolgozott, hogy a könyvet a főváros minél nagyobb tömegei elérhessék. Világosan meghatározta a várostörténeti feladatokat is, amelyet joggal várnak a könyvtártól az olvasók. Elképzelései egyértelműek voltak és azok eredményeként alakult ki a Budapest-gyűjtemény, amely 1914 óta — mint önálló részleg — állományában és letszámában sokat fejlődött. A számszerű növekedés mellett egyértelműen tisztázódtak a feladatok, amelyeket az ország legnagyobb — zömében nyomtatott dokumentumokkal foglalkozó — helytörténeti gyűjteményének végzenie kell. Az állomány gyűjtése és a profil kialakítása az önállóvá válás idején meghatározott elvek szerint történt és annak létrehozásában, valamint néhány budapesti téma irodalmának feltárásában az elődöknek vitathatatlan érdemei voltak.

A város történetének irodalmát a két világháború közt a Budapest-gyűjtemény dolgozó adták közre. Ebben az időben jelent meg Aquincum — a pesti és budai gyógyfürdők és gyógyforrások —, Buda és Pest 1686-os visszavívása, valamint Buda és Pest a szabadságharc idején témájú bibliográfiai összeállítás. Az ő érdemük, hogy a már korábban is gazdag, ritka becsű kiadványok, a XVI., XVII. századi történelmi eseményeket tárgyaló latin, német, olasz stb. nyelvű forrásanyagok, továbbá a XV. századi könyvritkaságok számát gyarapították. Ugyancsak az ő érdemük, hogy a fővárosi vonatkozású nyomtatványokat mindenkor igyekeztek a lehető

legteljesebben beszerezni, és a gyorsan szaporodó állományon belül mind formai, mind tartalmi jegyek alapján kisebb egységeket alakítottak ki.

A Budapest-gyűjtemény feladata az évtizedek során sokat módosult. Más volt a követelmény a megalakulás után, más az 1920-as, 1930-as években és természetesen más 1945 után, amikor a társadalmi, politikai változásokkal egyidejűleg sokrétűbb és határozottabb lett a gyűjtemény tevékenysége. A korábban elsősorban történelmi jellegű állomány tematikus gazdagítása mellett belátható közelségbe került annak a lehetősége, hogy az évtizedek alatt gyűjtött tapasztalatokat átadja a fővárosi és a vidéki könyvtáraknak.

Az anyag feltárásának szándékáról régi cédulákban maradt kartotékok árulkodnak. Előkerültek a Budapest Története Bibliográfia és a képkatalógus kezdetleges cédulái. A nagy vállalkozásokhoz azonban nem volt kellően fölkészült munkatársi gárda, így a töredékes munkák folytatására és befejezésére csak 1954-ben a Fővárosi Tanács által anyagilag és létszámában is megerősített osztály tudott vállalkozni. A jól szervezett osztály ekkor már nem csupán a százezer tételes várostörténeti bibliográfia kiegészítését és szerkesztését végezhette el, hanem emellett máig is használható, több tízezer tételes bibliográfiai összeállításokat készített. 1959—1960-ban adták közre Budapest a Tanácsköztársaság idején, Budapest munkásszorgalma 1919—1945 és Budapest szocialista fejlődése 1945—1959 c. cikkbibliográfiákat.

A továbbiakban nem a gyűjtemény történetének áttekintése a cél, hiszen ez a korábbi tanulmányokban és a könyvtár történetéről szóló könyvben már megtörtént. Ehelyett hasznosabb lesz a gyűjtemény mai állapotának, állományának ismertetése, a feltáró munka részletezése, az állomány megóvására tett erőfeszítések, a könyvek és más dokumentumok elhelyezése, valamint közeli és távoli terveink ismertetése.

A gyűjtemény feladata

A fővárosi irodalmának teljességre törekvő gyűjtése, szakszerű tárolása és a kutatást szolgáló feltárása *elsődleges tudományos feladat*. Az anyag teljessé tétele önmagában is nagy erőfeszítéseket kíván, a beszerzett dokumentumok sokszínű feltárása még inkább.

A gyűjtemény *közművelődési feladata* a tájékoztatás, a propagandamunka, az ajánló bibliográfiák elkészítése, a helytörténeti ismeretterjesztés, a honismereti mozgalom, az iskolai oktatás támogatása, a közművelődési érdeklődésű olvasók kiszolgálása, a rádió, a televízió, a filmgyártás, a könyvkiadók, a sajtó munkatársainak segítése.

Mint az ország legnagyobb és legrégebben működő könyvtári helytörténeti gyűjteménye — különösen az 1952-es Mt hat. valamint az azóta megjelent könyvtári vonatkozású törvények szellemében — *módszertani* segítséget nyújt a helyismereti feladatok ellátására kötelezett városi és megyei könyvtáraknak. Ezen kívül támogatja a közművelődési szinten működő helyismereti gyűjtemények kialakítását. A megyei könyvtárak helyismereti gyűjteményeinek létrehozásában, állományuk feltárásában, helyismereti vonatkozású kiadványaik szerkesztésében és lektorálásában a Budapest-gyűjtemény dolgozói korábban is sokat segítettek. Az országos helytörténeti és helyismereti értekezleteken, konzultációkon az osztály rendszeresen képviseltette magát és a vidéki könyvtárak munkáját meghatározó vitáknak ugyancsak tevékeny részesei voltak. Módszertani tevékenységét a Könyvtartudományi és Módszertani Központtal egybehangoltan végzi. A gyűjtemény a gazdasági, illetve közigazgatási vonatkozású dokumentumok gyűjtésével és feltárásával *közigazgatási* feladatokat is ellát.

Az állomány

1977 végén 60 000 kötetből, folyóiratból és kb. 300 ezer darab aprónyomtatványból, plakátból, fényképből állt a gyűjtemény. Ennek legjelentősebb része a *könyvanyag*, amely a régi Pest, Buda és Óbuda, valamint a peremtelepülések történetét, földrajzi, gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális stb. viszonyait leíró művekből áll.

A könyvállomány tetemes része a XVIII. századtól napjainkig megjelent 3600 kalendárium, amelyből a legkorábbi darabot 1616-ban nyomták. Az itt található egyik legrégebb magyar nyelvű kalendárium 1664-ben jelent meg, s ebben *Zrinyi Miklós életére és halálának körülményire vonatkozó korabeli bejegyzések* találhatók.

A kalendárium információk értéke különösen a XVII. és XVIII. században jelentős, amikor még újságot és minden egyéb hírközlő eszközt helyettesített, tehát a „tömegtájékoztatásnak” csaknem egyedüli eszköze volt. Igaz, a kalendárium tartalmában gyakran téves vagy felületes, mégis bizonyos témákhoz nélkülözhetetlen forrás. A néprajz, a népi életmód, a gazdálkodási szokások, a betegségek és népi orvoslások kutatója gazdag tárházra találhat bennük. A vásárok, az országos, megyei és vá-

rosi hatóságok és hivatalok ismertetését szinte hiánytalanul megtaláljuk a kalendáriumokban.

Jól rendezett és megközelítően teljes a fővárosi iskolák, egyetemek és más oktatási intézmények *értesszövegeiből, órarendjeiből, evkönyveiből* álló anyag. Ezeket elsősorú forrásként használják a város oktatásügyével foglalkozó kutatók, de gyakran az iskolai végzettség igazolásául is alapul szolgálnak. Állományunk említésre méltó és sokat használt részét jelentik az *almanachok, a telefonkönyvek, a címítárak, a vállalati alapszabályok, jelentések* stb. Nem hiányoznak a fővárosi *költségvetés tervei, zárszámadásai, az ügyosztályi jelentések, az egészségügyi, oktatási, gazdasági vonatkozású statisztikák* sem.

Különösen gazdag és teljesnek mondható az 1920-as évektől 1945-ig megjelent városi kiadványok gyűjteménye, mert ebben az időben a Fővárosi Házinyomda minden kiadványát hiánytalanul eljuttatta a könyvtárnak. Sajnos, manapság a főváros kezelésében működő nyomdák, sokszorosító üzemek nem mindig szolgáltatják be kötelező példányaikat.

A *szépirodalmi* részt a városról, annak részéről, a budapesti eseményekről vagy neves személyiségekről szóló művek adják. Ezek között a XVIII. és XIX. század elejéről származó, forrásértékű alkotások is találhatók.

Az 1849-ig megjelent pesti és budai nyomdatermékek — függetlenül attól, hogy tartalmaznak-e várostörténeti adatokat —, mint *nyomdász-történeti* dokumentumok jelentősek. E részleg gyarapítása, az itt keletkező hiányok pótlása igen nehéz.

Az állományban kezdetől fogva helyet kapnak a nem levéltári anyagnak minősülő *kéziratok*, amelyek a könyvekhez hasonló forrásoknak minősülnek. A korábban vásárolt kéziratok jelesebbje között említhetjük *Luprecht Ferenc: Historia Parochiae S. Annae... c. parókiatörténetét*, amely a vizivárosi Szent Anna plébánia-templom történetére vonatkozó bejegyzéseket őrzi. *Mezőssy László* 1848-as huszártiszt naplója betűhív kiadásban is megjelent, s a közeljövőben lát napvilágot *Max Paur Félix* 1830-as években keletkezett vázlatanyaga. Sok hasznos adatot tartalmaz egy városi tisztviselő évtizedeken át vezetett naplója. Különösen gazdag a főváros üzemcincinek, különböző intézményeinek története, amelyek hivatásos vagy amatőr történészek gondozásában készültek, de nyomtatásban nem jelentek meg.

Folyóiratból és napilapból csak a „budapesti profilúak” kerülnek a gyűjteménybe, ezek mellett természetesen megtalálhatók azok a ma már ritkaságszámba menő XVII., XVIII. századi lapok is, amelyek a korabeli Budáról és Pestről adnak hírt. A kutatók rendelkezésére áll többek között az *Europischer Mercurius*, a *Historischer und politischer Mercurius*, majd az ezeket követő német, latin nyelvű periodikák. Hozzáférhető a *Magyar Hirmondó* (pozsonyi), a *Magyar Kurir* (bécsi), valamint a reformkor számos hazai vagy külföldi kiadású irodalmi, társadalmi és politikai lapja. Az 1860-as évek végén kiadott folyóiratokat már válogatva gyarapítjuk. A jelentős budapesti adatokat tartalmazó, kurrens folyóiratokat ma is gondosan beszerzzük. Részben előfizetés útján, részben a kötelezőpéldányból gyarapítjuk a több mint négyszáz féle *üzemi lapból* álló gyűjteményt. Az 1950-ig Pest megyéhez tartozó *peremkerületi lapok* csaknem teljesen hiányoznak, mert a korábbi gyűjtőkori kódex a gyűjtőterületet szigorúan Budapest akkori határain belül állapította meg.

35 000 darab a szöveges vagy illusztrált *plakátok* száma. Általában csak a budapesti vonatkozásúak találhatók meg, kivétel a tanácsköztársasági és az első világháborús anyag. A napjainkban megjelenő plakátok beszerzése elsősorban a kötelezőpéldányokból történik, de szórványosan a magángyűjtőktől is értékes dokumentumok kerülnek elő. Az évi plakátgyarapodás kb. 1500—2000 darab. Feltárasuk *fényképkatalógussal* történik, vagyis minden plakátról két darab 9x13 cm-es fénykép készül, amelyből a betűrendes és szakkatalógus épül. A fényképek hátoldalán található a plakát néhány legfontosabb adata.

A *kisnyomtatványok* egy része (kb. 6000 darab) az úgynevezett „régi”, vagyis a nyomdák államosítása (1948) előtti időből való. Különösen értékes a 2200 darabból álló 1848-as *kisnyomtatványi* rész. A Szabó Ervin Könyvtárban honos decimális rendszerben tárolt anyag további gyarapítása már csak szórványosan magánosoktól lehetséges.

A gyűjteményben őrzött *térképek* száma mintegy 700 darab. Ezek közt találhatók nyomtatott várostérképek, közigazgatási, közlekedési és városépítési vázlatok és tervrajzok. Különösen érdekesek a külföldi kiadású könyvekben lévő, a török-kori Pest-Budát ábrázoló illusztrációk, amelyeken az 1686-ban ostromlott Buda védelmi rendszere, katonai erődítményei láthatók. Akad néhány Magyarországot ábrázoló XVI. századi térkép is. Említésre méltó még *Balla Antal* (XVI. század) két darab — Csepel-

szigetet, illetve a Duna-Tisza közötti területet ábrázoló — kéziratos térképe, valamint az 1810-ben megjelent *Lipszky János* által készített térkép, amely évtizedeken át alapja volt a pesti és budai térképészetnek, sőt maga *Hüdi János* is felhasználta a városrendezési tervéhez. A reformkorban készült térképeken már magyar nyelvű feliratokat találunk. Közülük legbecsesebb *Tomola Ferdinánd* és *Carl Vasquez* munkája.

Az idővel elavult, már csupán történeti értékű térképeket újabban váltották fel. Pest-Buda korszerű felmérése is mindinkább időszerűvé vált. A háromszögeléssel, lejt mérésével történt nagyszabású munka 1868-ban indult meg. Pestet *Doletsko Ferenc* és *Halácsy Sándor*, Budát *Halácsy Sándor* és *Varsády Lipót* térképezte fel. Ezek másolatai is megtalálhatók a gyűjteményünkben. Az 1880-as és 1890-es évekből származó térképeken a Fővárosi Közmunkák Tanácsa városrendező törekvéseit és eredményeit lehet nyomon követni. Bőségesen dokumentálják a Sugár út (Népköztársaság útja), a Nagykörút építését, a dunai rakpartok kiépítését és a régi belváros rendezési tervét. Az 1890-es évekből vannak olyan közlekedési térképek, amelyek egyúttal láthatók a lovasút, a villamosvasút, és az omnibusz és a földalatti nyomvonala.

A *képgyűjteményben* 50 000 fénykép található. Az eredeti felvételekből álló város-történeti anyag csupán kis részében párhuzamos a képkatalógusban — folyóiratokból és egyéb nyomtatványokból — feltárt képekkel. A gyűjtés 1957-ben kezdődött meg. Az állomány egy része magánosoktól, nagyobb hányada az MTI Fotószolgálat-tól származik. Abban az esetben, ha bizonyos városképi változások rögzítése sem a magánosoktól, sem az MTI-től nem várható, külön megbízott fotós készíti el a szükséges felvételt. Az első óbudai szanálások előtt pl. felvételek készültek a bontásra ítélt házakról, s ezek ma már egyedülálló dokumentumai a régi városrészeknek. A nagy gyűjtemény sok értékes fényképe között is különleges értékűek a *Klősz György* felvételei, amelyek az 1800-as évek végén és az 1900-as évek elején készültek.

Az *újság-szelvény-állomány* egyidős a Budapest-gyűjteménnyel. Gyűjtését már Szabó Ervin fontosnak ítélte, és kötelezővé tette az 1867-es kiegyezés után rohamosan fejlődő fővárosra vonatkozó sajtóinformáció visszamenőleges összegyűjtését. A mai gazdag újságkivágat-anyagnak a Fővárosi Levéltártól átvett és néhány magángyűjtőtől vásárolt rész az alapja. Már az 1910-es években működött a „Figyelő” szolgálat, amely a mai Sajtófigyelőhöz hasonló feladatot látott el. Természetesen a XX. század első évtizedeiben megjelenő lapok és folyóiratok számának növekedésével mind több lett az újságkivágat. Az 1910-es évek végére kialakult az egységes budapesti újság-szelvény-gyűjtemény, amelynek gyűjtési elvein, feldolgozási és tarolási módszerein később alig kellett változtatni. Az ETO-rendszerben osztályozott és tárolt szelvénytömeg könnyen áttekinthető. A 60—70 ezer darabra tehető anyagot ma is folyamatosan fejlesztik.

A feltárás

A megszokott gyakoritól eltérően a *betűrendes* és *szakkatalógus* mellett földrajzi katalógus is készül, amely a nagyobb és kisebb fővárosi földrajzi egységek irodalmát keresők munkáját segíti. A földrajzi katalógusban a feltárt anyag topográfiai rendezésben található.

A bibliográfia kiegészítését szolgáló kartotékanyag gyűjtése mellett készül a *képkatalógus*, amely a könyvekben, folyóiratokban vagy más nyomdatermékekben található metszetek, rajzok, fényképek stb. lelőhelyét és egyéb e képekre vonatkozó adatokat tartalmaz. A bibliográfiai feltáró munka másik „mellékterméke” az *arcképbibliográfia*, amely a fővároshoz — akár munkássága, akár születése jogán — kötődő neves személyiségek arcképének lelőhelyét tartalmazza.

Ugyancsak tekintélyes, több mint 30 000 darabból áll ma már az *életrajzi katalógus*, amelyben az előbb említett neves fővárosi személyiségek életrajzi adatait, méltatásait, nekrológiáját találhatjuk.

Mindezeken túl tovább fejlődik az *alnévlexikon*, az *eseménynaplár*, valamint a *szépirodalmi* művek budapesti vonatkozású részleteit bemutató katalógus.

A kiadványok

1975-ben indult a *Budapesti Füzetek* sorozat, amelyben a főváros társadalmi, gazdasági, politikai stb. életében történő vagy várható változások irodalmának ajánló bibliográfiái jelennek meg. Tartalmában valamennyi füzet a Fővárosi Tanács V. B. programjához igazodik. Már megjelent, vagy hamarosan megjelenik a budapesti agglomeráció, a környezetvédelem, a város egészségügye, közlekedése, a fővárosi három- vagy öt éves tervek válogatott irodalma.

A FSZEK Tanulmányok Új Sorozat-ban látott napvilágot *Gaal György*; Furkát Tamás... c. művének hasonló kiadása, hozzákötve *Zoltán József* tanulmánya a re-

formkori Pest-Buda népi szórakozásáról, továbbá Mezőssy László és Mar Paur Félix már említett munkáinak kiadása is indokolt, csakúgy, mint a XVI., XVII. századból való forrásértékű várostörténeti dokumentumoké. Hasznos volt az 1495-ös kiadású, úgynevezett érvágó kalendárium megjelenítése is. Az osztály munkatársai által készített tanulmányok között szerepel Jokai Mór, Ady Endre, Krúdy Gyula Budapestje c. szöveggyűjtemény.

Az olvasószolgálat

A tájékoztató-eszközök és az állomány sokszínűsége tette lehetővé az olvasók szám-szerű növekedését. A kutatók egy része állandósult, több éve kötődnek a gyűjteményhez, ahol tudományos vagy népszerűsítő műveiket készítik. Tudományos és ismeretterjesztő filmek és könyvek, tanulmányok, tv-műsorok, újság- és folyóiratcikkek elkészítéséhez is igénybe vették a gyűjtemény állományát.

Jó kapcsolat alakul ki a lapkiadókkal, a szerkesztőségekkel, a színházakkal, az iskolákkal, a múzeumokkal, valamint a tudományos és közművelődési, szakszervezeti stb. könyvtárakkal. Az olvasók között sok középiskolás diák és egyetemi hallgató található, de a honismereti mozgalom erősödésével növekedik a „közművelődési” szinten olvasók száma is.

Az 1973-ban helyreállított olvasóteremben (a volt Keleti Gyűjtemény helyisége) 20 olvasó számára van hely. A korábban ismertetett tájékoztatóeszközök és a kb. 1000 kötetes kézikönyvtár is itt található.

Tervek, elképzelések

A megnövekedett feladatokhoz a jövőben határozottabb szervezeti fölépítésű és létszámban is alaposan megerősített osztály szükséges. Az 1950-es évek elején a Budapest Történeti Bibliográfia elkészítéséhez megerősített osztálynak egyéb feladata lényegesen kevesebb volt, mint amit ma várnak tőle. A helytörténeti kutatás soha nem tapasztalt kedvező időszaka van kialakulóban, amikor a párt- és kormányprogramok is az ilyen irányú tevékenység fokozását kívánják. Ennek megfelelően kell a gyűjtemény tevékenységét megszervezni.

Alapvetően megváltozik az állomány feltárása is. A korábban megjelent hét-kötetes Budapest Történeti Bibliográfia kiegészítése, valamint az egyéb cédulákon szaporodó kartotékanyag, vagyis a főváros irodalmának és képanyagának sokrétű feltárása rendszeres szolgáltatássá válik.

Szervezettebbé és hatásosabbá kell tenni az állomány védelmét. Az egyszerű könyvkötéstől a legigényesebb restaurálásig minden lehetőséget meg kell teremteni, hogy a pótolhatatlan várostörténeti dokumentumok ne pusztuljanak tovább.

A nyomaték kedvéért utóljára hagytam a legfontosabb feladatunkat. Tudjuk, hogy a honismereti mozgalom erős szálakkal kötődik a különböző közgyűjteményekhez, így a könyvtárakhoz is. Ennek megfelelően a könyvtárak helyismereti tevékenységét úgy kell megszervezni, hogy az azt igénylőknek, mind nagyobb segítséget tudjanak adni. Mind a kutatási, mind a közművelődési érdeklődés támogatását szolgálja a jó bibliográfia, amely a helyismereti anyag részletes feltárására hivatott.

A budapesti vonatkozású dokumentumok bibliográfiai feltárását a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest-gyűjteményében az 1950–1960-as évek során elvégezték és hét kötetben, mintegy százezer tétel bibliográfiában közreadták. Hasonló feladat vár a megyei helyismereti anyaggal rendelkező néhány városi könyvtárra. Ennek értelmében a könyvek és a kurrens folyóiratok, illetve napilapok kicédulázása mellett az 1945 előtt megjelent periodikák átnézése lenne a feladatuk. A friss anyag feltárását a megyei könyvtárak megszervezték, a retrospektív állomány földolgozására azonban nem tudnak vállalkozni. A több ezer folyóirat és napilap átnézésére nem telik az erejükből, de ésszerűtlen is lenne tizenkilenc helyen ugyanazt az anyagot földolgozni.

Egyetlen helyes megoldásnak az az elképzelés látszik, amelynek értelmében — a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár irányításával — a kérdéses állomány földolgozását központilag végeznék el, így az egyszeri átnézéssel (tizenkilenced résznyi munkával) összegyűjtött adatokból elkészülhet az ország legteljesebb helyismereti bibliográfiai apparátusa, mégpedig az érdekelt megyei könyvtárak gondozásában.

A munka szervezését a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár vállalja, az elképzelést az Országos Széchenyi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központja helyesli, csupán a munka személyi és anyagi feltételeit kell a kulturális irányító szervezeteknek megteremteniük.

A könyvtárak és a honismereti mozgalom együttműködése Győr-Sopron megyében

Abban a városban és abban a tájban, ahol mi élünk, ahol az írás-olvasás majdhogynem ezeresztendős múltra tekinthet vissza — hiszen *I. István* a győri püspökséggel együtt káptalani „oskolát” is létesített —, ahol az erődítmények védelmében lakó polgárok települése már 1271-ben és 1277-ben városi rangot kapott, ahol Mátyás humanizmusa nemegy épületben és írásos emléekben maradt fenn, ahol a mai Mosonmagyaróvárott *Huszár Gál* az 1550-es években több művet bocsátott ki kezdetleges sajtójából és ahol — Győrött — a korai barokk költészet a XVII. század elején, az építészetet megelőzően kivirágzott (s még hosszasan sorolhatnám szülőföldünk rangos művelődés-történeti emlékeit), ott van mit feltárni, felkutatni, Ott kötelesség a helytörténettel való foglalkozás azok számára, akik olyan elődöknek a példáját láthatják, mint a soproni Berzsényi Gimnázium tudós tanárait a XVIII. században, *Kis János* ottani és győri tevékenységét vagy *Müller Ferenc* győri bibliopola korszakos munkásságát, s a többiekét. És vajon kit ne buzdítana a bűvárkodásra a tény, hogy *Révai Miklós* e város várfalai között fogalmazta meg az „édes anyanyelvünk” belénk ivódott szókapcsolását, amely úgy a sajátunk már, mint *Balassi Balint* 400 éves „édes hazánk” kifejezése.

Hosszú volna mindent elsorolni, s csupán azt jegyzem meg meg, hogy a mi könyvtárunk már a 81. esztendejét éli és ez az „öregetség” egyben arra is utal, hogy állománya szinte felbecsülhetetlen értékű. Jelzésül csak annyit, hogy 1843-tól majdnem teljes az újságállományunk, pedig volt idő, mikor 9—10 lap is megjelent a négy folyó városában. És se szeri, se száma a periodikáknak, a helyismeret szempontjából fontos dolgozatoknak, kiadványoknak. Az eddig elmondottak is igazolhatják, hogy mennyire köteleességünk élni a lehetőségekkel, az adottságokkal, a gazdagsággal.

A jelennel kapcsolatos helyismeret vonatkozásában könyvtárunk úgy igyekszik megfelelni feladatainak, hogy jó hatással legyen a hálózat jelentősebb könyvtáira is. Úgy is fogalmazhatunk, hogy Győr-Sopron megye közművelődési A és B típusú könyvtárai a közművelődés támasztotta feladatokat közéleti gyakorlatként értelmezik. Mit jelent ez a megfogalmazás?

Mindenekelőtt azt, hogy itt a Megyei Könyvtárban 1964-től fokozatosan önállósult az a munkaterület, amely a helyismerettel foglalkozik. Ugyanakkor közéletiek is vagyunk, hiszen a megfelelő kapcsolatok nélkül ez a munka el sem képzelhető. Munkatársaink itt Győrött, de Sopronban, Óvárott, Csornán, Kapuvárott is benne élnek a várospolitikában, közéleti funkciókat töltenek be, feladatokat vállalnak, ötleteket, javaslatokat adnak.

Hogyan, milyen eszközökkel?

Először néhány szót kiadványainkról. A Honismereti Akadémia megnyitása alkalmával *Molnár Béla* elvtárs azt mondta, hogy a mozgalom és a kapcsolódó intézmények fordítsanak megfelelő gondot az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság kutatására. Mi ezzel összefüggésben a megye nagyobb könyvtárainak kollektív munkájával közreadtuk cikkgyűjteményeinket az 50. évforduló tiszteletére. Két nép szíve dobbant itt össze... címmel pedig a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, közelebbről az egész 1917-es esztendő megyei visszhangját válogattuk össze; ezt követte a Fries szelek fújnak... című, 1918 eseményeivel foglalkozó válogatás, majd pedig 1919 cikkei következtek két kötetben *Történelmet csinálunk...* címmel. E kiadványok jó források lesznek most is, hiszen nem egy olyan anyag rész is van a kötetekben, amelyekről a Széchenyi Könyvtárnak is alig van tudomása. A Győri Élet című „irodalmi, politikai és művészeti” hetiszemlére gondolok, amely 13 számot ért meg 1919-ben, mindjárt az év elején.

Ugyancsak a megnyitón beszélt *Port Árpád*, a megyei pártbizottság titkára arról a szép és fontos helyismereti vállalkozásról, amely a megyei pártbizottság és a megyei tanács gondozásában a Felszabadulási Pályázat vissza-visszatérő kiírásaiban valósul meg. Könyvtáraink ebben is részt vesznek és a megye munkásmozgalmának megírásában is közreműködnek. Ennek mintegy előtanulmányaként is felfoghatjuk az ugyan-csak megemlített Győr-Sopron megye forradalmi harcainak életrajzgyűjteménye című munkát. Ennek megírásában is részt kaptak könyvtárosaink, a külön kötetben megjelenő bibliográfiát *Sinay Jenő*, a Megyei Könyvtár igazgatóhelyettese állította össze.

A munkásmozgalmi témák mellett egyéb, az egész megyére kiterjedő helyismereti kérdésekkel is foglalkozunk. Már jó néhány évre visszatekintő a Kisfaludy Károly Könyvtár Füzetei sorozat, amelyben közreadtuk pl. Tuba Lászlónak, a Mosonmagyaróvári Városi Könyvtár igazgatójának a dolgozatát a Moson megyei tanítószög múlt század végi szervezeti életéről vagy az említett Ecker János-féle napló válogatását, a Győri Élet-et bemutató tanulmányt, továbbá dr. Jenei Ferencnek a régebbi magyar irodalom győri vonatkozásait feltáró munkáját, amelyet a szerző könyvtárunk megbízásából állított össze. Sajnos, már posztumusz kiadvány lett. Kiadtuk azt a tanulmányt is, amely Petőfi győri kapcsolatait dolgozta fel és kiadás előtt áll Adynak a Győri Hírlap-hoz fűződő kapcsolatát bemutató anyag is. Egyébként is, amit Győr 1919-ben produkált Ady halálával összefüggésben, azok történeti anyagának nagyszerű megnyilvánulása. S éppen ezért is nevezte el — könyvtárunk ebben javaslattevő volt — akkor épülni kezdő lakótelepét, ahol ma már vagy 40 ezer ember él, Ady-városnak...

És még mindig a kiadványoknál időzve: módszertani segédanyagként adtuk kézbe a társintézményekkel együtt a Kisarjadt Szabadság című összeállítást, amely a felszabadulás 30. évfordulója alkalmából adott eligazítást a megye közművelődési munkásainak. S ide tartoznak persze a Felszabadulási Pályázatok díjnyertes ayaigaiból összeállított antológiák is, amelyek szerkesztésében ott van vagy ott volt a könyvtár munkája...

Az Ady-város elnevezéséről szoltam az imént, ez a jelenség azonban nem egyedi. A könyvtárak minden városunkban javaslattevő szerepet töltenek be az utca elnevezéseknél, az emléktáblák elhelyezésénél, megszövegezésénél. Így került emléktábla például — hogy csak a legutóbbi említsem — az új Széchenyi Nyomda falára, hiszen az avatás évében ünnepeltük a városi nyomdakultúra 250. évfordulóját, amivel nem sok magyar város dicsekedhet. Persze a hangsúly nem a dicsekvésen, hanem a tényeken van.

Mindez egyben a közéletiség megnyilvánulása is, ami annak is jele, hogy megyénkben a testvérintézmények együttműködése példamutató. A rendeletektől függetlenül alakult ez ki az évtizedek folyamán. Ez az együttműködés hozott gyümölcsöző eredményeket: a szocialista brigád mozgalommal való kapcsolatban is. Itt a megyében a közművelődés intézményei nemcsak szervezett keretek között tartanak kapcsolatot a szocialista brigádokkal, hanem személyenként is, mintegy beleépülve egy-egy szocialista brigád közösségébe. Segítik kulturális vállalásaik megfogalmazását és teljesítését, arról nem is beszélve, hogy ezáltal sokkal nagyobb tömegekhez jutottunk el, baráti szálak szövődtek és szövődnek. Éppen ezért is *javaslom, hogy a honismereti mozgalmon belül próbáljuk meg ennek országos megvalósítását. Ne csak hivatásos közművelőlők vegyenek részt ebben a munkában, hanem általában a települések értelmiségi dolgozói.* A kapcsolat így majdhogynem „társadalmi” jelleget, tömegméréteket érhetne el. Hatása pedig számottevő lehetne, hiszen a Győr megyei keretek között a szocialista brigádok részére szervezett vetélkedők jelentős mértékben fokozták a könyvtár iránti érdeklődést. A terme.összövetkezeti szocialista brigádok esetében előbb csak egy — a győri — járás kollektívái részére hirdettek vetélkedőt és ezen keresztül több mint ötezer brigádtag jutott el a községi és egyéb könyvtárakba. Tudatformálás ez? Igen. Módszer és lehetőség, amelyet — éppen az eredmények nyomán — a megyei pártbizottság javaslatára megyei keretek között szerveztünk meg az elmúlt évben.

És meg kell említenem azt a vetélkedőt is, amelyet a Hazafias Népfőnt VI. kongresszusára való felkészülés jegyében hirdettünk meg itt Győrött az üzemek szocialista brigádjai számára. Juhász Róbert a Népfőnt című folyóiratban értékelte ezt a kezdeményezést, amelynek a lebonyolításában, a kérdések összeállításában könyvtárunk orszolánrészt vállalt.

Mindezek az eredmények nem maradtak meg a megyei könyvtár falain belül.

Atvették más könyvtáraink is. Minden nagyobb könyvtárunk részt vállalt az adott település kulturális — és ezen belül természetesen a helyismeret — kérdéseinek a feltárásában. Kapuvártott a Honismereti Napok, Óvárott a Szigetközi Napok, Csornán a Rábaközi Napok előkészítésében jeleskednek könyvtáraink, Sopronban pedig ott vannak az Ünnepi Hetek, Győrött a Győri Nyár programjai. Így és ezzel magyarázható meg az az öröndetes tény, hogy — most csak saját könyvtárunkat említve — olvasóink száma ebben az új épületben még az optimista számításokat is meghaladó mértékben emelkedett. Egy-két számadat meggyőzően igazolhatja ezt: másfél év alatt közel 11 ezer a beiratkozott — 14 éven felüli! — olvasók száma, 150 ezer ember látogatta meg könyvtárunkat és mintegy 340 ezer kötetet kölcsönöztünk ki. Munkásolvasóink száma mintegy 250 százalékkal emelkedett, napi látogatottságunk a kétműszakos szolgáltatási időben átlagban 500 fő. Csak összehasonlításképpen említem meg, hogy a régi „köz-

könyvtárnak" 1938-ban mindössze 389 beírt olvasója volt 1 év alatt, a kölcsönzött kötetszám pedig nem érte el a 10 ezret. A kulturális forradalom, s ne hangozzék ez szólásnak, ezekben a számokban is a győzelem, a siker jeleként értékelhető.

Sok mindenről lehetne és kellene is még beszélni, de talán ez a vázlatos áttekintés is adott némi tájékoztatást a Győr-Sopron megyei könyvtárak és a honismereti mozgalom kapcsolatáról.

Jászberényi Ferencné:

A Győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár helyismereti gyűjteménye

A könyvtár története egybefonódik a helyismereti gyűjtemény kialakulásával. Hajdani elődünknek, a Győri Városi Könyvtárnak 1896 az alapítási éve. *Sefcsik Ferenc*, a város levéltárnoka és első könyvtárosa 1898-ra érte el a levéltár és a könyvtár különválását. 1901-től került az intézmény a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyeletének hatáskörébe, s 1908-tól nyilvánították közgyűjteménnyé. E kezdeti időszakban vetette meg *Sefcsik Ferenc* a mai helyismereti gyűjtemény alapjait is, azaz megkezdte az első győri nyomda, az 1727-től 1850-ig Győrött működő Streibig-nyomda kiadványainak gyűjtését. Ez ma különgyűjtemény a helyismereten belül.

Magának a helyismereti gyűjteménynek — mint várostörténeti gyűjteménynek — a kialakulása már a könyvtár következő igazgatójának, az 1933-tól 1964-ig működő *dr. Bay Ferenc*nek nevéhez fűződik, aki a könyvtár 1938-as évkönyvében így számol be erről a munkáról: „Feladatunknak ismerjük a városunk múltjára és jelenére vonatkozó művek megszerzését. Ezideig a nagyobb, monografikus munkákat, újságokat és folyóiratokat gyűjtöttük egybe, melyeknek egységbe foglalása megindult, s ezekből szervezzük meg ... önálló gyűjteményünket, a Győri Gyűjteményt.”

A felszabadulás után új fejezet kezdődött a könyvtár életében is. A jelentős kárt okozó háborús hanyattatás után több könyvtár egyesüléséből — de a városi közkönyvtár állományára épülve — 1952-ben létrejött a Megyei Könyvtár. Bár nagyon szűk helyiségben működött. 1955-ös munkatervében már kiemelten foglalkozott a tájjellegű irodalom gyűjtésével. Ilyen örökség és ilyen lelkes tettekkészség birtokában nem érte váratlanul könyvtárunkat az 1961. évi Gödöllői Bibliográfiai Tanácskozás, ahol első ízben foglalkoztak országos szinten a könyvtárak helyismereti munkájával és az az 1964. évi miniszteri utasítás sem, amely kötelezően előírta, hogy „a megyei könyvtár felkutatja, gyűjti és feltárja a helyismereti irodalom dokumentumait, segíti a helytörténeti kutatást”. Annál is inkább, mert nálunk már 1963-tól működött helyismereti tevékenységgel foglalkozó könyvtáros, 1965-től pedig már ketten végeztük — tervszerű munkamegosztással — az immár különgyűjteményként működő helyismereti gyűjtemény fejlesztését és feltárását. A szépen megindult munkát 1969-ben a könyvtár kisebb épületbe költöztetése, az állomány nagy részének becsomagolása és a város különböző pontjain szétszórt raktárakban való tárolása nem állította ugyan meg, de sok tekintetben visszavetette. Nagyon rossz munkakörülmények között dolgoztunk ebben az időszakban, bár a könyvtárvezetés ekkor is megértően segítette munkánkat. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy ebben az időben alakult meg az önálló helyismereti csoport. *Sinay Jenő* csoportvezető — jelenleg a könyvtár igazgatóhelyettese — szakszerű és lelkes irányításával igyekeztünk felkészülni az új könyvtáráépület adta lehetőségekre és egyben a nagyobb feladatok elvégzésére.

1976 januárjától dolgozunk itt. Bár a könyvtár állományát ez az épület sem tudja befognadni, a helyismereti gyűjtemény és a helyismereti kutatók méltó helyet kaptak. Külön kutatóterem áll az olvasók rendelkezésére, itt helyeztük el a 7000 kötetes könyvés és az 510 tekercs mikrofilm-gyűjteményt. Az olvasóterem elkerített övezete ad otthont a helyismereti képgyűjteménynek (29 000 egység), a lapkivágatok dobozainak, valamint az aprónyomtatvány- és a plakátgyűjteménynek. A helyismereti folyóirat- és újságyűjtemény 2900 kötetből áll.

A történeti ismertetés után magával a gyűjteménnyel, mint dokumentumanyaggal, kívánok foglalkozni, először is a gyűjtőkörrel, amelyet földrajzilag, kronológiailag, tartalmilag és formailag határoltunk körül a *Bényei-féle* elv alapján. (*Bényei Miklós*: Helyismereti munka a „B” típusú könyvtárakban. Bp. 1974.)

Földrajzi határok. Gyűjtjük a Győr-Sopron megye mai közigazgatási területére, továbbá a történelmi Győr, Moson és Sopron vármegyék jelenleg más megyéhez vagy a szomszédos országokhoz tartozó helyeiséire vonatkozó dokumentumokat. Ez utóbbiakat csak idetartozásuk idejéig.

Kronológiai határai — egy kivétellel — nincsenek a gyűjteménynek. A megye egész múltját és jelenét átfogja a gyűjtés, mégis elsődrendű törekvésünk, hogy a mai, az egyidejűleg keletkező anyag kerüljön a gyűjteménybe. Az évszázadok folyamán keletkezett, nagy értékű és hiányzó anyag beszerzése is célunk.

A gyűjtőkör **formai** meghatározása lényegében azokat a dokumentumtípusokat jelöli meg, amelyekből a gyűjtemény áll. A következő dokumentumfajtákat gyűjtjük: könyvek — ideértjük a Streibig-gyűjteményt és az iskolai értesítőket is —, periodikumok: hírlapok, folyóiratok; mikrofilmek; lapkivágatok, aprónyomtatványok, plakátok, térképek, kéziratok, illetve gépiratok, képdokumentumok, kották, másolatok, hanglemezek. Most igyekszünk lerakni az alapjait a hangszalag-gyűjteménynek, s kialakítani a helyi amatőrfilm-stúdió segítségével a filmtárat.

Gyűjteményünk **tartalmilag** szintén átfogó jellegű. Komplex információtár kialakításán munkálkodunk, nem mellőzünk egyetlen ismeretágot vagy szakterületet sem. Egyaránt gyűjtjük tehát mindazokat az irodalmi alkotásokat — szépirodalmat és szakirodalmat egyaránt —, melyeknek tárgya, tartalma a megyére vonatkozik, illetve cselekménye Győr-Sopron megyében játszódik. A dokumentumfajták részletesebb bemutatásával érzékeltetjük a nálunk kialakult gyakorlatot.

Könyvek. Gyűjtjük a nyomdai úton vagy más sokszorosítási eljárással készült kiadványok közül elsősorban a megye-, város-, községmonográfiákat, üzemtörténeteket, földrajzi munkákat, és a megyei személyek életrajzait is. E tekintetben *Héthy Zoltán* meghatározását vesszük alapul, miszerint mindazokat a személyeket, akik Győr-Sopron megye területén születtek, tevékenykedtek vagy életük nagy részét itt élték le, alkotó munkásságuk egésze vagy nagy része megyénkhez kapcsolódik, helyi személynek fogadjuk el, ide soroljuk továbbá azokat a személyiségeket is, akik Győr-Sopron megye területén haltak meg — de csak az itteni tevékenységükről, haláluk körülményeiről és emléküik ápolásáról szóló irodalmat gyűjtjük.

A könyvek másik nagy csoportját az önálló, egybefüggő részleteket, közleményeket tartalmazó tanulmánykötetek, gyűjteményes művek, adattárak alkotják. Pl. Az államosítás közoktatásunkban. Bp. 1976. — Ki mit gyárt, kutat, tervez, szolgáltat, forgalmaz? Termelőfogyasztás 1972. Bp. 1972.

Gyűjtjük az olyan kiadványokat is, amelyek a megyére csak elszórt részadatokat, részinformációkat közölnek. Közülük azonban csak azokat tekintjük a helyismereti gyűjtemény részének, amelyek olyan témákat dolgoznak fel országos vagy dunántúli szinten, amelyről nem áll rendelkezésünkre kifejezetten helyismereti irodalom.¹ Gyűjtjük a megye területén lezajlott konferenciák, tudományos ülésszakok előadásait, jegyzőkönyvét közlétező köteteket is.² És természetesen gyűjtjük a honismereti tevékenységgel kapcsolatos módszertani elméleti irodalmat, akkor is, ha általános jellegű.

Külön nagy csoportot alkotnak a **helyi kiadványok**. A megye területén működő nyomdáknak készült vagy a helyi kiadók által megjelentetett, nem helyismereti tartalmú művek tartoznak ide. Ez az egyetlen csoport, amelynek kronológiai határai vannak, a nyomdák államosításáig gyűjtjük ezeket a kiadványokat, művelődéstörténeti, nyomdatörténeti szempontból. Itt szólok néhány szót a már említett Streibig nyomdatörténeti gyűjteményünkről, melyet nagy gonddal fejlesztettünk. Jelenleg már csaknem 800 egységből áll a gyűjtemény. A gyűjteményt részletesen ismereti *Pernesz Gyula* a Honismeret 1977/2—3. számában.

Periodikák és mikrofilmek. Mi a hírlapokon és folyóiratokon kívül a mikrofilmeket is idesoroljuk azért, mert egyelőre csak periodikákat tartalmazó mikrofilmjeink vannak, de erre van a legnagyobb szükségünk. Azt hiszem, nem túlzás, hogy kiemelkedően jó periodikagyűjteménnyel rendelkezünk, állományunk meghaladja a 2900 kötetet, de a régi Sopron vármegyei anyagunk szinte csak mikrofilmen található. A periodikákat az első, felkutatott megyei periodika indulási évétől, 1779-től gyűjtjük. Állományunkban az első lap: egy 1844-es *Csarnok* című győri kéziratot újság, melyet a győri jogakadémia diákjai készítettek és terjesztettek egymás között, szerkesztője

¹ *Sebestyén Gyula*: Dunántúli gyűjtés c. könyve, vagy *Marosi Ernő*: Magyar falusi templomok, Bp. 1975.

² *Dunántúli Analitikai Konferencia, Győr, 1971.* - vagy *Soproni Műszaki Hetek Környezetvédelmi előadásai, Sopron, 1972.*

Vas Gereben volt. A periodikagyűjtésnél ugyanazok az elvek érvényesek, mint a könyvvelknél. Példaként a pozsonyi Magyar Hírmondót említeném, amely egyszerű mint helyi szerző terméke került be a gyűjteménybe. *Rát Máttyás* Győrött született és élete nagy részét itt töltötte, másrészt bőséges terjedelemmel foglalkozik Győr-Sopron megyével.

A gyűjtemény gyarapítása. Majdnem minden gyűjteményegységünk fejlesztése vásárlás, előfizetés, ajándékozás, osere, másolat vagy saját előállítás útján történik. Az egyik legfontosabb, speciális gyarapítási forrás a kötelespéldány-szolgáltatás. A Képzőművészeti Alap képes levelezőlapjai is így kerülnek a könyvtárba az Országos Széchényi Könyvtár útján. A fényképgyűjtésben a csere sajátos formáját alakítottuk ki a megyei lap és a már megszűnt Győr című lap szerkesztőségével. Szerződésünk értelmében a lapokban megjelent fotókat válogatás céljából havonta megkapjuk. Gyűjteményünk számára kiemeljük belőlük a helyi anyagot, a többit pedig csoportosítjuk a lap archívumának. A nálunk maradt és feldolgozott helyismereti képanyagot kérésre azonnal a szerkesztőség rendelkezésére bocsátjuk. Az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztójának szolgáltatása révén a nemzeti könyvtár és a nagykönyvtárak ingyenesen átengedik az ún. főlépéldány-anyagot. Fontos gyarapítási forrás a könyvtárakban készült helyi témájú kutatások, pályázatok, szakdolgozatok, disszertációk kéziratának bekötése ellenében kapott gépiratos anyag. Gyűjteményünkben mintegy 780—800-ra tehető a nálunk könyvként kezelt honismereti pályázatok, szakdolgozatok és disszertációk száma.

Feltárás. A helyismereti gyűjtemény, a különböző dokumentumfajták semmit sem érnek, ha nem tesszük ezeket hozzáférhetővé, ha nem tárjuk fel a bennük foglalt információkat, nem rendszerezjük, vagyis ha nem tesszük használhatóvá.

Az olvasók, a kutatók, de saját eligazodásunk, fejlesztő munkánk érdekében is, gyűjteményünkről és a gyűjteménybe nem tartozó helyismereti információkról különböző szintű és jellegű nyilvántartások állnak rendelkezésre.

1. A betűrendes és az ETO-rendszerre épülő szakkatalógusok tárják fel a könyv-, a periodika- és a mikrofilm-állományt. Felvettünk olyan cédulákat is, amelyek olyan műveket írnak le, amelyek nem tartoznak szorosan a gyűjteménybe, de anyaguk mégis nélkülözhetetlen a helyismereti kutatáshoz. A nyomdai katalógusban tartjuk nyilván az ún. helyi kiadványokat. Betűrendes, szak- és kronológiai katalógus tárja fel a Streibig nyomdatörténeti gyűjteményt.

2. Az analitikus cédulanyilvántartások közül elsőként a helyi lap — korábban lapok — cikk-katalógusát említem. A repertorizálást magunk készítjük. Ide tartoznak az országos periodikák cikk-katalógusai is. A könyvtárba járó lapokból 226 féle hírlapot és folyóiratot válogattunk ki és a megadott gyűjtőkörü szempontok alapján együttesen repertorizáljuk a megyénkkel foglalkozó írásokat.

Külön katalógusokba gyűjtöttük a megye kitüntetettjeinek anyagát. A helyi iskolai értesítőkből az öt legnagyobb győri iskola anyagát dolgoztuk fel eddig. A helyi múzeum évkönyveinek 15 éves anyaga nyomtatásban is megjelent, a jövő évben jelenik meg a következő ötéves időszak repertórium, a 20. kötet mellékleteként.³

Úgynevezett személyi katalógust is építettünk, melyben a helyi személyek és más nevezetes személyiségek helyi vonatkozásait foglaltuk össze rövid szócikkekben, a források feltüntetésével. Mi ezt a katalógust helyi életrajzi lexikonnak szoktuk nevezni.

3. Az önfeltáró jellegű gyűjteményi egységek közül először a képdokumentumokról szöveg. A fényképeket 23x32 cm-es kartonlapokra ragasztjuk, rávezetjük a képre vonatkozó adatokat, információkat. Ezekről tehát nem építünk katalógust, raktári rendjüket, elhelyezésüket úgy alakítottuk ki, hogy ez egyúttal a tematikus feltárás is. Így oldottuk meg az aprónyomtatvány- és plakátgyűjtemény rendszerezését is.

A lapkivágatokat A/4-es papírlapokra ragasztjuk, s az e célra rendszeresített dobozokban tároljuk. A Magyar Hirdető Sajtófigyelő Szolgálatánál 1962-től fizetjük elő, s ezzel egyrészt kiegészítjük a már említett cikk-katalógusunkat, másrészt olyan dokumentumokhoz jutunk, amelyeket egyébként nem tudnánk beszerezni. A Szolgálat az országos, a vidéki és az üzemi lapokban, folyóiratokban megjelent, a rádióban, a tévében sugárzott, valamint az MTI által készített anyagot juttatja el hozzánk.

Az önfeltáró gyűjteményegységeket, amennyiben formai eltéréseik megengedik (kép, plakát, lapkivágat, aprónyomtatvány, cédulák) igyekeztünk egyöntetű tematikus és földrajzi rendszerben feltárni, hogy a használók, az olvasók egyetlen rendszer megismerésével igazodhassanak el a különböző dokumentumfajták kutatásakor. A tapasztalat azt mutatja, hogy ezt több-kevesebb sikerrel meg is tudtuk valósítani.

³ Jászberényi Ferencné: Repertórium az Arrabona 1—15. sz. kötetéhez. Győr, 1973.

Fördös Andrásné záróbeszède

Nagy szeretettel és tisztelettel köszöntöm Önöket Győr-Sopron megye párt-, állami és társadalmi szervei, megyénk egész lakossága nevében az V. Honismereti Akadémia utolsó napján.

Egy-egy hosszabb ideig tartó együttes tevékenység végén szinte minden területen értékelni, összegezni szokták a végzett munkát. Önkéntelenül is megfogalmazódik a kérdés — szervezőkben és résztvevőkben egyaránt —, vajon elérte-e célját a befejezett rendezvény. Bennünket, helybelieket elsősorban természetesen az foglalkoztat, vajon sikerült-e programjainkkal kielégíteni az Önök sokirányú érdeklődését. Vajon be tudtuk-e mutatni megyénk eredményeit, természeti szépségeit, a honismereti mozgalomban végzett munkánkat úgy, hogy abból Önök — akik kitűnő ismerői és aktív résztvevői e munkának — hasznos és alkalmazható tapasztalatokat szerezhessenek.

Égész heti közös munkánk mélyreható értékelésére, messzemenő következtetések levonására ilyen rövid idő alatt természetesen nem vállalkozhatunk. Azt azonban hiszszük — s reméljük, Önök is egyetértének velünk —, hogy jó volt, érdemes volt hazánk e patinás, s általunk nagyon szeretett tájegységének életébe bepillantani, az ember és a természet alkotta értékeket megismerni. Reméljük, hasznos volt megmutatnunk, hogy milyen eredményeket értünk el építészeti környezetünk védelmében, s talán hibáink, gyengeségeink is hasznos tanulsággal szolgálnak. A nagy múltú Soproni Város-építő Egylet eredményes tevékenysége talán szemléltette, mennyire fontos feladatunk a szülőföld megszerettetése, az egészséges patrióta érzés kialakítása, ápolása. A Stádel Károly Szocialista Brigád — még bennünket is meglepő — nagyszerű üzemtörténeti kiállítás, úgy véljük, nagyszerű bizonyítéka volt az üzem szeretetének, a közvetlen környezet megbecsülésének. E rövid egy hét alatt megismerhették, hogy Győr-Sopron megyében a honismereti mozgalom alapközösségei, a szakkörök, miként végzik mindennapi munkájukat, hogyan segítik ezt nálunk a közgyűjtemények, különösen a könyvtárak. Igyekeztünk Önöknek megmutatni megyénk legszebb tájait, a vadregényes Szigetközt, a sajátos hangulatú sokoróaljai dombvidéket, a Rábaközt, az Európa-díjjal kitüntetett Sopront és környékét, s nem utolsó sorban megyénk székhelyvárosát, Győrt.

Remélem, e felsorolással nem keltettem az önelégültségnek még a látszatát sem. Nem ez volt ugyanis a szándékom. Akik részt veszünk e munkában, tudjuk, hogy rengeteg még a tennivaló, a javítani való megyénkben is. De most, amikor az Önök itt-léte ünnepnapokká alakította dolgos hétköznapjainkat, igyekeztünk mi is szebbik arcunkat mutatni, nem a magamutogatás igényével, hanem a jót, a hasznosat bemutató szándékkal. Helyenként gondjainkról is beszámoltunk, illetve nem hallgattuk el ezeket az Önök kérdéseire adott válaszainkban, hiszen tudjuk, hogy a honismereti akadémiaik hagyományos gyakorlata a tapasztalatsere is, s ennek az igénynek csak úgy tudunk megfelelni, ha együttlétünket az őszinteség, a kölcsönös segíteni akarás jellemzi.

Kérem, hogy továbbra is az oly sokszor megcsodált és eléggé el nem ismerhető lelkesedéssel végezze embert, hazát gazdagító nagyszerű munkájukat népünk, s a világ népeinek hasznára, boldogulására.

Kossuth Lajos születésének 175. évfordulóján¹

A 175 évvel ezelőtt született Kossuth Lajos több szeretettel és több gyűlölettel találkozott életében, mint bármelyik magyar kortársa. Halála után pedig a helytállásnak és az előrelépésnek kivételesen hatékony ösztönzőjévé vált ugyan, de önkényes értelmezések, kisajátító és torzító törekvések kiszolgáltatottjává is. De az igazi Kossuth, ha sokak elől időszakosan el is takarta a rágalom és a tömjénfüst, azonos maradt önmagával, azonos azzal az életének értelmet adó, vereségei ellenére is minden kortársánál eredményesebb küzdelemmel, amit a feudalizmus felszámolásáért, Magyarország polgárosításáért és önrendelkezése megteremtéséért folytatott.

Ennek az ünnepi megemlékezésnek a keretei nem engedik meg, hogy sokoldalúan mutassam be pályájának alakulását, de a köztudatban élő Kossuth-kép hiányosságai és torzulásai mégis indokolttá teszik, hogy vázlatos áttekintésben kísérletet tegyek küzdelmei céljának és értelmének felidézésére.

Pályájának kezdetén sem rang, sem vagyon nem segítette Kossuthot az előrejutásban, de nem is akadályozta a valóság megismerésében, a feudális Magyarország válságba sodródásának érzékelésében. Öröklött birtok vagy méltóság révén nem vált az adott rendszer foglyává, ugyanakkor nemesi származása, értelmiségi apja által biztosított neveltetése lehetőséget teremtett számára kivételes tehetségének kibontakoztatására. 1844-ben — már a reformellenzék egyik vezetőjeként — papírra vetett önéletrajz-töredékében nemeslevelét úgy emlegette, „mint szomorú eszköztét annak, hogy — nemzet tanácsstermeiben szavam legyen, a szegény árva nemzet számára”. S „élete feladatának” vallotta annak kitűztetését, hogy „a magyarnak arra miszerint alkotmányos nép szabad tagja legyen, ne kellésék poros pergamenteket őriznie”.

Miért nem azonosult ez a saját köreiből sikert sikerre halmozó ifjú nemes azzal a világgal, amelybe beleszületett? Mert a valóság mélyére tekintve a feudális rendszer mind több ellentmondását ismertte fel és ezért sem elégedett meg az elnyomónak tekintett Habsburg-hatalommal ugyan perlekedő, de a kiváltságait őrző rendi ellenzék hagyományos serelemi politikájával. Azoknak a sorába lépett, akik nemzeti létérdeknek tekintették, hogy a reformpolitika útján támaszt keressenek és támaszra leljenek a nép alávetettségben élő millióiban.

A 26 évesen írott első összefüggő politikai munkájában „a Magyarországon oly szerfelett gyakran elől forduló áhség... okait” kutatva, Kossuth még nem egy felszíni jelenséget is a bajok okozói közé sorolt, de a tények feltarására törekedve számba vette a gazdasági-társadalmi fejlődés számos valóságos akadályát, az ugartartó földművelési rendszerek elmaradottságától, „a jobbágyi tartozásoknak s közadózásoknak... nagy terhét” és „a birtoknak... egész kevés számú emberek és nemzetségek kezei közé lett szorítását”. Félreérthetetlen példát idézve kéziratában, a feudális „bilincsek összetörését” jelölte meg Franciaország „bámulást gerjesztő” fejlődése alapokának. S majdnem két esztendővel Széchenyi Hitelének megjelenése előtt ez a fiatal nemesi értelmiségi, akit majd annyszor s oly igaztalanul vádoltak azzal, hogy sikereit a nemzeti hiúságnak hizelegve érte el, a maga idejében bizony ritkaság számba menő kritikai hévvel támadta a „nagyapúink régi szokásaihoz szerfelett ragaszkodó, s minden bár hasznos újításoktól borzadva irtózó maradiságunk”-at. S az a Kossuth, aki osztva az ellenzék véleményében, miszerint a Habsburg-hatalom a maga gazdaságpolitikájával kizsákmányolja Magyarországot és első nyilvános megyei közgyűlési beszédében ennek megfelelően azt mondta, hogy „Bécs továbbra is azon örvény marad, amelly gazdaságunkat elnyeli”, ebben a legkorábbi politikai munkájában így rótta

¹Részlet az 1977. szeptember 17-i emlékülésen ethangzott előadásából.

meg a sérelmek hagyományos felhánytorgatásában ki- és elmerülő rendi ellenzéki politikát: „midőn politicai helyzetetésünknek részint valódi, részint képzelt sérelmei felől örökösen panaszkodni meg nem szűnünk, az őnhatalmunkban álló javításoknak behozásán, gazdaságbeli sérelmeinknek önmagunktól függő orvosiásán teljességgel leg-
alább közös egyetértő erővel nem igyekszünk.”

Kossuth reformerré válásának olvasmányai, a franciaországi, még inkább az angliai és amerikai történelmi fejlemények és egykorú intézmények közvetett tanulmányozása, 1830-31 európai, mindenekelőtt lengyelországi megzúzmolásai, továbbá *Balasházy* és *Széchenyi*, náluk is inkább *Wesselényi* és *Kölcsey* hatása mellett a legnagyobb szerepe két, valóságismerethez juttató közvetlen élményének volt. Az adózók 1828–29-ben készült összeírásának felülvizsgálata során Kossuth 124 zempléni községben szembesült a nyomorúság megrendítő tényeivel, a feudális viszonyok elkeseredéssel aláaknázott valóságával. Helyzetelemzésének — melyet az illetékesekhez juttatott — vihar előtti csendes időző komorsága hamarosan esztanós bizonyítást nyert. 1831-ben a kolera pusztítása nyomán évszázadok óta a legnagyobb hazai parasztfelkelés tört ki, s éppen azon a területen, amelyen alig néhány hónappal korábbi összegezésében már-már tarthatatlannak ítélte a jobbágyparasztság helyzetét. Kossuth kolerabiztosként küzdött a pusztító járvány ellen és sikerrel vállalta a nép lecsendesítését a Bodrogközben, amikor az fenyegetett — más vidékek tragikus példája szerint ott is —, hogy a gőgös kastélyok biztos fedezékbe vonult urai helyett ártatlanok esnek áldozatul az elkeseredett nép haragjának. Kossuth egész pályájának egyik kulcsménye lett annak felismerése, hogy a hatalom kiváltságos birtoklóinak a nép sorsa iránti bűnös közönye mint társul gyáva önzéssel, ha az elkeseredés lázadásba torkollik. Kiábrándító tapasztalatai szerephez jutottak abban, hogy olyan egyértelműen tette magáévá *Wesselényi* érdekegyesítő koncepcióját: az ellenzéki nemesség csak akkor kísérheti meg a sikert reményében Magyarország gazdasági és politikai önrendelkezését is magába foglaló alkotmányos törekvéseinek érvényesítését, ha nem kell háttámadástól tartania, ha gyökeres reformok révén a parasztságot, sőt általában is a kiváltságatlanok millióit fenyegető ellenférből tényleges szövetségesevé teszi.

Valóságismerete sarkallta, hogy a zempléni ellenzék merész szóvivőjeként fordulatot követeljen a megyei politikában, az állította a *Wesselényi*, *Kölcsey* és *Deák* vezette reformellenzék szolgálatába, s készítette arra, hogy páratlan teljesítményt nyújtva mutassa be a reformokért vívott küzdelmeket az Országgyűlési Tudósítások, majd a Törvényhatósági Tudósítások közel négyezer oldalán. Az a felismerés, hogy a küzdelem a nemzetnek jövőt ígérő „haladás” és a vezetés késedelemmel fenyegető „tespedés” erői között folyik — amint a két táborat maga jellemezte —, tette a perbe fogott reformerek elnémithatatlan védelmezőjévé, míg nem statusfogyó lett magából a védőügyvéd Kossuthból is. 1838 tavaszán így foglalta össze egyik periratában azokat az alapelveket, amelyekhez politikusként tartani kívánta magát, elhatárolódva az öncélú okoskodástól és a fellejrástól egyaránt: „hogy mi legyen jó, hasznos és üdvösséges Magyar országnak? arról meggyőződést koránt sem Morus Utopiájából meríti, s fogja mindég meríteni, hanem Magyar országnak azon helyzetéből, melyben van, s melybe azt nyelve, nép szokása, alkotmánya és diplomáciai szövetekezési tettek... Balgalag magyar politicus, ki azzal törekszik, mi volna jó in abstracto [elvontan], azzal törekedik, mi jót lehet tenni azon országban, amely olyan, a minő.”

1841-ben, a Pest Hírtap beköszöntő vezércikkében is a nemzet önismerethez segí-tését nyilvánította olyan alapkövetelménynek, amire minden továbbinak épülnie kell: „Nem mind javítás, ami egyes érdekeknek hüzeleg és tartós csak az, mely igazságon épült, *patódi* szükségén segített, s a nemzet életéből önkint fejlett ki. Ismerni kell tehát a nemzetnek előbb önmagát és ismernie kell szükségait; azán megvitatni hozt és eszközöket, dolgát és módokat minden oldalról, s ha elkövetkezik a törvényhozás ideje, áldásdús leend mindenik törvény, mert egy-egy socialis meggyőződést mondott ki.”

Kossuth a feladatot korántsem abban látta csupán, hogy új érveket adjon a feudális kiváltságrendszer külső ostromlóinak. Arra törekedett, hogy a nemesség tömegeit kiszakítsa a pozícióörző konzervatív arisztokrácia uszályából, amely az elmaradott bockoros nemességet a „nem adózunk!” jelszóval a reformellenzék háttámadására uszította, míg a birtokos nemesség és a nemcsi értelmiség ingadozó erőt „a fontolva haladás” csábító jelszavával igyekezett az átalakulás átfogó programja helyett néhány kiragadott részletkérdéssel való bibelődésre, vagy tünetek felszíni kezelésére korlátozni. A konzervatívoknak nehéz dolguk volt Kossuthal, aki éppen azt magyarázta a nemességnek, hogy olyan rendszert védelmeztetnek vele, amely mind

kevesebb hasznot nyújt túlnyomó többségük számára, de mind több gyűlöletet idéz a fejükre.

Kossuth az 1840-es években az átalakulás feltartóztathatatlan erőit „a reformok útján” kívánta a célhoz juttatni, de világossá tette, hogy nem akármilyen, hanem gyökeres és átfogó reformokra van szükség: „Azt hisszük, megmentjük a hazát toldozó, faldozó reformkainkkal? Azt hisszük, biztosíthatjuk nemzetünk jövődjét, ha a jövő épületnek alaprakását elmulasztottuk? És mi lehetne ezen alap más, mint a néppeli egy testté forrás.” Ennek legfőbb követelményeit a jobbágyrendszer teljes felszámolásában látta. Határozottan valloita, hogy mindent meg kell tenni az 1840-ben hozott, a jobbágy örökmegváltását tulajdonképpen földesurától függővé tevő, lényegében még Széchenyi programjára korlátozódó törvény végrehajtása érdekében. De ugyanakkor küzdött az illúzió ellen, hogy az elegendő lenne a kibontakozáshoz a feudális nyomorúságból. A Széchenyi által annyit ostorozott „türelmetlenségét” magyarázza, hogy ennek a törvénynek az alapján 1843-ig, tehát nyolc hosszú év alatt a jobbágyparasztág alig egy százaléka tudta megváltani magát. Nagyon is indokoltan hangoztatta tehát, hogy e törvénynél megrekedve vagy évszázadokig tarti meg Magyarországon a feudalizmus és nő végzetesse az elmaradottság általa, vagy kaszára kerül a késlekedő nemesség. „Menjünk, különben menettünk!” figyelmeztetett Kossuth, akinek oroszlanrésze volt abban, hogy az általa a „teendők legfőbbikének” minősített jobbágykérdésben az 1847-ben kiadott Ellenzéki Nyilatkozat az államhatalom segítségével általános és kötelezően végrehajtandó örökvalóság követelését emelte a reformellenzék programjába.

Ez az antifeudális alapkövetelés Kossuth megnyilatkozásaiban olyan továbbakkal társult, mint a nemzeti adómentesség megszüntetése, a köztaherviselés bevezetése, az igazságszolgáltatás reformja, különös tekintettel az úriszéki bírások és a testi büntetés kiküszöbölése, a törvény előtti egyenlőség megvalósítása, a zsidók jogfosztottságának felszámolása és a nép politikai jogokban való részesítése. Kossuth a polgári nemzetté válás követelményeivel csak olyan államberendezkedést látott összhangban állónak, amelyben a nép önkormányzati törekvései helyi szervezetekben érvényesülhetnek. Nem a feudális megye fenntartására, hanem éppenséggel polgárosítására törekedve 1842-ben így írt: „egyike vagyunk azoknak, kik nemzeti szerencsétlenségnek tartják, hogy nemzetnek magát még most is csak a nemesség nevezheti; hiszünk Istenben, ez másként leszen, különben öngyilkolás várna nemzetünkre; s ha másként leszen, a megyei szervezetnek is képviseleti rendszerré kellend alakulnia”. Fokozatos átmenet útján, amelynek legfontosabb lépcsőfokait a földesúri függéstől mentesült „szabad községek” megyegyűlési képviseletében és a kiváltságos polgárok monopóliumhelyzetének a megtörsével végrehajtandó városi reformban látta, javasolta az önkormányzati szerveket, majd az országgyűlést „népképviseleti” alapra helyezni. Mindezt olyan „minden idegen befolyástól” mentes kormány működésével kívánta társítani, amely „politiciájának irányát az országgyűlési többségben nyilatkozó nemzeti akaratól vegye”.

Kossuth a reformellenzék vezető gárdájával együtt azt remélte, hogy antifeudális és antiabszolutista, a polgári átalakulásért és a népképviseletre alapozott alkotmányosságért folytatott küzdelmükben számíthatnak nemcsak a magyar, hanem a többi együtt élő nép túlnyomó részének a támogatására is. Ugyanakkor — a reformtábor egészével is osztozva a politikai vezetőrétegnek a magyar hegemonia biztosítására irányuló törekvéseiben — kifejlődött nemzetnek csak a horvátot ismerte el, s így még nem talált rá az önrendelkezésükért küzdő népek új, a felbomlóban lévő, elnyomáson alapuló réginel magasabb szintű együttélése megteremtésének az útjára. Azonban az 1847. évi Pest megyei követutasítás, amit a követjelölt Kossuth a maga programjának tekintett, azt is jól mutatja, hogy nem hunyt szemet a magyarosítási törekvések káros következményei felett sem. Buzdítva a követeket mindenre, amit a magyar „nemzetiség felemelése s felvirágzása tekintetében jogszerűleg s indirect úton tehetni vélnék”, lelkükre kötötte, „ne tegyenek azonban semmit, mi a külön nyelvű népiségek kedélyeit felizgatná, vagy a magány viszonyokba avatkozó rendelkezések alakját viselné”. S ha mindez nagyon kevés is volt a feszítő problémák rendezéséhez, azt tanúsítja, hogy Kossuthban, a nemzeti reformpolitikában már 1848 előtt tudatosodni kezdett az együtt élő népek kapcsolatának vonatkozásában is a nemzeti önmérséklet szükségessége.

Kossuth politikai harca a feudalizmus felszámolásáért, Magyarország polgári alkotmányos államberendezkedésének kialakításáért és önkormányzatáért egybefonódott az ország gazdasági fejlődésének kibontakoztatásáért és gazdaságpolitikai önrendel-

kezéséért vívott küzdelemmel. Az ipar fejlesztését létkérdésnek ítélte nemcsak a lajtántúli ipar monopol árainak kiszolgáltatott hazai fogyasztók, hanem az agrárfelesleg belső piacának szélesítése érdekében is. Fellépve az ország vám- és kereskedelem-politikai kizsákmányolása ellen s a gyenge ipar védelme mellett 1842-ben így írt: „ma már politikai függetlenség industriális függetlenség nélkül nem egyéb, mind ábránd s nem soká tartható öncsalódás”. De mindjárt józanul hozzá is tette: „távol vagyunk a képzelettől azt kívánni, hogy nemzetünk mindent, mit a civilizatio szükségessége tőn, maga termeszen, maga gyártson és zárkózzék el a világtól... hanem termeszze és gyártsa mindazt, amit haszonnal gyárthat, természet, természet, mire meg vannak minden szükséges elemek, mik által oda emelkedhetik, hogy más nemzetekkel viszonyban ne a tributarius (adózó) alárendeltség, hanem a kölcsönös haszonnal cserélő egyenlőség fokára lépjen”. Ennek érdekében is kívánta „terjesztetni az exact tudományok ismereteit deákos nevelésű nemzetünk között, bejuttatni derítő sugarait a szorgalom szerény műhelyeibe”, s ezért küzdött az inasok szakoktatásáért épűgy, mint a hazai mérnökképzésért. Ezért is szorgalmazta „az ipar felvirágzását akadályozó czéhek” megrendszabályozását, majd felszámolásukat, a kereskedelem szabadságát megszorító korlátozások megszüntetését, a közlekedés fejlesztését, a belső, de mindekenkeltő a világpiaccai kapcsolatot teremtő vasútvonalak megépítését, szükség szerint külföldi tőke igénybevetélét. Az 1841-ben alapított Iparegyesület, az 1842-től általa rendezett iparműkiállítások sora, 1844-ben a külföldi gazdasági kapcsolatok ápolását célzó Magyar Kereskedelmi Társaság, a nagyipari kezdeményezéseket támogató Gyár-alapító Társaság és a Védegyelet életre hívása mind a gazdasági önrendelkezés programjának gyakorlati érvényesítését szolgálta. Az Ausztriából importált, de Magyarországon is előállítható iparcikkek bojkottját (amit Kossuth „szomorú kénytelenségnek” nevezett) a Védegyelet irányította, s ha átitűtő gazdasági sikert nem is érhetett el, lendületet adott számos ipari kezdeményezésnek, és csorbitotta a lajtántúli ipar hazai egyeduralmát. Kossuth reformkori gazdaságpolitikája nem a védegyeleti szervezkedésben tetőzött. 1848 47-ben — ellenzéki társai vonatkozó fejtegetéseire is támaszkodva — ismételtén vámszövetségét ajánlatot tett a birodalom másik felének a monopolizáló törekvéseket elhárítva, kikötve a partnerválasztás szabadságát és feltételül szabva a teljes egyenjogúság és a gazdasági önrendelkezés elismerését és gyakorlati érvényesítését.

1848 március 3-án, a párizsi forradalmi áttörést követően Kossuth volt az, aki a reformellenzék megbízásából kezdeményezett felirati javaslatban kívánta az udvartól az úrbéri viszonyok felszámolásának, a közteherviselés megteremtésének, a politikai jogok kiterjesztésének, a gazdasági fejlődés biztosítására szükséges intézkedéseknek a jóváhagyását és „minden idegen avatkozástól független nemzeti kormány” kinevezését, amely „a többség alkotmányos elvének legyen felelős” megtestesítője. Figyelemztette az udvart, hogy „szívből hű csak szabad ember lehet”, ezért csak feliratuk elfogadása cróshítheti meg a Habsburg-dinasztia trónját, és az, ha a birodalom másik felében is alkotmányos kormányzati rendszert vezetnek be. Ez az egyébként már korábban kialakított követelése a bécsi forradalmi erjedés páratlan ösztönzőjévé vált, és tanúságtevője annak, hogy Kossuth Magyarország felemelkedésének az ügyét nem elválasztani, hanem egybekapcsolni kívánta a lajtántúli tartományokéval. Amikor az alsótábla által elfogadott feliratot a felsőtábla késleltetni próbálta, Kossuth volt az, aki a pesti ellenzéki erők petícióját kérve támogatásul közvetve ösztönzője lett az ellenzéki követeléseket forradalmi jelszavakká tömörítő 12 pontnak. Amikor a Metternich-kormányzatot megdöntő bécsi forradalom híre Pozsonyba érkezett, Kossuthnak óriási szerepe volt a felirat radikalizálásában, mindenekeltő az általános kötelező örökvaltság követelésének a földesurak kártalanítását az államra hárító jobbágyfelszabadításra fejlesztésében, majd küldöttség útján Bécsbe juttatásában. S hogy a küldöttség Bécsben sikerrel járt, majd a feudális pozíciók őrzőinek minden taktikázása és a nemesi politikusok ingadozó csoportjainak minden bizonytalankodása ellenére Pozsonyban megszülettek és az udvarban elfogadásra kerültek a Magyarország történetében új korszakot nyitó 1848-as törvények, abban a pesti forradalom mellett Kossuthnak volt a legnagyobb szerepe, aki reformpolitikájával elébe kívánt vágni a forradalomnak, de a létezőeknek tekintett átalakulás biztosítása érdekében támaszkodni mert a forradalom erőire is.

„Nem minden ez, mi az egész nemzet jövődjét magában foglalná, hanem alapja jövő kifejlődésünknek” — vallotta Kossuth a márciusi vívmányok törvénybeiktatását követően. Kívánatosnak tekintette tehát a továbbhaladást, de ugyanakkor arra figyelmeztetett, hogy az elért eredményeket összegező alapnak a megszilárdítása minden szükséges továbblépés előfeltétele. Ez a kettősség teszi érthetővé Kossuthnak a

Batthyány-kormányban, a pénzügyminiszter nehéz posztján követett politikáját. Az „elmállasztó zsidóhadtság” és a „féktelen túláradás” egyidejű kerülése — amit tanácsolt és maga is gyakorolni igyekezett — a magyarózója annak, hogy olyan gyakran került a visszahúzó és az előresietők keresztútjába. Nem becsülte le Petőfiék, a radikálisok által jelzett veszélyeket, de tisztában volt azzal is, hogy a politikájának megnyerni remélt többség túlnyomó része számára szükséges annak a bizonyossága, hogy kimerítették a békés megoldás lehetőségeit, s a fejlemények mindezek ellenére alakultak úgy, hogy csupán a márciusi vívmányok megconszonkítása vagy fegyveres védelme között választhatnak. Mert Kossuth azt kívánta elérni, hogy haladó politikája ne csupán egy a többségtől elszakadó előrs zászlajává, hanem a visszalépéstől megóvott, az átalakulás vívmányainak még a vereség esetére is elkötelezettjévé tett derékhad mozgatójává váljék.

Kossuth korántsem a veszélyek lebecsülésével mozgósított az önvédelmi háborúra, hanem éppen annak a tudatosításával, hogy mi forog kockán. Világossá tette, hogy a Habsburg-hatalom — amely nemcsak Prága és Milánó szabadságszerető népe, hanem Bécs forradalmi, sőt a lajtántúli tartományok alkotmányos erői ellenében is erőszakhoz folyamodott — behódolás esetén sem békét és szabad fejlődést kínál, hanem Magyarországot ismét a vért és erőt pazarló dinasztikus törekvéseinek szolgálatára akarja kényszeríteni.

Kossuth 1848/49-ben bebizonyította, hogy nemcsak lelkesíteni, hanem szervezni is, nemcsak tervezetni, hanem tenni is tud. Mert élt a hatalommal, amit az országgyűlés ismételt döntésével előbb mint az Országos Honvédelmi Bizottmány választott elnökére, majd mint kormányzóelnökre ráruházott, de nem élt vissza vele, nem sértette meg azt a törvényességet, amelynek a védelmére kelt. Mint pénzügyminiszter üres kincstárt vett át, de megalkotva az ország első költségvetését, életbe léptetve a közhelyviselést és támaszkodva a nemzet áldozatkészségére, elő tudta teremteni az önvédelmi háború költségeinek a fedezetét. Példát mutatott mindabban, amit másoktól megkövetelt, a tiszta kezűségben is. Noha ellenfelei megvádolták, hogy meneküléskor óriási összegeket vitt magával, a kutatás egyértelműen bebizonyította, kevesebb bel vágott neki a bizonytalan jövőnek, mint amennyi az addig esedékes és az államkincstárt kímélendő még fel nem vett kormányzóelnöki fizetése volt. Egészségét is kockáztatva, éjt nappal téve intézkedett a hadsereg ellátása, felszerelésének előteremtése ügyében, levelezett a feudális maradványoktól még korántsem megtisztított terepen működő kormánybiztosokkal, a hadsereg még össze nem gyalulódott tisztjeivel, bécsi hadiakadémiát járt és a népszuverenitás bázisán álló polgári kormányzat ellen berzenkedő hivatalosokkal, a harctéren kiemelkedettekkel, magyarokkal és nemzetiségekkel, a krónikus parancsnokhiány folytán kulcspozíciókba emelt lengyelekkel. Intézkedései kiterjedtek a védelmi munkák közben előkerült régészeti leletek mentéséről az állatgyógyászati megszervezéséig, a házasságon kívül született s hadiárvaságra került gyermek jogviszonyainak rendezéséről a polgári lakosság önkényeskedéstől való megóvásáig a gondoskodásra váró problémák egész sorára. S nemcsak fedezékből intézkedett. Ismételten felkereste a táborn, sőt a parancsnokok helytelenítése ellenére, a kockázatot is vállalva — a csatateret.

Roppant sok energiáját örlötte fel a tragikus nemzetiségi konfliktus elhárításának saját politikája határaiba is ütköző kísérlete. Igaz ugyan, hogy azt a forradalmi átalakulás ellenfelei által szitogatótt gyűlöletet, ami az energiákat felszabadító 1848-ban fellángolt, éppen a Kossuthék vezetésével megdöntött rendszer halmozta fel és zúditotta átkos hagyatékként az előrelépést érvényesítőkre; és az is, hogy a gátszakító harag kastélyok mellett békés településeket is felperzselve kényszerítette önvédelemre a forradalmi kormányzatot. De az is bizonyos, hogy mindennek megelőzésére kevés volt annak hírdetése, miszerint a nem magyar nemzetiségűek is „nyelv- és valláskülönbség nélkül részesíttessenek a közsabadság közaldásaiban”, az együtt élő népek nemzeti közösségei egyenlőségének elismerése nélkül. Igaz, Kossuth részéről a harcok kitörése után sem hiányoztak bizonyos békítő gesztusok, az 1848 őszén fogásba esett támadó horvátok ezreinek szabadon bocsátásától a politikai kompromisszum kereséséig. A tényleges megbékélés feltételei azonban csak nagy sokára alakultak ki Kossuth és Bálcepcu tárgyalásain, és súlyos késedelemmel öltöztek testet 1849 nyarán az országgyűlés nemzetiségi jogszabályában, amely már csak haladó örökséggé avathatta Kossuthék kötelezettségvállalását „minden népiségek szabad nemzeti kifejeződésének” biztosítására.

Kossuthnak helyt kellett állnia az ingadozásoktól korántsem mentes parlament viharáiban, amit — a radikálisok egyik csoportjának diktatúrát ajánló tanácsát elhárítva — sohasem akart mellőzni. Mindvégig a polgári értelemben vett népszuvereni-

tást megtestesítő képviselőháza támaszkodó politikusként szállt szembe a birodalmi parlamentet is katonai erővel feloszlató Habsburg hatalom támadásával. Ugyanakkor sokat felismert az európai fejlemények kedvezőlen tendenciáiból, 1848. szeptemberében ezért is támogatta, mi több, kezdeményezte a végső békekísérleteket, kormány- és parlamenti küldöttség Bécsbe menesztését, sőt ajánlotta fel saját lemondását. Ezért is próbálta megnyerni nyílt szakadás és bécsi palotaforradalom esetére a nádortrónfoglalásra, hogy Habsburg-uralkodó legalizálja Magyarország kényszerű különválását az európai hatalmak előtt. A háború idején sem akadályozta a beke helyrcallításának kísérleteit, ha kétérdőve tekintett is sikorükre. Így 1848 decemberében, Ferenc József törvénytelen trónfoglalása után sem gátolta az országgyűlést annak a békedelegációnak a kiküldésében, amelynek a sorsa végül is az általa hirdetett ellenállást erősítette, hiszen Windischgrätz „feltétel nélküli megadást” követelt, és elfogatta Batthyány Lajost. — Kossuth még 1849. február 12-én is úgy nyilatkozott, hogy „védeni kívánja a hazát igazságtalan megtámadás ellen, s e védelem közben semmi utat nem akar elzárni, hogy Magyarország ügyei a nemzet jogai, becsülete és szabadsága alapján úgy egyenlítettessenek ki, mint a körülmények szerint kiegyenlíteni legváncsósban lehet”. 1849. március 6-át követően azonban, amikor a Habsburg-hatalom birodalmi parlamentjét szétkergetve új „alkotmányt” parancsolt „népeire”, s Magyarországot tartományokra tördelve beolvasztani rendelte az összbirodalomba, Kossuth szembefordult a kompromisszum lehetőségének illúzióját élesztőkkel. Kezdeményezésére születtek meg az országgyűlés 1849. április 14-i határozatai a törvénysértő, békét bontó, Erdélyre már cári csapatokat is zúdító Habsburg-ház detronizálására és Magyarország független államná nyilvánítására. Ennek nyomán bocsátották ki a Függetlenségi Nyilatkozatot, és választották kormányelnökké Kossuthot. Kossuth és a képviselőház mindezzel ország-világ előtt egyértelművé kívánta tenni a küzdelem céljait, megkísérelni a kitorést a nemzetközi elszigeteltségből, felszámolni a behódolásra is hajlók visszavonulásának lehetőségét és — nem utolsósorban — kiteljesíteni a polgári alkotmányos átalakulást. De ennek a valóra vállását éppen csak megkezdhette. Az ország katonai felszabadítását nyomon követte a megszorult Habsburg-hatalom által már a Függetlenségi Nyilatkozat kiadását megelőzően igényelt, cári intervenció. Kossuth irányításával még sor került a jobbágyfelszabadítás eredményeit megszilárdító és jelentősen megnövelő rendelet kiadására, az igazságszolgáltatás átszervezésének megkezdésére, a zsidók joggyenlítésének törvénybeiktatására és a nemzetiségi jogszabály megalkotására. De többre már nem.

A túlerővel folytatott drámai küzdelemsorozat azzal végződött, hogy Görgey, aki ismételtén megtagadta a seregek összpontosítására vonatkozó határozatok végrehajtását, az általa magukra hagyott sereglestek veresége után a főserég uraként magának követelte a teljhatalmat, s a cselekvés egyetlen lehetőségét hagyta a további küzdelmet vállalók számára: a menekülést. Kossuth is menekült, magára vonva a kiváltságaitól megfosztottak mellett az értetlenek és a bűnbakot keresők átkait, de megőrizve a feudalizmus felszámolását elsősorban az ő nevéhez fűző milliók szeretetét és reménységét, hogy folytatni tudja a küzdelmet az elveszett szabadság visszaszerzéséért, a megdönthetetlen, de nem megcsorbíthatatlan vívmányok kiteljesítéséért.

Ismeretes, hogy két nehéz esztendő török internáltként töltött el Kossuth. Szabadulását követte néhány hetes angliai s jó félesztendő amerikai körútja, majd közel egy évtizedes londoni s több mint három évtizedes itáliai számkivetettsége. Nem érte be a diadalmenetekkel, sőt a magyar szabadságküzdelem páralan hatású értelmezőjének és népszerűsítőjének szerepével sem. Száműzése kezdetén hatott rá Mazzini „forradalomcsináló” módszere, de több magyarországi titkos szervezet felgöngyölítése és az 1853. évi milánói felkelés kudarca azt a felismerést szilárdította meg, hogy az emigráció feladata a politikai felkészülés és felkészítés az elnyomó Habsburg-hatalom elkerülhetetlennek ítélt válságba sodródása alkalmára. 1859-ben, majd 1866-ban a belső ellenállással is küszködő, önkényuralmi rendszerével a saját regenerálódását is nehezítő Habsburg-hatalom súlyos vereséget szenvedett. Mégsem valósult meg a száműzött Kossuth legfőbb célja, Magyarország felszabadulása. Mindenekelőtt azért nem, mert a Habsburg-hatalom inkább engedett olasz és német földön, inkább hagyta veszni itáliai tartományait, s túrta fogcsikorgatva az olasz egység létrejöttét, majd kitessékelését a Német Szövetségből, semmint megkockáztatta volna a háború elhúzódását s vele egy magyar szabadságküzdelem fellángolását, amit különösen 1859-ben és a rákövetkező években nagyon is fenyegetőnek s a birodalom sorsára végzetesnek tartott. Ehhez járult, hogy a vezető Habsburg-ellenes hatalmak, amelyek olykor felkelés kirobantására is ösztökélték Kossuthékat a birodalomra gyakorlandó nyomás érdekében, a Habsburg állam tényleges felbomlásztására való-

jában még nem törekedtek. A gyökeres európai változásokban érdekeit oiaszok, lengyelek, délszlávok pedig attól tartottak, hogy összefogásuk a magyarokkal elnyomóik szövetkezésére is vezet majd, s emellett mind több kétséggel éltek „a magyarok” elszántságát illetően. A nemesség jelentős része valóban nem, vagy nem elég következetesen vállalta az érdekegyesítés megújításának s még kevésbé az együtt élő népek nemzeti közösségeire való kiterjesztésének a programját, ami pedig elengedhetetlen feltétele volt minden Habsburg elnyomás alóli szabadulási kísérletnek. A társadalom más erői pedig az addig páratlan arányú tömegmozgalmak ellenére a hivatalos politikai fórumokon szóhoz is alig jutottak. Kossuth, akinek erceje mindennél inkább a népével fenntartott közvetlen kapcsolatban rejlett, közvetítőkre szorult, s a távolból nem tudott elég hathatósan fellépni törekvéseinek eltorzító, majd hatástalanító ellen.

Akkor, az 1850-es 1860-as évek fordulóján szigetelték el potenciális táborától, akkor torzították el üzeneteit, amikor az önkényuralom gyötörte milliók még mindenképp inkább várták a irányadást. Kossuth hangja viszonylag szabadon csak a kiegyezés után jutott el hozzájuk, amikor az új hatalmi rendszer már kiépült, ahhoz viszont még korán volt, hogy szélesebb körben megértsek azt, amivel a dualista rendszer létén túlmutatott.

Mi volt az az alternatíva, amit Kossuth az 1850-es, 1860-as években célul tűzött? A politikai és gazdasági önrendelkezését kívívó Magyarország államberendezkedésének polgári demokratikussá formálására törekedett és ennek keretében a különböző nemzetiségek együttélése problémájának megoldására, majd a felszabadulásokkal küzdő, illetve önállóságukban veszélyeztetett szomszédos nemzetekkel államszövetség létrehozására. Az 1849-ben tervbe vett alkotmány alapelveit már 1850-ben felvázolta, a következő évben pedig elkészült javaslatának teljes szövege, amit a továbbiak során ismétlenül átdolgozott. Kossuth a feudalizmusból éppen csak kibontakozó Magyarországnak polgári államberendezkedést ajánlott, ugyanakkor — s kerülve az illúziókat ezt is el kell mondanunk — elhárította a fejlett kapitalista országokban már formálódó szocialista törekvéseket. De nem akármilyen polgári államberendezkedést ajánlott Kossuth. Hanem olyant, amely a demokratizmust nemcsak deklarálja, hanem lehetőleg biztosítja is. Az általános választójog bázisán többségi döntés minden szinten a kisebbség jogsérelme nélkül, igen széles körű községi és megyei önkormányzat, amely a kormány esetleges túlkapasai ellenében a parlamentben, sőt alkotmánybírószágban találhat támaszt, mind biztosítékra lett javaslatában. Kossuth a nemzetközi helyzettől ajánlotta függővé tenni, hogy Magyarországot köztársaságként (ezt ítélte kívánatosabbnak) vagy alkotmányos monarchiaként szervezzék újra. A nemzeti kérdés megoldása szempontjából nagy jelentőséget tulajdonított országos nemzeti egyletek szervezésének. De ennél is lényegesebb volt, hogy az a Kossuth, aki az ország nemzetiségi területekre tagolásába beleegyezni nem akart. Magyarországot nem csupán sok nemzetiségű, hanem kevert nemzetiségű országnak tekintve, készen állt arra, hogy az önkormányzatok jelentős részében többséghez jutó nemzetiségi kezebe olyan hatalmi eszközöket adjon, amilyenekkel az egykorú Európában csak uralkodó nemzetek rendelkeztek.

Alkotmányjavaslatát, amelyet 1859-ben az emigráns kormány funkcióját betöltő Magyar Nemzeti Igazgatóság a maga belpolitikai programjának nyilvánított, Kossuth már első felvázolásakor a szomszédos országokkal kötendő államszövetség tervével kapcsolta egybe. Ezt az 1850-ben formált első konföderációs tervét számos további követte. 1862 elején egy, a magyar délszláv és román összefogást szorgalmazó olasz diplomáciai akció céljára Klapka foglalta össze az emigráció konföderációs programját, amit Kossuth kisebb módosításokkal annál is inkább a magáévá tett, hiszen gerincét saját korábban kifejtett nézetei alkották. A tervzet szerint a Habsburg, illetve a török uralom felszámolása után — szabadságukat közösen megvédő — Magyarország (és a vele egy népszavazás döntésétől függően újraegyesülő vagy társországi kapcsolatra lépő autonóm Erdély) államszövetségbe tömörülne Romániával, Horvátországgal, Szerbiával és esetleg további tartományokkal népszavazás, illetve „törvényalkotó gyűlések” határozata alapján az önkéntesség, a teljes egyenjogúság és a demokratikus belső önkormányzat tiszteletbentartásával.

Magyarországon a politikai döntéseket monopolizáló vezető rétegek a nemzeti megbékélésnek, a kilépést is biztosító demokratikus államszövetségnek ezt a tervét felháborodottan utasítva el kötötték meg a népek feje felett a kiegyezést a Habsburg-hatalommal. Hiába emelte fel ellene szavát Kossuth még a tárgyalások idején az országba juttatott illegális lapja, a „Negyvenkilencz” hasábjain. Áthatva attól a meggyőződéstől, hogy a Habsburg-birodalom felbomlása történelmileg elkerülhetetlen, s

az eljövendő nagy küzdelemben a magyarságnak az elnyomott népek oldalán kell küzdeni saját érdekében is a közös felszabadulásért, 1866 őszén a végzetesnek ítélt döntést legalább elodázkodóan így írt: „Nem arra szölitjük mi fel Deákot, hogy álljon a forradalom élére... arra szölitjük fel, segítse a nemzetet nyitva tartani a jövendő ajtaját.” Hiába hangsúlyozta azonban, hogy „hivatásunk előlmenyi azon munkában, melynek feladata a Duna mentében kifejtési és megszilárdítani a szabadságnak és a népek együttélhetőségének erőteljes alakzatát”, míg a kiegyezés, amely a vesztesjelölttel teremt szövetséget, „nem hagy fel számunkra más dicsőséget, mint hogy mi legyünk a máglya, melyen az osztrák sas megégettetik, égve magunk is”. A politikai vezetőréteg többsége már nem hallgatótt a szavára. A végső döntés előtt immár közvetlenül Deákhhoz fordulva meg egyszer figyelemztetett arra, hogy a kiegyezés önröndelkezésétől, a változó körülmányekhez való alkalmazkodás lehetőségétől megfosztva viszi „azon pontra a nemzetet, melyről többé a jövőnek nem lehet mestere”. — 1867 tavaszán Kossuth nagyon jól tudta, hogy a kiegyezésnek félalkotmányos választásokon többséghez jutott táborát érvei nem tudják kisebbségbe szorítani. Azonban a Habsburg-birodalom elkerülhetetlennek ítélt eljövendő válsága idejére bizonyítékot akart, hogy a kiegyezésnek erős ellenzéke volt Magyarországon már elfogadtatása idején. „Hadd lássa a világ — írta —, hogy Deák által csak egy párt szól, nem a nemzet...” s „van Magyarországon erő, amelyre más irányban is számolni lehet”.

A kiegyezést követő huszonhét esztendőben a száműzött Kossuth sok keserűséggel bírálta a dualista rendszert. Korántsem azzal a naív hittel tette ezt, hogy megértheti a dualizmus felszámolását, hanem annak a felelősségtudatával, aki kötelességének érzi, hogy túlmutasson a pillanat korlátain. Bírálata nem sekélyesedett közjogi bakafántoskodássá, mint álláspontja nem egy hazai kisajátítottjaé, az állami önröndelkezés sérelmeit nem önmagukban, hanem a politikai, gazdasági, társadalmi és erkölcsi értékeket, érdekeket — megítélése szerint — veszélyeztető következményeik miatt rötta fel.

Hibáztatta, hogy a dualista rendszer megteremtői és védelmezői más népek és nemzetek rovására hozták meg döntéseiket. Különös élességgel bírálta a csehek önröndelkezési törekvéseinek elhárítását 1871-ben és a boszniai okkupációt 1878-ban, amikor sereget küldtek a Balkánra „magyar vér árán gyölöletet aratni”, kezdetét látván benne jóslata beteljesülésének, hogy a dualista rendszer szolgálatában a magyarság „barátot pusztít, ellenséget pusztul”.

Elesen bírálta egyes rendi előjogok továbbbővítését, a politikai jogok kiterjesztésének elhárítását, a választási és közigazgatási visszaélések elburjánzását, a polgári egyenjogúság sérelmeit. „A nép érzi a nyomort, de nem tud okairól számot adni” jelentette ki, amikor egyértelműen szembe fordulva az előítéletes demagógiával, leszögezte, hogy „az antiszemitikus agitációt, mint a XIX. század embere szégyellem, mint magyar restellem, mint hazafi kárhozzátom”.

Korántsem kicsinyelte le Magyarországon egykorú gazdasági fejlődését, de úgy ítélt, hogy ezt a feudalizmus felszámolásán és az európai kölcsönhatásokon alapuló fejlődést a kényszerű gazdasági egybekapcsoltság, a szabad partnerválasztás hiánya, illetve a dualista állam gazdaság- és adópolitikája eltorzítja, a gazdasági szerkezetet ferde-váltává teszi. S ha némi leegyszerűsítéssel a kapitalista fejlődéssel járó szinte minden ellentmondás okát a dualista rendszerben látta is, indokoltan rötta meg a monopolizáló törekvéseket, az államvezetésben eluralkodó korrupciót és tunyaságot, meg a kisemberek sorsa iránti közönyt, mindenekelőtt az egyre növekvő mértékű kivándorlással kapcsolatban.

Kossuth nagy jelentőséget tulajdonított az öröklött értékek gyarapításának és továbbadásának, a nemzeti önbecsülés és önkritika történelmi megalapozásának is. Szorosan összefüggött ezzel, ahogy a Petöfi Társaságnak 1882-ben küldött üzenetében a magyarság és az európaiság, a nemzeti és az általános emberi értékek összhangját hirdette: „A magyarnak tisztán, fényesen, mocsoktalanul fel kell mindig és mindenben tartania nemzeti jellegének sajátos zománcát, de ezt feltartva, európai színvonalon kell állnia; a magyar műveltségnek — mindennel, ami e rovatba tartozik — magyar zománcú európai műveltségnek kell lenni, mely saját nemzeti-egyéni tyussal bír, de európai.”

Jöttek az üzenetek a 92 éves kort megért aggastyántól, aki írni már csak súlyos nagyítót emelve tudott, de mégis rötta végtelenül a sorokat gyöngeséggel és halállal dacolva, amíg képesnek érezte magát használni nemzetének. Kossuth utolsó írásainak egyikében szerepét az óramutatóhoz hasonlította, amely „jelzi az időt, mely jönni fog, melynek jönni kell”, bízva benne, hogy végül is megszületik, amit élete céljának

tartott, a „szabad haza, Magyarország szabad polgárainak”. Tudta, hogy szavait sokszor hallgatják el, még többször siklatják félre, mégis üzent, amíg tehetette, igyekezve minél több „magot vetni a jövőnek”, mert — egy száműzött társának küldött korábbi vizsgálói szavai szerint — „a haza örök, s nemcsak az iránt tartozunk kötelességgel, amely van, hanem az iránt is, amely lehet, s lesz”.

Bízott bennünk, legyünk méltók a bizalmára.

Szabad György

Nagyváradtól Adyfalváig

Utazni, látni, tapasztalni, új ismereteket gyűjteni hajtott a vágy a Kárpátok felé. Nagyvárad az első város, Bihar megye — vagy mint ahogy a nép nevezi, *Biharország* — székhelye, Erdély kapuja. Ezt a Bihar-i síkságot jól ismerjük a történelemből. Híres hajdúfészek volt ez, hús hajdúköztség *Bocskai Istvánnak*, a dicső erdélyi fejedelemnek a telepítése. A város eszembe juttatja a szent életű László király emlékét, kinek neve köré legendák fonódnak. De ez a táj adta *Arany János* tollára Toldi Miklóst és hősi tetteit is.

László király városa a sebes Körös mentén terül el, és piros villamosai vígan csilingelnek a folyót átívelő hidakon. Lüktető életű nagyváros ez. A Körös partjától nem messze áll a nevezetes Szent László templom, előtte pedig ott áll a hatalmas uralkodó monumentális ércszobra.

A Körös partján áll az állami színház, amely ma is Erdély egyik legjelentősebb művészeti központja. Az épület előtt látható *Szigligeti Edének*, a magyar népszínmű megteremtőjének mellszobra. Minden utca, tér, tartogat számomra valami meglepetést. Az egyik tér sarkán *Ady Endre* szobrát pillantom meg, mögötte pedig ott áll az Ady Múzeum. Levelek, kéziratok, fényképek, az ifjú Ady szárnypróbálgatásaitól egészen a forradalmár Adyig. Neve, alakja, szelleme ma is itt él a város falai között, s a kávéház is megvan, amelynek asztalánál a Nagyvárad-i Napló cikkeit írta. Erről tanúskodik az épület falán levő emléktábla.

Nagyvárad 1906-ban

A szülőház Erdmindszenten

Ehhez a városhoz kapcsolódik a tanár-költő *Juhász Gyula* emléke is, ki innen vitte magával a fájdalmas és reménytelen szerelem emlékét *Ságvári Anna*, az örök Anna iránt. A Kőrös bal partján pedig egy gyönyörű templom kecses tornya magasodik az égnek. A templom hátsó falán emléktábla hirdeti, hogy a török uralomtól való felszabadulás kétszázadik évfordulójának emlékére emeltette a városi tanács.

Utunk innen északnak fordul, a Szilágyságba, Irány Erdmindszent, vagyis Adyfalva. Nagykárolynál térünk le a főútról, majd egy húszkilométeres útszakasz után Erkávás községnél vége szakad a világnak. Következik Adyfalva, Az álmos, lápos vidék, a rakoncátlan Ér eldorádója.

Innen csak gyalogszerrel közelíthetjük meg Ady szülőfaluját, mert itt megállt a történelem és béklyót vetett a fejlődésre¹. Hat kilométer a kis falu, három tornya hívogatóan int felénk, mintha csak biztatná az elfáradt vándort. Az úton elgondolkodom. Vajon hányszor tehettem meg az utat Ady Nagykárolyba vagy Zilahra az iskolába? Hányszor röpítette a homokfutó, ha a „két öreg” látogatására indult. Mert az Ér azóta is ugyanúgy birtokolja a vidéket és októbertől márciusig sártengerré válik a táj.

Es íme máris rohog felénk a homokfutó. A két szürke tüzesen vágat s a hátsó ülésen ott ül Ady: a kisdíák, a szerkesztő, a forradalmár. „Gyakran vagyok Erdmindszenten, ha nem is sokáig. Nagyon szeretem és félttem azt a két öregembert, akik az anyám és az apám.” — írja 1913-ban egyik önéletrajzi vallomásában. De a képzelet vándora mégsem ő. Elsuhan mellettem a hintó, s sajnos nem Ady tekintetes úrral. Tán valami hivatalbéli ember igyekszik Erdmindszentről Erkávásra. A látomás elmúlt, és íme előttem áll a falu első háza.

Zörgetésemre előjön a gazda s tőle érdeklődöm Ady szülőháza felől. „A magyar templom mellett megtalálja az úr” — hangzik a válasz. Kissé szokatlanul tűnik ez a csallóközji fiúnak. Magyar templom? Mivel mifelénk van református és van katolikus templom. De magyar templom? Ilyen nincs! Új, tarka világ ez, a vallás egyben nemzetiséget is jelent. Erdélyi utamon megtanultam tehát az első új fogalmat.

A református templom közelében valóban ráakadok Ady szülőházára, rajta a költőnek kijáró emléktábla. Itt van tehát a bölcső, amely ringatta a síró kisdedet. Szegényes kis hajlék, mert hiszen semmiben sem válik el a falu többi portájától. Tán rendezettebb, gondozottabb, de így is szegényes. Hiszen szegény maga a község is,

¹Az évfordulóra megépítették a bekötőutat. (Szerk.)

kevés a termés és sok a sár. Valóban hétszilvafás kurta nemesek voltak az Adyak. Itt értettem meg teljes valóságában, hogy miért vallotta magát Ady Endre bocskoros nemesnek. Innen az Ér partjáról hozta magával s szegények sorsközösségét és a két-nyelvű falu formálta internacionalizmusát. Innen a végekről, ahol az Alföld rónaságai találkoznak Erdély hegyeivel, indult el Ady Endre megváltani Magyarországot. *Király István* írja: „Messziről, az elmaradott falusi Magyarország mélyeiről, majd nem a középkorból érkezett a század tereire. Nemcsak a kurucos-szabadságharcos hagyomány korához megkötő szép, igaz színeit véste mélyen beléje a szülői ház, a kurtanemesi öntudattal élő nagyparaszti, érmindszenti Ady-familia, majd ezt követően a nagykárolyi és zilahi iskola s a debreceni jogakadémia... A végeken élve egyszerre látta meg Ady Párizst és Erdmindszentet, a fényt s a sötétséget, az ember vonzó lehetőségeit, s a nyomorba vesző elesettséget.” Ezt a falut mutatja be a *Séta bölcsőhelyem körül* című versében. Minden szava igaz. Amennyire elesett, szegény, a nyomor határát súroló életet adott lakóinak ez az Ér menti kis falu, annyira, sőt annál inkább szerette, mindenhonnan visszatért, visszamenekült ide:

*Ez itt a falu, az én falum,
Innen jöttem és ide térek.
Mindszentnek hívják hasztalan,
Mert minden gonosz rajta van,
S itt, jaj, átkos, fojtó az élet.*

Ezzel a versével mutatta be faluját Lédának, amikor 1908-ban közösen hazalátogattak Erdmindszentre. Hogy mennyire áldatlan állapotok uralkodhattak a századfordulón Ady falujában, azt lejobban a jelenkor igazolja: máig sem volt járható országútja. Így aztán mi is gyalogszerrel tettük meg a hat kilométeres útszakaszt. Erdemes idézni *Vezér Erzsébetet*, aki szintén személyes tapasztalatai alapján írja: „Aki szerkéren teszi meg az utat — és az év nagy részében ma is még ez az egyetlen közlekedési lehetőség —, az felejthetetlen gyakorlati oktatást kap arról is, hogy a hepehupás egyáltalában nem szinonimája a dímbes-dombosnak...” Erdmindszent Adyknak azonban nemcsak a szülőföld emlékeiből táplálkozó élményforrás volt, hanem egyetlen állandó lakhelye, ahová, ha csak napokra, hetekre vagy hónapokra, de mindig visszatért. Az ősi föld, a szülőföld csodálatos erejét érezhetjük meg a *Föl-földobott kő* című verséből:

*Föl-földobott kő, földedre hullva,
Kicsi országom, újra meg újra
Hazajön a fiad.*

*Mindig elvágynak s nem menekülhet,
Magyar vággyal, melyek elűlnék
S főlhorgadnak megint.*

*Tied vagyok én nagy haragomban,
Nagy hütlenségben, szerelmes gondban
Szomorúan magyar.*

Önéletrajzában maga Ady is leírja falujának áldatlan állapotát: „A szilágysági Érmelléken, erre mifelénk, soha nincsenek járható utak, s olykor nyáron is mintha Mandzsuriában élnénk. Nálunk minden eseménynek az az értékmérője, javít-e valamit az utainkon, melyeknek sarába hat ökör is belepusztul. Avagy nyáron olyan vágásosak, göröngyösek lesznek az utak, hogy a tengely is könnyen eltörhet, de mindenestre elgörbül. Nyáron néha megengeszteződnek az utak, ha a nap nagyon pazar, de ilyenkor meg olyan por van, hogy London köde semmi ehhez képest.”

Ebben a nehézsorsú faluban élt és gazdálkodott az Ady család, mintegy 70 holdnyi birtokon. Az Alföldön ez óriási vagyonnak számított volna, itt azonban csak a szűkös megélhetést biztosította. A költő írja nemzetiségéről: „Az Ady-család a Szilágyság egyik legrégebbi családja. Ősi fészke: Od, Ad, később Diósd, s a terjedelmes Gut-Keled nemzetiségéből való... Régi vagyonos és rangos helyzetéből hamarosan lecsúszott, s már a XVI. századtól kezdve a jobbféle birtokos nemes úr kevés köztük, de annál több a majdnem jobbágyorsú bocskoros nemes.” Innen jehát az ihlet, az eszmei töltődés a *Dózsa György unokája* című vershez. „Valamikor — folytatja —, régi írások szerint, jeles és gazdag familia voltunk... Anyai részről csupa pap, diákos, poétás ember az ösöm, a protestantizmus óta kálvinisták. Anyai nagyapám pap volt ebben

a faluban, Érmindszenten, ahol születtem, az apám a belső Szilágyságból került ide az anyámhoz."

Nemcsak szülőföldjét, a szüleit is megörököltte. Az apját inkább tisztelte és bámulta erős hitét, mellyel a harcot vívja ezzel a nehéz földdel: „Nagyszerű úr ám az apám, családjának egyetlen tagja, aki elrúgta volt magától a latin iskolát, ennek folytán zabolátlan, igaz és természetes, ősi és zarnok magyar maradt."

A nyakas kálvinistában azonban élt annyi felvilágosult szellem, hogy Bandi fiát többirányú iskoláztatásban részesítse. Érmindszenten a református iskolából átiratta a katolikusba, s majd gimnáziumi fokon a piarista nagykárolyi iskolát az ősi református kollégium követi Zilahon. *Hark Ferenc*, aki húsz esztendeig tanított Ady falujában, mondja a költő diákeveiről: „Édesapám, Hark István... mesélte hogy talán ő olvasta Ady Endre első versét, amikor az egyik kislány azzal az árukkodó bejelentéssel szaladt hozzá, hogy „tanító bácsi, Ady Bandi verset ír!” Amikor aztán a kisdíák elkerült Nagykarolyba a piaristákhoz, latinból bizony jól megegzamentálták. De Ady Bandi nem hozott szégyent régi mesterére. Dicsérték is a piaristák Hark István tanító úr előtt: „A maga tanítványa, kolléga úr, többet tud latinból, mint a mi gimnazistáink.” Erdemes meghallgatnunk a tanító úr fiának, Hark Ferencnek visszaemlékezéseit: „Huszonhét évvel volt idősebb nálamnál. Befutott költőként ismertem meg őt. Egyszer itt a szomszédban, Somogyi Bandiéknál játszottunk, éppen akkor érkezett haza Ady Endre — széles karimájú, nagy kalappal, sápadtan, beesett szemekkel. Megállt a kerítés mellett, rám nézett, s azt kérdezte: „Te nem a Hark Ferike vagy-e?” De igen — mondtam. Erre kézen fogott: „Na gyere velem, mert megyek nálatok.” Soha úgy el nem ment innen, Múindszentről, hogy apámat fel ne kereste volna. Utol-

A szülőházban (Nagy József felvétele)

jára is felkereste apámat, s arra kérte, játsszon valamit a templom orgonáján. Nagyon szerette hallgatni az orgonát. Emlékszem előbb én fújtattam, aztán odaállt Ady Endre, s ő fújtatott. Akkor mondta az édesapámnak: »Tanító bácsi, beteg vagyok, nagyon beteg...« Többet nem találkoztam vele.»

Mi is elbúcsúszunk Érmindszenttől, Ady falujától. Lelkünkben és elménkben egy csodálatos nap élményei gyűrűznek. Száz esztendő pergett le az idő rokkáján azon nevezetes nap óta, amikor 1877. november 22-én, a szülőház utcai szobájában felsírt az új idők énekese. Az ő emlékét keresve róttuk le tiszteletünket itt, ahol él a *genius loci* — a helytörténet szelleme. A test elporladt, a lélek mécsese kialudt, de a szellem világa él. Él itt Érmindszente a madarak dalában, a ringó búzakalászok susogásában és az Ér habjainak csobogásában. A búcsú szavait pedig adjuk át eszmei örökösének, József Attilának, aki így ír az *Ady emlékezete* című versében:

*Teste a földé. Földmivésé lelke,
ezért koppan a kapa néhanap.
Sírja három millió koldus telke,
hol házat épít, vet majd és arat.
Verse törvény és édes ritmusában
kő hull s a kastély ablaka zörög,
eke hasít barázdát új húsában,
mert virágzás, mert élet és örök.*

Dr. Szénássy Zoltán

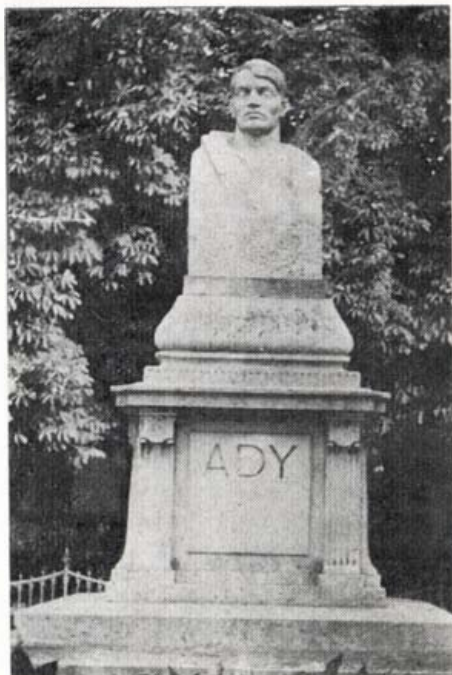
Ady-emléktúrán Romániában

Az 1976. évi nagy sikerű csehszlovákiai Rákóczi-túra után 1977-ben Szolnok megye honismereti munkásai ismét külföldi útra indultak, hogy a jász-kiséri megyei honismereti központ szervezésében, a megyei és járási szervek támogatásával meglátogassák azokat a romániai településeket, ahol a 100 esztendeje született *Ady Endre* élt, illetve megfordult.

Az ötnapos kirándulás első állomása *Nagyvárad* volt, ahol Ady hajdani kedvenc kávéházában emlékmúzeumot rendeztek be. Előtte áll a költő szobra. Megtekintése után felkerestük a Bihar Múzeumot és a költő írása nyomán híressé vált Kanonok sort.

Innét útunk az Érmelléken át vezetett a centenáriumba készülő Ady Endre faluba, a hajdani *Érmindszentre*. Megkoszorúztuk a költő szülőházán elhelyezett emléktáblát. Az épületben ottjártunkkor már gyűlt az anyag az évfordulóra rendezendő emlékkiállítás-hoz.

Ezután *Nagykároly* látnivalóival ismerkedtünk, majd *Szatmárnémetibe* érkeztünk, első szálláshelyünkre. Másnap reggel sétáltunk egyet a városban, majd *Nagybányán* át, romantikus hegyi utakon érkeztünk meg *Zilahra*. A gimnázium előtt — itt tanult Ady —

Ady szobra Nagyváradon
(Nagy József felvétele)

a költő szobránál elhelyeztük második koszorúnkat.

Csucsán a Boncza-kastélyban jártunk, ahol Ady Andre feleségével, Csinszkával lakott. Ady halála után a kastélyt *Octavian Goga* román költő és politikus vásárolta meg. Ma az ő emlékmúzeuma látható benne, de Ady emlékei is megtalálhatók.

Utunk második napját *Kolozsváron* fejeztük be. Túránk további részében régi történelmi helyeket kerestünk fel. Kolozsvár központjában áll a Szent Mihály plébániatemplom. Előtte *Fadrusz János* monumentális Mátyás-szobrával. Megtekintettük *Mátyás király* és *Bocskai István* szülőházát, a Vár-hegyről gyönyörködtünk a város panorámájá-

ban, majd elmentünk a nevezetes botanikus kertbe. A mondákkal övezett *Tordai-hasadék* után *Marosvásárhely* volt következő állomásunk, ahová a harmadik este érkezünk. Felkerestük a várat, a Teleki Könyvtárat és a régi város számtalan látnivalóinak nagy részét. Innen a Maros völgyén indultunk visszafelé. Rövid *gyulafehérvári* és *vajdahunyadi* tartózkodás után, éjjelkor érkezünk meg *Aradra*, ahol elhelyeztük koszorúnkat a 13 aradi vértanú emlékoszlopán.

A megye 16 településéről egybegyűlt 40 résztvevő számára nagy élmény volt ez az utazás.

Fodor István

A régi „Hírlapkönyvtár”-tól a legnagyobb magyar sajtógyűjteményig

A közelmúltban a régi Szinnyei-leveleket tanulmányoztuk az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárában. A leveleket *id. Szinnyei József* (1830—1913) a magyar sajtó-bibliográfia,¹ a mindmáig legjelentősebb magyar írói lexikon, az első korszerű magyar hírlapgyűjtemény, a *Hírlapkönyvtár* létrehívója írta.

Ezek a levelek Szinnyei pályafutása fordulópontján, ismert tudományos és irodalmi szereplőkhöz íródtak. *Szilágyi Sándor*hoz (1827—1899) a történészhez és közíróhoz, könyvtártudományunk századvégi jelentős egyéniségéhez, aki 1878 után több mint egy évtizedes egyetemi könyvtári igazgatósága idején lehetővé tette az akadémiai, az egyetemi és a nemzeti múzeumi Könyvtár könyvtárközi együttműködése révén Szinnyei elképzelésének megvalósítását. *Jakab Ödön*hez (1833—1898), a kolozsvári egyetem történész-levéltárosához, *Abonyi Lajos*hoz (1833—1898), akihez a Magyar Írók adatgyűjtése ügyében — feltehetően — egyik első kérdőív-levelet intézte.²

A levelekben foglalt baráti üzenetekből nem egy ismeretlen körülményi és mozzanatot sikerült tisztáznunk Szinnyei életének 1884 és 1887 közötti, az első magyar hírlapgyűjtemény alapításán és megszilárdításán fáradozó szakaszáról. Azoknak az éveknak a történetéből, amikor az immár hatvanadik életéve felé közelítő Szinnyei — *Szilágyi Sándor* és *Szász Károly* akkori kultuszminisztériumi tanácsos, majd dunáninneni református egyházkerületi püspök segítségével — megvalósította élete egyik nagy tudományos célkitűzését, a Hírlapkönyvtárt, a jubiláló Országos Széchényi Könyvtár hírlapgyűjteményének elődjét.

Szinnyei *Szilágyi*hoz intézett 1884. júl. 23-i és aug. 15-i két levélből,³ s az akkor már múzeumi igazgató-őr Szinnyei 1902. évi centenáris áttekintéséből⁴ tudjuk, milyen

¹ Szinnyei bibliográfiai tevékenységét 1858-ban, a Vasárnapi Ujságban közölt éves sajtó-bibliográfiával kezdte. A műajt 1884-ig itt, 1896-tól 1912-ig bezárólag az Országos Széchényi Könyvtár akkori folyóiratában, a Magyar Könyvszemlében folytatta. A rendszeres hírlapgyűjtés és feldolgozás, az országos „Hírlapkönyvtár” ügyében a *Reform* 1872. 348. (A mi hírlapjaink) és az *A Hon* 1880. 271. számában (Alapítsunk hírlap-könyvtárakat) fontos elvi-gyakorlati cikkeket írt. Vö. bőv. *Goriupp Alisz*: A Magyar Nemzeti Múzeum Hírlaposztálya fennállása óta első fél-évszázadában. 1884—1884. 8. oíd. (A továbbiakban: *Goriupp* 1. m.)

² A szóban forgó Szinnyei-levelek lelőhelye: — *Szilágyi Sándor*hoz, 1884. júl. 23. és aug. 15. — OSZK 3257/15 (Fond IX. 629); és uo. 3276/177 (Fond IX. 629). — *Jakab Ödön*hez, Bp. 1885. okt. 16. — OSZK Kézirattár 3730/109. — *Abonyi Lajos*hoz, Bp. 1885. máj. 21. — OSZK Kézirattár 3499/137 (Fond I. 170).

³ OSZK Kézirattár 3257/15 [Fond IX. 629]; és uo. 327/177 (Fond IX. 629).

⁴ Szinnyei J.: A hírlap-könyvtár. A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára

rendkívüli nehézségek között kezdte a szervezést. A levelekből kitűnik, hogy munkájukat érdemben senki sem támogatta. *Pulszky Ferenc*, a múzeum akkori igazgatója, *Majláth Béla* könyvtárigazgató, *Csontos János*, a kézirattár akkori (1883-ban fogalmi eljárással elbocsátott) vezetője olyannyira elleneztek működését, hogy 1884 nyarán a közeli eltávolítás lehetőségeivel számolt.³ Mégis, ilyen körülmények között is sikerült megvalósítania azt az elképzelését, amit *Eötvös József* mint kultuszminiszter még 1869-ben tűzött a múzeum vezetői elé,⁴ s amit hivatali utódja, *Trefort Agoston* rendelt el az 1884 tavaszi-korányári értekezleteken.⁵

Goriupp Aliz írja a „Magyar Nemzeti Múzeum Hírlaposztálya” (ekkor ez a gyűjtemény neve) felszázados fennállása alkalmából kiadott tanulmányában,⁶ hogy míg Szinnyei a század elején a múzeumi hírlapgyűjteményt mintegy 20 ezer kötetre becsülte, az állomány a tanulmány megjelenésekor, tehát 1934-ben, már megközelítette a hatvan ezer kötetet. Harminckét év alatt a gyűjtemény több mint háromszorosára, a nyolcvanas évek végi állománynak pedig több mint hatszorosára emelkedett.⁹ Ugyanakkor az olvasó és kötetforgalmi statisztika számai a tanulmány megjelenése előtti évben így alakultak: 1833-ban 6916 olvasó 23 691 hírlap- és folyóiratkötetet használt.

Ez a számszerű fejlődés azonban — a harmincas évek első felében épített hírlaptári vasraktár („vasterem”) révén javuló raktározási körülmények ellenére — nem áll arányban egyéb korszerű kívánalmakkal. Először is a két háború közötti időszakban, de egészen 1950-ig bezárólag nem állt megfelelő hírlapolvasó-terem a kutatók rendelkezésére. Nem indult meg a megfelelő mértékben a hírlapgyűjteménybe tartozó címek és anyagok áttétele a hírlaptári katalógusba, illetve állományba. Szinnyei Idejéhez viszonyítva az akkor már Hírlaposztálynak, hírlaptárnak nevezett gyűjteményen belül aránylag haladt előre a sajtótudományi és sajtótörténeti munka, s egyre inkább megmutatkozott a kurrens feldolgozás korszerű formájának hiánya. Szinnyei elképzelése, hogy a fejlődő hírlapgyűjtemény a könyvtáron belül és kívül egyaránt ösztönzőleg hat a sajtótörténet előrehaladására, nem vált valóra. Sajtótudományunk visszazorítását, az egyetemi és főiskolai oktatásból való kiszorulását valószínűleg Szinnyeiné a tízes évek elején történt visszavonulásától, 1913-ban bekövetkezett halálától számíthatjuk.

*

Az új feladatok és lehetőségek felmérése csak 1957-ben (megjelenését tekintve 1958-ban) jut kifejezésre *Dezsényi Bélának* a Könyvtár évkönyvében megjelent nagy jelentőségű összefogó tanulmányában.¹⁰ Nála olvasunk először a hírlapraktározás és feldolgozás terén bekövetkezett rendkívüli változásokról, ezek könyvtár- és sajtótudományi jelentőségéről. Az ő pontos felmérése, táblázatai alapján kapunk tájékoztatást az 1955-ig bezárólag nyomon követhető olvasóforgalmi és kötethasználati adatokról.

1802—1902. Alapításának századik évfordulójakor ismertették a könyvtár tisztségviselői. (A továbbiakban: Szinnyei J.: A Hírlap-könyvtár. [Bp. 1902. Hornyánszky könyvny. 49—53. old.] — Itt írja le az 1884 előtti könyvtárrendezés után a múzeumi könyvtárban levő hírlapanyag helyzetéről az alábbi emlékeztetés sorokat: „A könyvtár-rendezés bevégeztével a hírlapanyag a könyvtár belső folyosóinak azon részébe került, mely a kézirat- és levéltár belső falánál fut végig; az ott felállított festetlen állványokra helyezték el a hírlapokat feldolgozatlan nagy tömegben.” — Uo. 50. old.

³ Levele Szilágyi Sándorhoz, Bp. 1884. aug. 15. — OSZK Kézirattár 3276/177 (Fond IX. 629) — Itt olvassuk a Pulszky és Majláth által elmarasztalt Szinnyeiné a „Hírlap-könyvtár” szervezése reménytelennek látszó szakaszán Szilágyi Sándorhoz, mint az Egyetemi Könyvtár igazgatójához intézett sorait: „Most már kérem szépen igazgató urat, haza érkezvén tegye meg a lépéseket, hogy a dolog barátságos úton intéztessék el. A kiengesztelést irányomban nem várom, mert sokkal ingerültebbek a kedélyek ott a múzeumban, hanem most már azért sem tágitok, míg ki nem dobnak.”

⁴ Vö. Szinnyei J.: A hírlap-könyvtár. 50. old. — A 4. sz. lábjegyzet idézetében említett nagy tömegű feldolgozatlan hírlapokról írja Szinnyei — „Eötvös József báró, akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter megéklintvén, már akkor fontosnak tartotta ezen mostohán kezelt hírlapok rendezését és megőrzését.”

⁵ Uo. 50. old. — A hírlapkönyvtár alapítását a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban Trefort Agoston miniszter elnökletével a három könyvtárigazgató: Majláth Béla, M. Nemz. Múz. Kvt., Szilágyi Sándor, Egyet. Kvt., Fraknói Vilmos, MTA Kvt., továbbá az MTA főtitkára, Hunfalvy Pál akad. főlevéltárnok és Szász Károly miniszteri tanácsos részvételével tartott 1884. jún. 30-i ankéton határozották el: a rendezéssel Szinnyeit bízták meg, akit a munkát 1884. júl. 23-án megkezdte.

⁶ Goriupp A.: i. m.: 13. old. — Vö. Szinnyei J.: A hírlap-könyvtár, 52. old.

⁹ Goriupp A.: i. m. 13. old.

¹⁰ *Dezsényi Béla*: Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára. Fennállásának hetvenötödik évfordulója elé. (A továbbiakban: *Dezsényi B.*: Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára); Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957. 84—105. old.

S nem utolsósorban az ő adatközlései alapján értékelhetjük a Szinnyei halála óta akadozó sajtóbibliográfiai munka új eredményeit.

A raktározás korszerűtlenségét — olvassuk az említett tanulmányban — „az 1952-ben, az öt éves terv beruházási keretéből felszerelt második hírlaptári vasterem küszöbölte ki... Az új, 1116 folyóméter rakterületű vasterem két emelete elégségesnek bizonyult az ömlesztett anyag rendezésére és felállítására. Legfelső emeletét pedig megosztottuk a kurrens szaporulat használati és muzeális példányai között”.¹¹

A második hírlaptári vasterem építésével egyenértékű volt a kurrens feldolgozásban fordulópontot jelelt, 1950. január elején bevezetett kurrens-nyilvántartás. Hasonló jellegű, a Szinnyei-féle bibliográfiai fővonalat követő hozzájárulás, az 1946-tól rendszeresen megjelenő *Magyar Folyóiratok Repertórium*a, amely nélkül ma már korszerű sajtókutatás nem képzelhető el. Itt említjük, hogy egy időre a Hírlaptár munkakörébe került a külföldi folyóiratok központi címjegyzéke, s a hírlappgyűjteményben dolgozó egykori munkatársak előzetes tervei révén indult meg a szomszédos szocialista államok és a távolabbi külföldi magyar sajtó-adattárait, majd a *Külföldi Magyar Nyelvű Folyóiratok Repertórium*a megjelentetését eredményező bibliográfiai fel-táró munka.

Napjaink nemzeti könyvtári hírlappgyűjteménye mind felvilágosító szolgálati, mind retrospektív feldolgozási, mind kurrens anyaggyűjtési tevékenységében különös gondot fordít a szomszédos és környező államok, valamint a nagyvilágban megjelenő magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok megismerésére, beszerzésére és katalógizálására, amivel egyébként az e területen sok éven át elhanyagolt hungarika-gyűjtőkör kiszélesítése egyetemes érdekű tudományos igényének tesz eleget. Ezt a célt szolgálja tör-téneti becsű magyar nyelvű és vonatkozású sajtógyűjtemények és a külföldi magyar sajtóanyagok lehető legteljesebb beszerzésével. Az utóbbi években több jelentős gyűj-téssel gyarapodott a hírlappgyűjtemény. A legjelentősebb az 1958-ban vásárolt, több mint hatszáz kötetből álló *Lamotte-féle XVIII. századi, reformkori és 1848/49. évi hír-lapokból és folyóiratokból álló gyűjtemény megszerzése volt.*¹²

Hasonló fontosságú a meglévő gyűjtemény megőrzését, a jövő magyar nemzedé-kek számára való biztosítását jelentő *mikrofilm- és állományvédelmi tevékenység.*¹³ Az 1959-ben elhatározott és azóta fokozatosan megvalósuló *mikrofilmezési terv*¹⁴ és a magyar hírlapok állományvédelmi programjának 1969. évi bejelentése,¹⁵ amit 1970-ben az *Állományvédelmi és Reprográfiai Főosztály* megalakulása követett.¹⁶ A prog-ram keretében 1974 végéig a hírlappgyűjtemény magyar állományából mintegy 9,5 millió hírlapoldalnak megfelelő mennyiséget vettek fel mikrofilmre.

Még három jelentős feladatról adhatunk számot. 1975 végén a Könyvtár Vezetői Tanácsa elhatározta az 1974 utolsó negyedévéből mintegy 38 ezer címet és 185 ezer kötetet¹⁷ kitevő hírlaptári állomány rekatalógizálását. 1976-ban egységes szer-vezeti keretbe vonták a katalógizáló és a hírlapfeldolgozó osztályt. Végül elhatározták az 1962 óta fokozatosan növelt hírlapolvasó-termi mikrofilm-leolvasó készülékek szá-mának további emelését.¹⁸

„A hírlapoknak, melyek különösen közművelődésünket, politikai s közgazdasági életünket tükrözik vissza — írja centenárius összefoglalójában Szinnyei József —, fon-tosságát eléggé kimutatták már régebben azzal, hogy azokat gyűjteni és fenntartani ekerülhetetlenül szükségesnek tartották.”¹⁹ Így tesz nagybecsű hírlappgyűjteménye

gondos megőrzésével, fejlesztésével, a magyar sajtótudomány és sajtóúrténet fő kér-déseinek művelésével és nem utolsósorban állományvédelmi apparátusa állandó kor-szerűsítésével a jubiláló Országos Széchényi Könyvtár.

Kemény G. Gábor

¹¹ Dézsényi B.: Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára, 98. old.

¹² OSZK-Hírlaptár — OSZK Igazg. Oszt. összeállítása. (A továbbiakban: OSZK-Hírlaptár), 1. old. (Kézirat.)

¹³ Az OSZK-ban folyó hírlaptári és egyéb állományvédelmi munka első szakaszáról (1965–1968.) ld. Németh Mária: A hírlapok jövője a nemzeti könyvtárban, Könyvtári Füzetek, 1969. 4. sz., 4–14. old.

¹⁴ „Tizantóteves mikrofilmezési terv készült” — OSZK-Hírlaptár, 1. old. (Kézirat.)

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Szinnyei J.: A hírlap-könyvtár, 40. old.

CZAKÓ GYÖRGY
(1914—1977)

Ez év október 7-én váratlanul elhunyt a Nógrád megyei honismereti mozgalom közszeretnek örvendő személyisége, tevékeny munkása.

Életpályáját röviden a következőkben lehet összefoglalni: 1939-ben végzett a debreceni egyetemen, történelem-földrajz szakos tanárként. Néhány évi budapesti, majd debreceni tanári működés után, 1950-ben került Salgótarjánba, a Madách Gimnáziumba, innen ment nyugdíjba 1974-ben. A nyugdíjazás azonban egyáltalán nem jelentette azt, hogy abbahagyta a *honismereti nevelő munkát*. Így lehetett ugyanis jellemezni azt a tevékenységet, melynek révén diákok nemzedékeibe ültette el a szülőföld szeretetének csírát. Ebben mindkét szaktárgyának lehetőségeit messzemenően kiaknázta. Mint földrajz szakos, sokat tett a kö-

zépiskolás diákok országjáró kirándulásainak eredményesebbé tétele érdekében, kidolgozta ezért a kirándulások módszereit, tematikáját, melyeket a város többi középiskolái is átvettek. A történelemoktatás pedig lehetőséget adott neki arra, hogy a múlt megismertetése révén erősítse tanítványaiában a jelen értékeinek megbecsülését.

Mint igazi pedagógus, energiáinak nagy részét az oktató-nevelő munkára fordította: a történelem és földrajz órákon kívül a szakköri foglalkozásokon, a pályázatokra való felkészítés idején, az országjárások alkalmával. Munkája eredményeként tanítványai, szakkörének tagjai rendszeresen és szép eredménnyel vettek részt az országos és a megyei pályázatokon. Ezért a munkájáért két ízben kapott elismerést a kiváló honismereti szakkörvezetők sorában. Honismereti-irodalmi tevékenysége — az elmondottak miatt — természetesen kevésbé tudott kibontakozni. Meg kell azonban említenünk a salgótarjáni Madách Gimnázium 50. évfordulójára kiadott évkönyvet, melyet ő szerkesztett, valamint a Honismeretben megjelent írásait. Tele volt tervekkel, több témát melengtetett magában, melynek kidolgozására nyugdíjas éveit tartotta megfelelőnek. Ezeknek a terveknek megvalósulását azonban hirtelen halála megakadályozta. De bizonyosak lehetünk abban, hogy tevékenységének lesz folytatója azok közül, akiket ő indított útnak, akikben ő ébresztette fel a haza múltja és a jelen értékei iránti érdeklődést, akiknek ő mutatta meg, hogy ezeket a kapcsolatokat hogyan lehet a legjobban hasznosítani az egyén és a társadalom számára.

Sch. M.

„Honismerettel — honszeretethez”¹

Kilencven esztendeje született a magyar honismereti mozgalom egyik kiváló, de kevésbé ismert úttörője, dr. *Dornyay Béla*. Tanár, történész, régész, geológus, néprajzos, botanikus, muzeológus volt egyszemélyben. Kései, tehetséges utóda a múlt századi polihisztoroknak.

Keszthelyen született 1887-ben, s 1966-ban halt meg Budapesten. Fărădhatatlan szervező, három múzeum alapítója (Rózsashegy, Tata, Salgótarján). 1940-ig aktív gimnáziumi tanár (Rózsashegy, Veszprém, Magyaróvár, Salgótarján), s 1940-től a Balatoni Múzeum

¹ A honismereti mozgalom kiváló munkatársára emlékezve közljük nem sokkal halála előtt be-
küldött, időszerű megemlékezését.

igazgatója, ugyanakkor múltunk szellemi és tárgyi hagyatékának szorgalmas gyűjtője, kutatója, publikálója volt. A Salgótarjáni Könyvek sorozatban így vallott munkájáról: „A salgótarjáni gimnáziumnak 1923-tól 1940-ig voltam tanára és ezen idő alatt igyekeztem főleg a tanítás és honismertetés körébe vágo tudományos munkásságot is kifejteni...”

Ha csak a Salgótarjáni Könyvek című sorozat néhány általa írt kiadványának címét soroljuk fel, abból is láthatjuk érdeklődésének széles skáláját: Kisterenye bronzkori régiségei, Salgótarján két föidesura II. Rákóczi Ferenc szolgálatában (Vay Ádámról és a kevéssé ismert Szluha Ferenc hadifőpénztárnokról), A Nógrád megyei Kazár helynevei (a Pesty Frigyes-féle kérdőíves gyűjtés nevei mellé csatolja saját gyűjtését is), Floriszttikai adatok Salgótarján és környéke ismeretéhez (a régi kutatók és saját gyűjtését ismereteli), mintegy pótlás az előző tanulmányhoz: „A dió és gesztenye salgótarjáni őshonosságához”.

Sok dolgozata foglalkozik Salgótarján történetével is. Rengeteg régészeti és

levéltári adatot gyűjtött össze, cikkeit térképekkel, fényképekkel, oklevelek magyar fordításával illusztrálta. De nemcsak elméleti tudós, hanem gyakorlati ember is volt. Honismertető képeslap-sorozata, útikalauzai széles tömegekkel ismertették meg hazánk szépségeit, múltunk értékeit és segítették az országjáró mozgalom kifejlődését. A Salgótarjánról készült útikalauz ma is használható bő földrajzi és történeti anyagot ad. De ugyanez mondható el bakonyi, veszprémi, balatoni útikalauzairól is. Tevékenységét *Ipolyi Arnold* szavai jellemzik legjobban, amelyeket a Salgótarján története című könyve mottójául választott: „Őrizzük emlékeinket, gyűjtsük össze töredékeinket, nehogy végleg elveszenek, s ezáltal üresebb legyen a múlt, szegényebb a jelen, kétésebb a jövő.”

S még egy idézet kívánczik e rövid megemlékezés végére. A Salgótarjáni Könyvek mottója, jeligeje: „Honismerettel — honszeretethez!” Azt hiszem, ennél tömörebben senki nem fejtette ki a honismereti mozgalom célját.

† *Czakó György*

MUNKATÁRSAINK

Barsi Ernő dr., zenetanár, Győr — Bedőcs Gyula tanár, Győr — Berza László dr., a Szabó Ervin Könyvtár fősztályvezetője, Bp. — † Czakó György, ny. tanár, Salgótarján — Czeglédy Imre dr., muzeológus, Békéscsaba — Fördős Andrásné, a HNF megyei titkára, Győr — Fodor István könyvtáros, Jászjákóhalma — Gecsenyi Lajos dr. levéltárigazgató, Győr — Havasi Zoltán dr., az OSZK főigazgató helyettese Bp. — Huller Gyula, a Szakszervezetek megyei Tanácsának osztályvezetője, Veszprém — Honfi József, az Oktatási Minisztérium fősztályvezető helyettese, Bp. — Jászberényi Ferencné — honismereti csoportvezető, Győr — Kemény G. Gábor dr., az OSZK tudományos főmunkatársa, Bp. — Molnár Béla dr., a HNF Országos Tanácsának titkára, Bp. — Novák József dr., a Népművelési Intézet főmunkatársa, Bp. — Perneszy Gyula megyei könyvtárigazgató, Győr — Port Árpád, az MSZMP Győr-Sopron megyei Bizottságának titkára, Győr — Schneider Miklós levéltárigazgató, Salgótarján — Sipos Péter dr., az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének tud. munkatársa, Bp. — Szabad György dr., egyetemi tanár, Bp. — Szerényi Imre dr., az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének tud. munkatársa, Bp. — Szénássy Zoltán dr., tanár, Komárom (Komárno) — Takács Éva levéltáros, Kaposvár — Timaffy László dr., tanár, Győr — Vass Henrik, az MSZMP KB Párttörténeti Intézet igazgatója, Bp. — Veszprémi György technikus, Győr — Villányi Gáborné tanár, Győr Winkler Gábor dr., osztályvezető mérnök, Győr.

TARTALOM

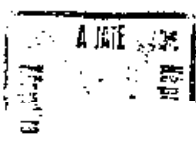
A tájismeret és a helytörténetírás a Szovjetunióban (Honfi József) 3

V. Országos Honismereti Akadémia

Port Árpád üdvözlő beszéde	6
Dr. Molnár Béla megnyitója	10
Dr. Winkler Gábor: Építészeti környezetünk védelme Győr-Sopron megyében	13
Vass Henrik: Üzemtörténet — munkásmozgalom-történet — szocialista hazafiság	17
Dr. Sipos Péter: Az üzemtörténeti irodalom honismereti tapasztalatai	23
Dr. Szerényi Imre: A pártarchívumok szerepe a honismeret művelésében	25
Dr. Gecsényi Lajos: A munkásmozgalom-történeti kutatások tapasztalatai Győr-Sopron megyében	27
Takács Eva: A szocialista brigád történetírás és az üzemi krónikairás tapasztalatai Somogy megyében	29
Huller Gyula: Az üzemtörténeti munka szakszervezeti segítése Veszprém megyében	31
Dr. Czeglédi Imre: Az üzemtörténeti gyűjtés tapasztalatai Békés megyében	33
Veszprémi György: A Stádel Károly szocialista brigád üzemtörténeti gyűjtőmunkája	35
Dr. Novák József: Elgondolások a honismereti képzés és továbbképzés fejlesztéséről	37
Villányi Gáborné: Népművészeti szakkör az általános iskolában	40
Bedécs Gyula: A közgyűjtemények szerepe a helytörténeti szakkörök munkájában	41
Dr. Barsi Ernő: Honismereti munka a győri Tanítóképző Főiskolán	43
Dr. Timaffy László: Nemzedékek életmódváltásának kutatása	45
Dr. Havasi Zoltán: A honismereti mozgalom és az Országos Széchényi Könyvtár	48
Dr. Berza László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest gyűjteménye	51
Pernesz Gyula: A könyvtárak és a honismereti mozgalom együttműködése Győr-Sopron megyében	56
Jászberényi Ferencné: A Győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár helyismereti gyűjteménye	58
Fördös Andrásné záróbeszéde	61

ÉVFORDULÓINK

Kossuth Lajos születésének 175. évfordulóján (Szabad György)	62
Nagyváradtól Adyfalváig (Dr. Szénássy Zoltán)	70
Ady-emléktúrán Romániában (Fodor István)	74
A régi „Hírlapkönyvtár”-tól a legnagyobb magyar sajtógyűjteményig (Kemény G. Gábor)	75
Czakó György 1914—1977. (Sch. M.)	78
„Honismerettel — honszeretethez” (Czakó György)	78
Koós Károlytól búcsúzunk a halsó borítólapon	

KÁNYADI SÁNDOR:

KÓS KÁROLY ARCKÉPE ALÁ

*Hajlékot Istennek,
hajlékot embernek
kőből, fából
házat,
raktál a léleknek
kőnél, cserefánál
erősebb ígéből
várat.*

*Aldjon érte Isten,
adjon érte ember;
Isten s ember
dolga.*

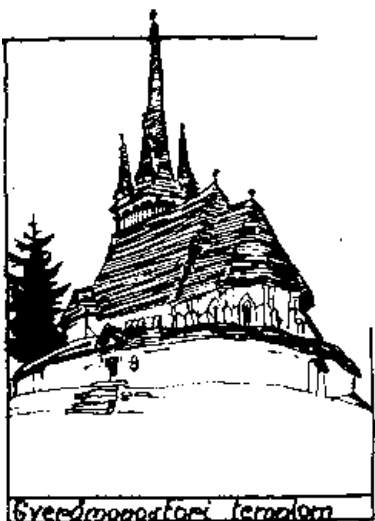
*Falak omolhatnak,
kövek is váshatnak,
magaslik, nem porlad
a megtartó
példa.*

*Barázdált orcádról
az idő aláfolly,
mint az olvadó hó
a vén Maguráról.*

his book

EX LIBRIS

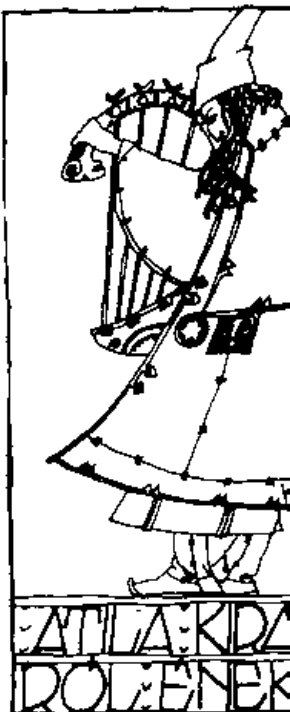

Syedmonostori templom

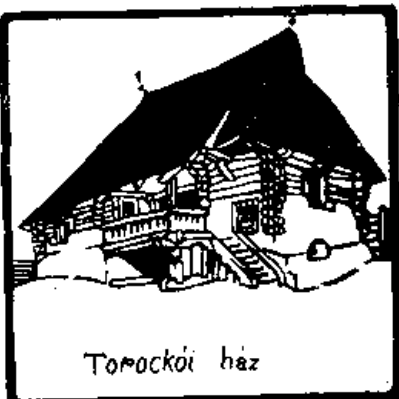

his book

Türei jobbágyház

ATTILAKI
DOLMENEK

Torockói ház

A Kökvölgydei Házak karikája